FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1945

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1946

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1945

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1946

OLDTIDSVEJEN OVER TIBIRKE ELLEMOSE

ET FOREDRAG HOLDT I DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB

Af GEORG KUNWALD

VED Foden af Tibirke Bakker i Nordsjælland ligger Ellemosen, det langstrakte Mosedrag, der fra Arresøens Nordspids strækker sig til Holløse—Ørby Bakkedraget og saaledes danner Skel mellem Ramløse—Taagerup Bakkerne i Øst og Tibirke Bakker i Vest.

Det er et dejligt, særpræget nordsjællandsk Landskab, vi befinder os i heroppe, med en vid Udsigt over det aabne Land fra Bakketoppene og med en farverig Vegetation, som man plejer at finde den paa de magre Jorder.

I en Del af Stenalderen, helt op til et Stykke ind i Jættestuetid, var Ellemosen en Saltvandsfjord, en Arm af Arresøen, der stod i Forbindelse med Kattegat gennem et Sund, der nu indtages af de lavtliggende Enge Ramløse og Tibirke Sand, Kassemose Overdrev og længere ude Melby Overdrev. I denne Tid aflejredes dér, hvor Ellemosen siden er dannet, et metertykt Skallag, hovedsageligt bestaaende af Hjertemuslingens Skal. En smuk, obsidiansort, tyknakket Flintøkse, karakteristisk for Jættestuetid, er fundet i den øverste Del af dette Skallag.

Ud for det Sted, hvor Tibirke Kirke nu ligger, skød et Næs ud i Fjorden, og et kort Stykke fra Næsset laa en lille Ø, nu en Holm i Mosen. Prøvegravninger har vist, at Holmen har været beboet i Stenalderen.

Endnu i Løbet af Stenalderen synes Fjorden at have trukket sig tilbage, idet en Del Redskaber fra Stenalderens Slutning skal — ifølge Tørvegravernes Udsagn — være fundet oven over Skallaget. Det er sandsynligt, at den gamle Fjordarm var udtørret og farbar i Bronzealderen, og at først Klimaforværringen ved Jernalderens Begyndelse blev Aarsag til, at Ellemosen dannedes, saa man maatte bygge en Vej for at komme over til den modsatte Bred, uden at skulle norden om Lavningen.

Det skyldes Krigsaarenes forcerede Tørveskæring, at Vejen nu atter er kommet frem i Lyset. Oldtidsvejens Undersøgelse, der iøvrigt endnu langtfra kan siges at være afsluttet, stod paa det meste af Sommeren og Efteraaret 1943.*)

Vejen gaar over Mosen paa det smalleste Sted (se Kortet). Den gaar fra »Horsebjerg« paa Ramløse Siden over til Holmen med Stenaldersbopladsen og krydses saaledes nu af Ramløse Aa, hvis Vandspejl ligger ca. en Meter over Vejen.

Det er en solidt bygget, 3 Meter bred, Kørevej med meget store Kantsten og imellem disse en tæt Brolægning af mindre Sten. Der var allerede dannet lidt Tørv, da Vejen anlagdes, men denne sumpede Tørvemasse og det øverste af Skallaget fra Fjordtiden blev først gravet bort i Vejens Bredde, inden denne blev bygget. Den derved opstaaede Hulning, og lidt til, blev dernæst opfyldt med Grus og Sand, og paa denne Underbygning lagdes Stenbrolægningen, hvilende paa et Underlag af Trærafter, lange og tykke Birke- eller Bøgegrene, hvis Ender stikker uden for Kantstenene til begge Sider.

Det syntes uforstaaeligt, da det ved Undersøgelsen viste sig, at ca. en Femtedel af Vejen midt ude i Mosen ikke er brolagt; kun den nordlige Vejsides meget store Kantsten fortsætter ubrudt paa dette Stykke. Intet tyder paa, at der nogensinde har været Brolægning her, og kun nødigt tyer man til den Forklaring,

*) Kommunelæge Eilschou-Holm stillede beredvilligt et Beløb til Raadighed for Undersøgelsen og viste derved, som saa ofte før, sin varme Interesse for Nationalmuseets Arbejde.

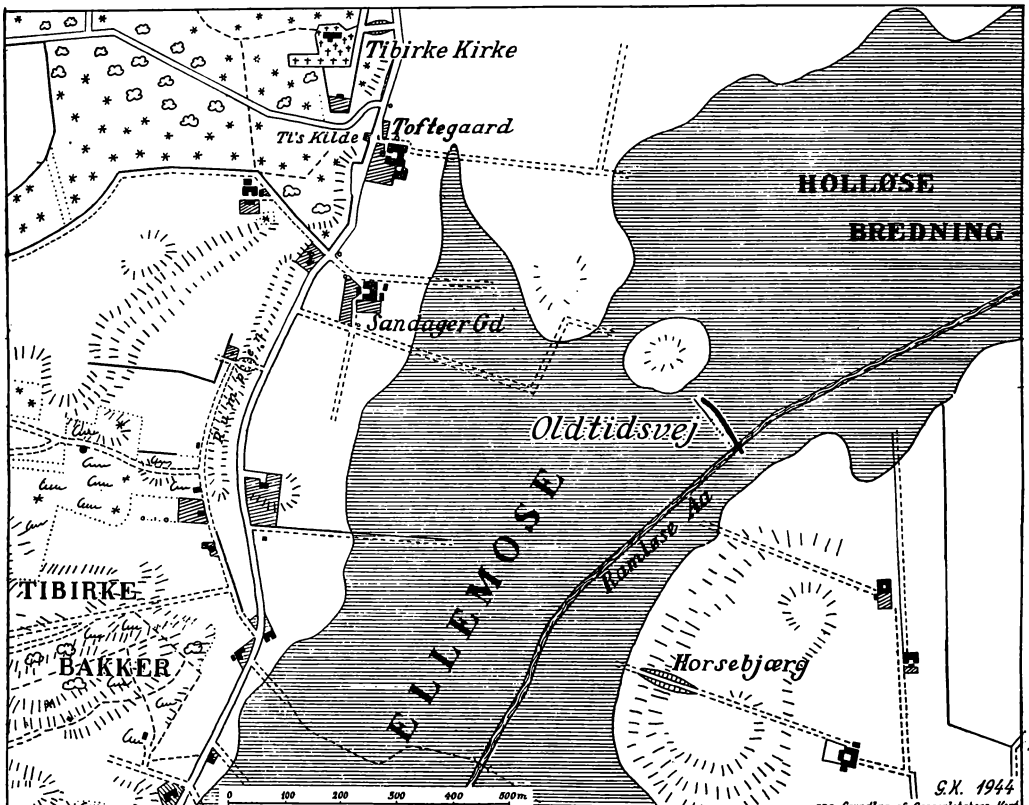

Kortskitse over Oldtidsvejens Omgivelser. Skraveringen angiver Mosens (Stenalderfjordens) omtrentlige Udbredelse.

Tibirkevejen.

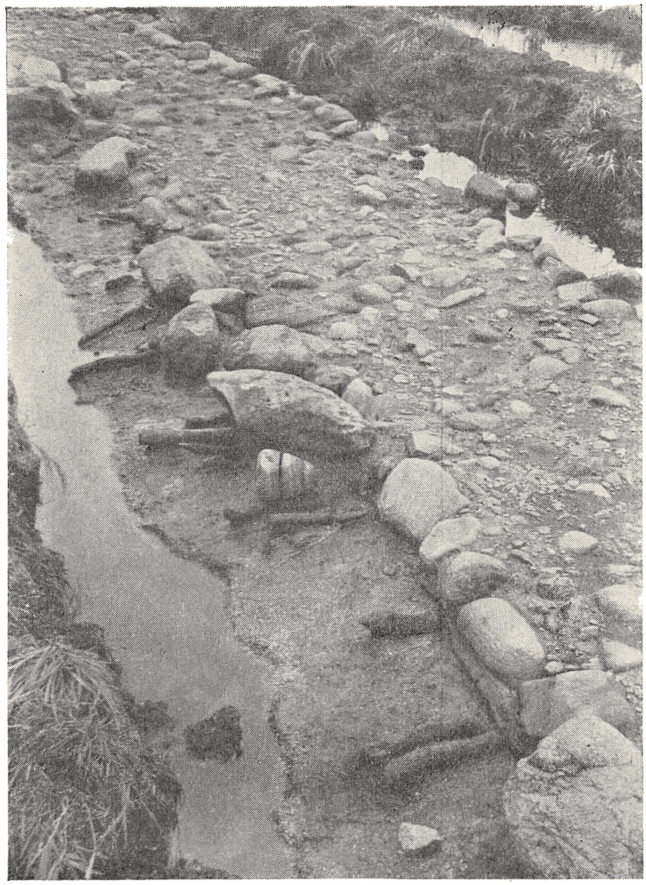

Træværket under Vejbrolægningen.

at Vejen aldrig er blevet bygget færdig. Der er da heller ikke noget i Vejen for, at Mosen paa dette Sted, paa Grund af en tidligere eller intensivere Tilgroning, har været noget fastere og altsaa farbar selv uden en saa solid Vejbane som paa det øvrige Stykke. Dette Forhold kunde ogsaa forklare, at Vejen ikke gaar i lige Linie over Mosen, men at den slaar et Sving. Paa foran-

Trædestensstien set fra Holmen.
Stendyngerne i Baggrunden er tildels dækket af Vand.

staaende Billede af Tibirkevejen ses det, hvorledes Vejen har direkte Retning henimod det Stykke, hvor Brolægningen mangler, for lige efter at dreje af og gaa videre i Retning af Holmens sydlige Fod. Paa dette Billede kan det ogsaa skimtes, hvad der var iøjnefaldende i Naturen, at Kantstenene i den nordlige (paa

Billedet højre) Vejside var betydeligt større end Sydsidens Kantsten, dog ikke i Vejens højtliggende, nordvestlige Ende i Retning af Holmen.

Vejen kunde nok til Tider være oversvømmet, men selvom Vandet steg helt op til ¼ Meter over Brolægningen, hvor Vejen ligger dybest, vilde Toppene af de nordlige Kantsten dog rage op, saa de gaaende kunde komme tørskoet over ved at benytte Kantstensrækken som Fortov og træde eller hoppe fra Sten til Sten. Trædesten af denne Art, men altsaa uden Kørebane ved Siden af, var sikkert nok benyttet gennem det meste af Oldtiden, og at man ogsaa her i Tibirke var fortrolig med saadanne Anlæg, viser en smuk Sti af Trædesten, et lille Stykke Syd for Vejen. Den udgaar fra Holmen og gaar i lige Linie over mod Horsebjærg, hvor den synes at lande omtrent paa samme Sted som Vejen; den er dog foreløbig kun konstateret og blotlagt Vest for Aaen. Midt ude i Mosen, hvor Mosefladen altsaa laa dybest, gaar Trædestensstien over i en Række af smaa Stendynger med ca. 5 Meters Mellemrum. Disse Dynger har i Oldtiden sikkert været forbundet med Træplanker eller Træstammer. Tidsforholdet mellem Vejen og Stien fremgik ikke umiddelbart af Forholdene ved Undersøgelsen, og saa længe det overordentlig store Materiale, der er indsamlet til en pollenanalytisk Undersøgelse, ikke er behandlet, kan man kun fremsætte Formodninger. Selv er jeg mest tilbøjelig til at tro, at Stien er lidt yngre end Vejen.

Det er muligt, at det er Resterne af endnu et tredje Vejanlæg, der er fremkommet her i Tibirke i Form af en Stolpesætning langs Vejen, tæt Syd for denne. Stolperne er rammet dybt ned i Skallaget og gaar op til Overkanten af Gytjen, som findes mellem Skallerne og Tørvelaget. Det er formodentlig kun en mindre Del af Stolpesætningen, der foreløbig er afdækket, og hverken med Hensyn til Formaal eller Alder tør der foreløbig siges noget bestemt.

Stolpesætningen langs den sydlige Vejside.

Det er sandsynligt, at Tibirkevejen vil kunne dateres ret nøje ad pollenanalytisk Vej, og i hvert Fald vil Geologerne kunne afgrænse et Tidsrum indenfor hvilket Vejens Anlæggelse og dens Opgivelse maa falde, men naar Vejen allerede nu kan dateres til Keltisk Jernalder, altsaa Aarhundrederne lige før Christi

Fødsel, skyldes denne Datering ikke de geologiske Forhold alene, men først og fremmest en Fibula, der blev fundet paa Vejens Brosten (den store, til venstre paa Billedet). Desværre iagttoges Naalen ikke i absolut urørt Leje, men den har næppe været flyttet ret langt. Den er sikkert tabt af en vejfarende og

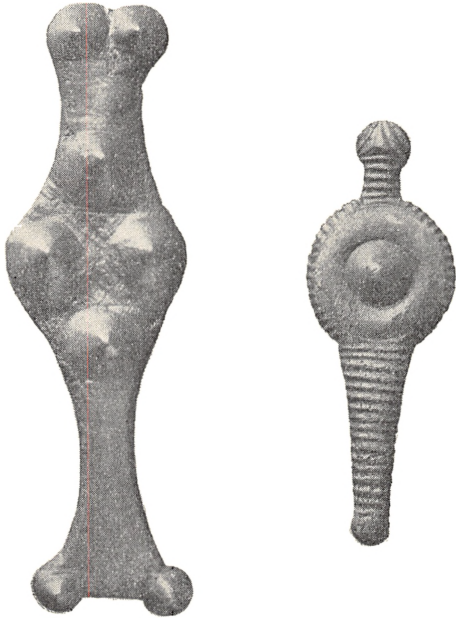

De to Fibler fra Tibirke $^{3}/_{4}$.

maa følgelig være samtidig med Vejen. Morsomt nok var en anden Fibula af samme Type (til højre paa Billedet) kun faa Dage i Forvejen fundet paa Læggepladsen i en færdig Tørv, der maa være opgravet i Nærheden af Vejen.

Ogsaa i sig selv — altsaa selvom de ikke var fundet i Forbindelse med Vejen — er det et Par værdifulde Stykker. Typen var tidligere kun repræsenteret ved tre Fund, alle gjort i Moser, det ene fra Ølstykke lidt Syd for Arresøen, altsaa ikke saa

Spydspids af Ben 1/2.

forfærdelig langt fra Tibirke. Kunde disse Fibler end synes ret forskellige, det gælder navnlig de to fra Tibirke, vil en Sammenligning af Naalene dog vise den nære Sammenhæng, der er imellem dem.

Selvom alle disse Fibler er Enkeltfund, gjort uden Forbindelse med Sager, der kan datere dem, er de dog saa udpræget »keltiske«, at deres Datering aldrig er draget i Tvivl. Karakteristiske for Ornamentikken i den keltiske Jernalder er de koniske Bukler, som vi kender fra andre Metalarbejder og Lerkar. Ligeledes Tværriflingen er karakteristisk, men først og fremmest dog Ornamentet paa Hovedet af den lille Fibula fra Tibirke og paa alle de tidligere kendte Fibler, La-Tène Mærket, der er et Ledeornament for Keltisk Tid.

I urørt Leje, tæt ved Vejen og i samme Niveau, fandtes en lille gennemboret Benstump, den nedre Ende af en Benspydspids, og en velbevaret Benspydspids af samme Art kom med op i Ælteværket og blev først fundet paa Læggepladsen, men netop en Dag, da Tørvegraverne arbejdede paa og i umiddelbar Nærhed af Vejen. Saadanne Benspydspidser kendes fra Fund fra Keltisk Jernalder, navnlig Hjortspringfundet, og maa nok tages som Udtryk for Metalknaphed i denne Tid, men da de ogsaa kan forekomme i yngre Fund, er deres Dateringsværdi ringe. Det samme gælder et Lerkar, der blev fundet ituslaaet lige ved Siden af Vejen, tæt ved dennes Østende. Formen kendes fra Slutningen af Jernalderen, og det er muligt, at Karret er nedgravet i Mosen i en Tid, da Vejen forlængst var overgroet og glemt, men udelukket er det heller ikke, at Karret kan være fra Keltisk Jernalder, fra hvilken Tids Lerkar dettes Form kun afviger i proportionel Højde.

Lerkar fra Vejens Østende 1/5.

Hvad er nu det egentlige Formaal med denne Vej over et saa vanskeligt Terrain? Ja, Vejen fører ud til en Holm, og muligt er det, at det man ønskede, var just at komme ud til Holmen, der kan have været bebygget ogsaa i tidlig Jernalder. De — gan-

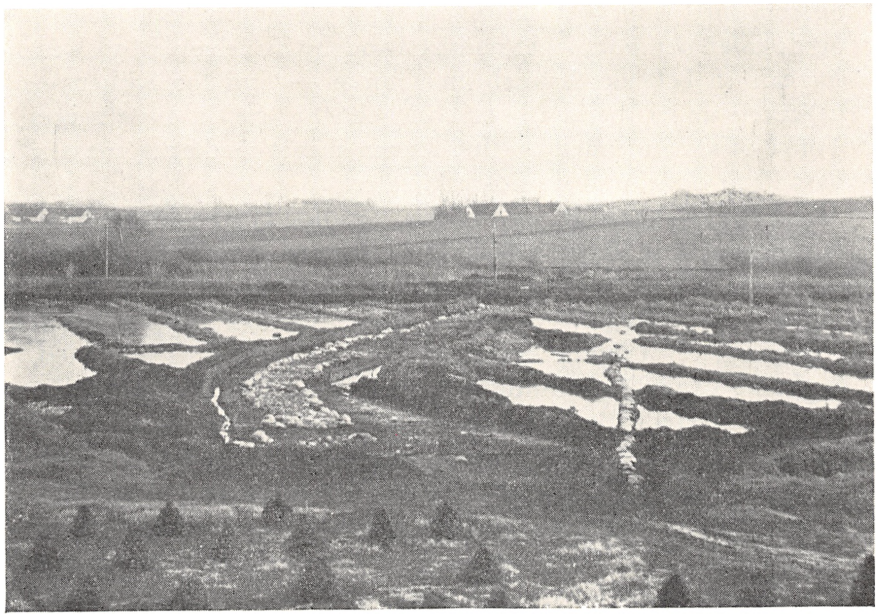

Vejanlægget set fra Holmen.

ske vist meget faa — Prøvehuller vi hidtil har gravet, har imidlertid ikke afsløret nogen Jernaldersbebyggelse, og kun lidet vejer i Vægtskaalen, at der paa Holmen er fundet en enkelt Knusesten af den Slags, man i saa stort Tal plejer at finde paa Jernaldersbopladser. Gjaldt det blot om at komme ud til Holmen, da havde det dog ogsaa været betydeligt nemmere at lægge Vejen mod Vest, ovre fra Tibirke Siden. Man bør nok have Opmærksomheden særlig rettet mod, at det Sted, hvor Vejen gaar, er netop Mosens smalleste, og altsaa det naturlige Sted for en Forbindelsesvej tværs over Mosen.

Inden Sandflugten i sen historisk Tid ødelagde Markerne i Tibirke, var her en frugtbar Egn. Asserbo — først Kloster, siden Herregaard og Slot — laa saa vist ikke i det bare Sand oprindeligt, og tæt ved laa et Par Landsbyer Tortorp eller Torup (vistnok omtrent paa det Sted, som nu kaldes Toelt Gadekær) og som med sine 16 Gaarde slet ikke var nogen helt lille By, og desuden den nok noget mindre Landsby Tovebæk. Mod Vest ligger som bekendt Landsbyen Tibirke — Syd for Kirken — begravet under Sandet, saa kun enkelte gamle Frugttræers Toppe stikker igennem — for Resten meget medtaget, maaske ogsaa helt døde, nu i de sidste Isvintre.

Selvom Flyvesandet og Skoven, Tisvilde Hegn, der praktisk talt dækker hele Omraadet mellem Ellemosen og det Sund, der i sin Tid forbandt Arresøen med Kattegat, har medført, at der næsten ingen Fund fra Oldtiden er gjort heroppe, viser de godt 60 Gravhøje i Tisvilde Hegn dog med al ønskelig Tydelighed, at denne Landsdel i Oldtiden var tæt beboet. I Betragtning af Stedets isolerede Beliggenhed, omgivet med Vand og Mose til tre Sider og med kun en smal Landforbindelse mod Nordøst, er det naturligt, at en kort Genvej, der forbandt Landsdelens Centrum med det øvrige Sjælland maatte være af stor Betydning for Handelen. Da denne Genvej, der i Bronzealderen, som nævnt, nok har kunnet gaa over den udtørrede »Ellefjord« uden noget særligt Vejanlæg, afbrødes i tidlig Jernalder som et Resultat af Klimaforværringen, er det derfor forstaaeligt, at et stort Arbejde sattes ind paa at bevare Forbindelsen tværs over Mosen, der nu dannedes.

Der kendes fra Danmark enkelte andre Oldtidsveje. De minder en Del om Tibirkevejen i Anlægget, gaaende over fugtigt Terrain og deri, at en Holm ofte er benyttet som Led i Vejføringen, samt i Bygningsmaaden med store Kantsten og imellem disse en Bro af mindre Sten. Bedst kendt er Vejen, der fører ud til Jernalderfæstningen i Borremose. Det er værd at bemærke,

at alle de Veje, som har kunnet dateres, stammer fra den ældre Jernalder og saaledes vidner om den Kraft, hvormed Jernalderbonden trodsede det ublide Klima.

Det er Meningen, at Undersøgelsen i Tibirke skal fortsættes. Mange Spørgsmaal staar endnu ubesvaret. Af stor Interesse vilde det være at finde den Boplads, som Vejen fører hen til. Holmen skal undersøges, ligeledes Stedet i Sandagergaards Have, altsaa ved Foden af det faste Land paa Tibirkesiden oven for Oldtidsvejen (se Kortet), hvor der for godt 30 Aar siden blev fundet tre Urner med brændte Ben fra Slutningen af Bronzealderen og fra Keltisk Jernalder, med andre Ord en Urnegravplads, der i hvert Fald for en Del er samtidig med Vejen.

Om de økonomiske Midler kan skaffes, da er det Planen at bevare Vejen blotlagt, tilgængelig for Publikum. Der maa bygges et Par solide Dæmninger, een paa hver Side af Vejanlægget, og det saaledes inddæmmede Areal skal tørlægges enten ved egen Pumpe eller ved at føre en Afvandingskanal til en til Mosens Afdræning tjenende Pumpestation, som findes i Nærheden. At Vandet skulde komme til at berede visse Vanskeligheder blev vi hurtigt klar over ved Udgravningen. Det var ikke altid lige fristende, naar Arbejdsdagen begyndte med, at vi skiftedes til at tage 500 Slag med Pumpen efter Tur.

Fredningen af Tibirkevejen er godt i Gang, og forhaabentlig vil alle Vanskeligheder kunne overvindes, saa denne 2000-aarige Vej kan blive bevaret endnu et godt Stykke frem i Tiden.

Siden ovenstaaende Foredrag holdtes i Oldskriftselskabet, har der — i Sommeren 1945 — været arbejdet i Tibirke Ellemose. Baade Tørvegravningen fortsattes og ligeledes Nationalmuseets Undersøgelse af Oldtidsvejen og dens Omgivelser. Det videnskabelige Arbejde maatte dog desværre skydes noget i

Baggrunden, da man først og fremmest vilde søge at bevare Oldtidsvejen og Trædestensstien og gøre Anlægget tilgængeligt for Offentligheden. Disse Arbejder viste sig at være betydeligt mere omfattende, og frem for alt betydeligt mere bekostelige, end man fra Begyndelsen havde regnet med, og der udførtes Vandbygningsarbejder, der ellers ligger uden for Nationalmuseets Arbejdsfelt. En ubehagelig Overraskelse beredte os Dæmningsbygningen, idet det viste sig, at Dæmningerne, der hovedsageligt opdyngedes af Tørvejord og af Cardiumgytjen fra Ellemosens Fjordtid, ikke kunde bære deres egen Vægt, men havde Tilbøjelighed til langsomt at flyde ud forneden; og ligeledes kunde Underlaget kun vanskeligt modstaa Dæmningernes Tryk. En anden Vanskelighed mødte os ved Aadiget. Det var mange Aar siden, at Digerne ved Aaen blev bygget, og Muldvarpe og Mosegrise havde huseret slemt i Mellemtiden. Det blev nødvendigt her at nedramme en over 30 Meter lang og 4 Meter dyb Spunsvæg, men inden Nedramningen var fuldendt og Diget færdig udbedret, truede et alvorligt Brud en Overgang med at sætte en Del af Mosen under Vand. Afvandingsarbejderne naaede ikke at blive afsluttet, inden Aarstiden var for fremskreden, og det er Planen at fortsætte i Sommeren 1946, hvor man slap Aaret før.

Det videnskabelige Arbejdes interessanteste Resultat var, at det kunde paavises, at Stolpesætningen, af hvilken et mindre Stykke, tæt Syd for Vejen, var blevet blotlagt i 1943, virkelig var en Vej. Denne Stolpevej gaar under den stenlagte Oldtidsvej og har ejendommeligt nok det samme }-formede Forløb; men de to Veje er lidt forskudt for hinanden. Ved Udgravningen af Stolpevejen fandtes en Del Flintsager, saaledes fire tyknakkede Økser, desuden een af lidt yngre Type og et Par Kornsegle. Det vilde være fristende at datere Vejen efter disse Fund til henimod Slutningen af Stenalderen (ca. 1800 før Chr.), men der fremkom ingen Beviser for, saa lidt som imod, en Samtidighed mellem Stolperne og Oldsagerne.

Imidlertid havde ogsaa Tørvegraverne Held til at finde en ny Vej i Tibirke Ellemose. Den blev paatruffet i en Tørvegrav lige Syd for den, hvor den stenlagte Oldtidsvej var fundet to Aar i Forvejen. Denne sidst fundne Vej har, som de to andre, sit Udspring ved Foden af Horsebjerg, men noget sydligere, og gaar ligeledes over til Holmen. I Virkeligheden var det denne Vej, der var fundet allerførst — Tørvearbejderne fortalte om Stolper, Sten og Grus, de var stødt paa i den sydvestlige Del af den Tørvegrav, hvor den stenlagte Vej siden blev fundet — men den var ikke blevet erkendt som Vej og blev bortgravet. En lille Eftergravning i Væggen, hvor Vejen var skaaret over, gav os ikke dengang nogen Forklaring paa, hvad det drejede sig om. Som den ældste af de to førstomtalte Veje bestaar ogsaa denne tredje Vej af Stolper, men ved Stolperne ligger større og mindre Sten, og et Lag Grus synes at have dannet eller været Underlag for Vejbanen. Vejen synes saaledes i sin Art at være en Blanding af de to andre Vejtyper. Den naaedes ikke undersøgt i 1945.

Kendskabet til de to nye Veje forøger i høj Grad Interessen for Fundene i Tibirke. Tre Køreveje og en Fodgængersti, der tilsammen maa spænde over et ret anseligt Tidsrum, bevidner, at der her i lang Tid har været et betydeligt Overgangssted.

Det er overordentlig store Arbejder, der i forhistorisk Tid er udført i Tibirke Ellemose. Den rette Ærbødighed herfor faar man først, naar man i længere Tid har beskæftiget sig dermed, prøvet paa at bryde den velbyggede Brolægning op og gennemskaaret Vejen, der har en Tykkelse af op til 60 cm (Kantstenene endda ikke iberegnet). Et større Krat maa være fældet alene til Underlag for Brolægningen. Det er min Overbevisning, at fortsatte Undersøgelser paa Stedet vil kunne bringe betydelige Resultater.

ERINDRINGER FRA HØVELTEGAARD 1867—69

AF PROPRIETÆR VILH. BRUHNS OPTEGNELSER

Ved F. ELLE JENSEN, SKALS

Vilhelm Bruhn, f. 1847 i Næstved, var Søn af daværende Premierløjtnant, senere Oberst C. J. Bruhn. Som ung lærte han Landvæsen dels hos Proprietær Otto Lawaetz, Kalundborg Ladegaard, dels hos Proprietær Holm, Ubberupgaarden, og var derefter Forvalter paa et Par jyske Gaarde. I Efteraaret 1867 havde han imidlertid ingen Plads, men kom da i Forbindelse med Proprietær Mourier paa Høveltegaard, som trods hans Ungdom antog ham, idet han dog gjorde ham opmærksom paa, at Folkeholdet paa Gaarden var meget vanskeligt; den sidste Forvalter kunde ikke holde det ud og rejste i Utide, og han selv blandede sig ikke i de Dele. Bruhns Ophold paa Gaarden varede til Foraaret 1869, da han blev indkaldt som Soldat. 1873 købte han Proprietærgaarden »Constantia« ved Grenaa, senere en Ejendom paa Viborgegnen. Han døde, 89 Aar gammel, paa Vindumovergaard ved Bjerringbro (1937). Ved sin Død efterlod han sig en Række overordentlig livfuldt skrevne Erindringer om sin Barndom og Ungdom; af dem bringes nedenfor et Uddrag af det Afsnit, som omhandler hans Oplevelser paa Høveltegaard.

VED Birkerød Station holdt Staldkarlen med en Arbejdsfjedervogn; mit Tøj blev læsset paa, og jeg tog Plads ved Siden af Karlen, en Svensker med et lidet tiltalende Ansigt. Tavse rullede vi gennem Byen, men pludselig rettede han det næsvise Spørgsmaal til mig: »Hvor gammel er Herren?« Det kom ganske uventet, og lige saa uventet fik han omgaaende Svar: »Gammel nok til at give dig en paa Kassen, hvis du ikke varer din Mund.« Han skulede til mig, men sagde ikke et Ord mere.

Da vi rullede ind ad Porten under øredøvende Hundeglam, aabnedes Hoveddøren, Hr. Mourier og hans Broder samt en Pige tog imod mig, mit Tøj blev aflæsset, og de førte mig ind til mit Værelse, senere kom Aftensbordet, og nu var jeg altsaa installeret paa Høveltegaard. Hovedbygningen var lang og med en høj Kælder under det hele, hvori var Køkken, Pigekamre og Folkestue til den ene Side, Mælkekælder til den anden. Fra Havestuen var der prægtig Udsigt over Sjæl Sø, Eskemark Skove og Statsskovene paa den anden Side. I den ene Sidelænge var der Kamre, Snedkerværksted og Hestestald, hvor der stod 20 gode Arbejdsheste, to Køreheste og flere Blodsheste, ialt 7. Parallelt med Hovedbygningen løb Kostalden med godt 100 Køer af ingen bestemt Race; i den fjerde Længe, hvor Indkørselsporten fandtes, var der dels Tærskelo, dels Vognporte, alt velholdt. Bag Kostalden laa den store Lade med Tærskeværk og et større Svinehus, i en mindre Gaard var der Svinesti og Brændselsrum — i det hele en ret stor Drift.

I Løbet af den første Aften instruerede Hr. Mourier mig om, hvad Arbejde der foreløbig skulde udføres, gav mig Dagbog, Regnskabsbog og Kornbog med Besked om, hvor meget der skulde udmaales til Besætningen, og anbefalede mig ikke at tale mere med Folkene end nødvendigt samt paase, at enhver Ordre blev punktligt udført, og som sagt ikke blande ham ind i muligt Vrøvl, det blev min Sag at udjævne det. — Med disse opmuntrende Ord bød han Godnat, og jeg gik saa ind paa mit Kammer, et stort Værelse med et Fag Vinduer til Gaarden og et i Gavlen; en Seng, et Bord, et Par Stole og en Puf var hele Herligheden. Folkestuen var lige under min Stue, og da Karlene senere paa Aftenen drog til deres Kamre, lagde jeg Mærke til, at de var mere højrøstede end nødvendigt — en lille Opsang til den kommende Morgen, formodede jeg, og jeg sov ind med Bevidstheden om, at Slaget skulde staa næste Dag.

Lidt før Kl. 6 gik jeg ud og stilede lige mod Stalden, hvor Folkene stod opmarcheret, Daglejerne for sig og Karlene for sig.

Jeg hilste høfligt paa Forsamlingen, og alle Huer kom af, men der lød intet Gensvar. Jeg holdt derefter en lille venlig Tale til den lyttende Skare, hvori jeg meddelte, at Herren havde givet mig uindskrænket Myndighed over dem, at jeg kunde bortvise enhver, der ikke gjorde sin Pligt eller som mukkede; endvidere havde Herren fortalt mig, at de havde truet den forrige Forvalter til at forlade Gaarden. »Se, det skal ikke lykkes med mig« sagde jeg, »jeg er opdraget paa Kaserne, hvor det hedder ubetinget Lydighed og ingen Mukken i Geledet, og saaledes skal det være her *fra i Dag!* Men er I flinke og tro i Arbejdet skal I nyde al mulig Venlighed fra min Side og Hjælpsomhed om fornødent. Gaa saa til Arbejdet! Jeg kender jo endnu ikke eders Navne, men Johan (Forkarlen, en Svensker) tager de sædvanlige Folk og Heste til Arbejdet i Engen, og Plejltærskerne gaar i Rugloen! Ryk saa ud!«

I ganske kort Tid var hver paa sin Plads, kun Staldkarlen blev, han der havde været næsvis Dagen forud; jeg lod ham nu vise mig Hestene, som var tilbage, og fik Navnene at vide; det tiltalte Fyren, saa vi tilsyneladende kom paa en god Fod. Derpaa gik jeg en Runde gennem Staldene og hilste paa Svejtseren, det vi nu kalder Fodermester, og fik saa min Morgenmad. Siden gik Turen gennem den dejlige Have med dens mange Frugttræer, der i deres Rimpudder tog sig fortræffeligt ud, gennem Marken, der skraanede jævnt ned til de store Enge ved Sjæl Sø. Hvor var her dejligt; den store Sø var tillagt og laa som et blankt Spejl, hvori Solen nu kastede sine Straaler, og hernede var Folkene beskæftiget med fra en Sandbanke at belægge Engen med et 3—4 Tommers Sandlag; der kørtes med 10 Stk. Mergelkasser, en Hest for hver, og det gik hurtigt og let, saa alt syntes i den bedste Orden. Jeg slog et Slag gennem Skoven og gik derefter hjem til Frokost og aflagde Beretning for Herren, der nu med sin Broder var til Stede. Middagen var Kl. 4, men noget ubelejlig for mig, da jeg jo saa skulde omklædes. Hermed var Dagen egentlig afsluttet, Aftenen gik i Stilfærdighed, Kl. 10 lygtede jeg

af i hver Krog, hvor alt syntes i Ro undtagen i Hestestalden, hvor det ligefrem vrimlede med Rotter.

De næste Dage forløb paa lignende Maade, Arbejdet var det samme og afbrødes kun af nogle Snedage, da vi tærskede med en 4-Hestes Maskine. Om Søndagen var jeg alene hjemme, og det blev en lang, lang Dag, men Programmet for Maaltiderne forandredes ikke. Bordet var dækket ens, Suppe og Kalvesteg — at mærke en hel Steg — kom paa Bordet samt den traditionelle Æblekage (»den udødelige« kaldtes den, for den viste sig hver Dag) og Frugt, som vi havde i Mængde. Jeg formoder, Hr. Mourier havde forordnet det for at stive mig af overfor Folkene; alt gik ganske vist i Ro og Orden, men der var en Understrøm, som gærede, det mærkedes af og til, og det var Staldkarlen, som viste sig at være slem til Flasken, der var Uroelementet, eller muligt en sortsmusket Kulsvier, som hed Magnus. Jeg var ikke helt klar over det, jeg havde nogle Gange været efter ham, da han ikke passede sin Gerning, og Herren havde yderligere paatalt det overfor mig.

Saa mødte jeg ham en Dag midt paa Gaardspladsen, slentrende afsted uden at gøre sin Pligt, han saa at sige strejfede op ad mig, og lod, som om han ikke saa mig. Derfor standsede jeg ham og paatalte hans Opførsel, men fik et meget groft Svar, og han gjorde en Bevægelse, som vilde han slaa. Det maa have været en Aftale mellem de urolige Hoveder, for Staldkarlen viste sig i Døren, og Tærskemændene kiggede ud ad Lemmen, saa det var ingen behagelig Situation. Men saa kom jeg i Tanker om min Faders Formaning: »Vilhelm, du skal vogte dig for alt Klammeri, men kommer du alligevel deri, skal du slaa til, saa det knager!« og som Fader havde sagt, saa gjort. Uden videre Parlamenteren slog jeg med al min Kraft lige i hans grinende Gefjæs med knyttet Haand; det kom ham aldeles uventet, og Følgen var ogsaa ret uventet for mig, for Hr. Magnus drattede, saa lang han var. Om det var Alvor eller Forstillelse, ved jeg ikke, jeg tog det for det sidste og kommanderede ham op. Hans

Mod var nu væk, og Bod og Bedring lovede han, hvad han mærkeligt nok ogsaa holdt i den Tid, vi tjente sammen. Dette Optrin, der var observeret af mange — ogsaa af Herrens Broder inde fra Vinduet — havde en meget heldig Virkning, det satte ligesom alt paa sin rette Plads; Folkene vidste nu, hvor de havde mig, og alt gik foreløbig saare godt. Dette var den første puniske Krig.

Hen i Februar udviklede det stormfulde Vejr sig til en ren Orkan, og da hele Gaarden var tækket med Straa, fik vi travlt med at tætte og stoppe Huller, binde Lægter paa de værste Steder og stive den store Lade af, da den, skønt fuld af Sæd, trykkedes saa svært, at Skraabjælkerne trængtes over et Kvarter mod Vest. Desværre var Hr. Mourier ikke hjemme, saa jeg maatte være alle Vegne, men det maatte jeg tilstaa, at her var Folkene, baade Kulsvierne og Svenskerne, paa deres Plads, og de krøb som Katte paa Tagene. Ud paa Natten lagde Vinden sig pludselig, og alt blev blikstille — det var helt underligt. Folkene fik Tak og lidt Ekstraforplejning, og vi krøb dødtrætte i Seng. Næste Morgen kunde vi se, at der ikke var sket nogen større Skade paa Gaarden, men da jeg op ad Dagen i et Ærinde red ud ad Kongevejen igennem Skoven, laa der væltede Træer, og ikke et Hus var ubeskadiget; to Steder var Ovret ligefrem løftet af og kylet ud paa Marken. Det var et af de værste Uvejr, jeg har oplevet.

I Marts havde Hr. Mourier sammen med Hr. Bjerre paa Sandholm været i Hovedstaden og ved Udstationeringen af Husarheste hver taget en paa Foder, og hans skulde jeg hente. Forøvrigt vidste jeg ikke, hvad vi skulde med den, men Herren mente, det var godt at have en i Reserve nu i den travle Tid, og jeg hentede altsaa Husaren, et kønt fuksrødt Dyr. »Naa, hvad synes De saa om den,« spurgte Herren, da jeg meldte mig hjem hen ad Aften. »Aa jo, køn er den, men forfærdelig dvask, den skulde da vel ikke være noget tung i Hovedet!« Kuller turde jeg ikke sige. »Aa, Sludder og Vrøvl, Hoppen fejler ikke noget,« sagde han, og saa tav jeg.

I April begyndte vi at saa. Vejret var straalende, men meget tørt, saa Græs og Kløver ikke blev til noget. Aftnerne tilbragte jeg ved Søen med min Bøsse og skød adskillige store Gedder, der nu i Legetiden stod stille saa at sige i Vandskorpen, man skulde helst træffe lige under Bugen, saa vendte de den i Vejret og var lette at tage. Det gav vaade Fødder, naar de stod lidt langt ude, men det var en velkommen Afveksling ved Middagen, som Herren og hans Broder satte megen Pris paa.

Efter Saaningen kom Tørvegravningen i vor store Mose. Men hvor blev Regnen af? Sæden spirede mangelfuldt, Græsset svandt hen, og det saa ligefrem trist ud — saa endelig en Aften steg store, blaagraa Skyer op, men hvor forundrede blev vi den næste Morgen, thi Regn fik vi ikke, derimod laa der et tykt Lag Sne. Men Solen skinnede, og ved Middag var Jorden bar igen, dog bevirkede Sneen saa megen Fugtighed, at Sæden kom op over det hele. Glæden var imidlertid kun kort: Tørken vedvarede, Sæden blev gul, og Græsset svandt; jeg forsøgte en Dag at tælle, hvor mange levende Kløver der var paa en Favn i Foraarskløvermarken, det var kun meget faa. Men det skulde blive endnu værre, saa alle Vandingssteder og Mosehuller tørrede ind. Her paa Gaarden havde vi dog de store Enge langs Søen, og de var gode og kunde taale Varmen, men trist saa det ud i Marken, hvor kun Hveden holdt sig nogenlunde. En stor Sø eller Vanding lidt fra Gaarden tørredes helt ud, kun enkelte Pytter Vand var tilbage, hvori de ulykkelige Karusser snappede efter Vand og Luft; dem gav vi os til at rense. Alentykt Mudder var der, og besværligt var Arbejdet; vi maatte lægge Kørebane af Granstammer Side om Side, hvorpaa vi saa rykkede Mergelkasserne ud; de blev derpaa fyldt med Mudder, døde Fisk og Frøer, som kørtes op paa Marken som Gødning — noget skulde vi jo give Folkene at bestille, inden Engsletten kom. Ja, det var det ulykkelige Aar 1868, som begyndte saa trist.

Hr. Mourier, der var ugift, havde i min Tid endnu ikke haft større Selskaber, men ikke saa faa Herrer fra Hovedstaden be-

søgte det gæstfri Hjem, og muntert gik det da til, men altid under gode Former. Saa kom en smuk Solskinsformiddag nogle Gæster for at fiske i Sjæl Sø, og for at faa Karusser til Madding kom Selskabet ned til Vigen, hvor vi arbejdede, en munter Flok, bl. a. vist Skuespillerne Madsen og Knobelauch.*) Madsen var ustyrlig overgiven og holdt forfærdeligt Grin med en lille tyk, forfærdelig vigtig Grosserer, der var klædt i skinnende gult Nanking fra Top til Taa og kroede sig som en af disse gule kinesiske Haner, der da var paa Mode. For at komme til den sidste Pyt, hvor det vrimlede med Fisk, maatte der lægges Granstammer derud, men det var ikke saa lige en Sag at balancere derpaa med Net og Fiskestang. Madsen paastod, at Grossereren ikke paa nogen Maade maatte vove sit Liv, men den lille tykke blev derved helt opsat paa at vise sig og begyndte at gaa derud. Saa tabte han Spanden, og Madsen dristede sig frem for at række ham en Haand, men pludselig raabte han som i Rædsel: »Jeg kan ikke holde ham længere« og slap Grossereren, som med et Plump og vældigt Brøl forsvandt i Mudderet, mens Madsen med det mest diabolske Smil trak sig i Land. Folkene i deres Træskostøvler reddede Grossereren, der blev kørt op paa Gaarden, men da vi kom hjem til Middag, var hele Selskabet forsvundet til Byen. Inde blev der slet ikke talt om den Historie, men i Bloustrød og Birkerød gik der de forfærdeligste Rygter om en Grosserer, der var næsten druknet i Høvelte Mose.

Regnen udeblev fremdeles. Som en stor rød Ildkugle glødede Solen, ikke en Sky var paa Himlen. Vor første Gang om Morgenen var til Barometeret, men der var intet glædeligt Budskab at hente; »Skønt Vejr,« stod der, men den evige Sol Dag ud og Dag ind virkede deprimerende. Saaledes virkede den ogsaa paa den Husarremonte, vi havde faaet; den blev mer og mer sløv og hang med Hovedet, det var tydeligt nok Kuller. Saa kom Ordren

*) *Frederik Madsen* (1834—82), ved Folketeatret 1859—69, derefter ved Kasino og andre Teatre. *Fritz Knobelauch* (1820—84), ved Folketeatret 1857—69, siden ved Kasino.

en Dag, at den skulde mønstres for en Officer i Hørsholm, og Mourier sagde, jeg skulde ride med den. Jeg var ked af det, det maatte jo gaa galt, men afsted kom jeg.

Først var jeg inde paa Sandholm og fik Forvalteren, Kramer, med, de havde ogsaa en Hest, der skulde mønstres. Det var ellers en trist Tur, uafladelig maatte jeg opmuntre Hesten med Pisk og Sporer, men endelig naaede vi Hørsholm, og jeg red ind i Kostalden, hvor jeg pyntede Damen saa godt, det lod sig gøre. »Du faar en ordentlig Mulkt at ride hjem med,« sagde Kramer. »Ja, lad os nu se,« sagde jeg, thi der var pludselig dukket et Barndomsminde frem. Jeg var med Fader henne for at se paa nogle Heste, og der havde Staldkarlen, som skulde præsentere et noget sløvt Dyr, puttet noget Peber i Næseborene paa det og lidt under Halen. Det havde en forbavsende Virkning, Dyret blev helt vaagent, men det var blevet en dyr Historie for Hestehandleren, da Fader havde set, hvad Karlen gjorde, og han raabte: »Er du gal, Jens? Hvad laver du? Ritmesteren kender det Fif!« — »Du kunde jo prøve det samme,« tænkte jeg, »saa redder du din Husbond for Ubehageligheder, og Dyret var jo egentlig sygt, da vi fik det,« — og jeg ind i en Urtekræmmerbutik, fik for 8 Sk. Peber i et Kræmmerhus og tilbage til Kroen.

Paa min Vej mødte jeg Ritmester Norup ved Husarerne, han havde været Elev under Fader, saa Gensynet med ham var meget fornøjeligt, men min Samvittighed var ikke den bedste, thi her stod jeg med for 8 Sk. Peber, for at han ikke skulde se, at Hoppen var kulret, naar han mønstrede den. Vi fulgtes ad, til han gik ud paa Ridebanen uden for Kostalden, og jeg gik ind for at trække Hesten ud. Ja, jeg modstod ikke Fristelsen, men fik en god Dosis anbragt under Halen og en Pris i Næseborene. Du store Kineser, hvilken Forandring! Som den væligste Hingst spidsede den Øren, prustede og snøftede, Halen stod lige i Vejret som en Standart, det var et Syn! Jeg havde ondt ved at holde Dyret, fo'r som en Raket forbi Norup, fik endelig vendt om og tilbage. Da jeg vilde standse foran ham, raabte han: »Det er godt, bliv bare ved!« — og ind i Ridestalden fo'r vi.

Et Kvarter efter var vi paa Vejen hjem; endnu havde Hoppen Dampen oppe, og Kramer, der var ved at forgaa af Latter, spurgte, hvad der dog gik af Dyret. »Jeg tror, det har faaet Flyvekuller,« raabte jeg tilbage, Peberet vilde jeg ikke omtale. Mourier fik jo Historien fortalt, men da Hr. Bjerre, som havde hørt om det mærkelige Fænomen af Kramer, næste Dag kom over for at se Hesten, stod den og hang med Hovedet, hvad der var ham ubegribeligt. Nogen Tid efter blev Dyrlægen hentet, han erklærede Hoppen for kulret, og saa slap vi af med den uden Mulkt.

Vejret blev uforandret, og alt sukkede efter Regn, men for Engsletten var det jo godt Vejr, saa hvad der sloges den ene Dag, kunde stakkes den næste. Her gik en 14—15 Mand og svang Leen fra Morgen til Aften; det var svært Arbejde, der regnedes gerne en Td. Land om Dagen pr. Mand; Koner og Piger rev, og det gik med Liv og Lyst. Men hvor de svedte, og hvor de drak Øl; der bryggedes hver Dag, og det friske Øl var knap afkølet, før det blev drukket. Det var usundt, og flere blev syge. Da jeg meldte, at den første blev i Sengen, sagde Herren: »Der staar et helt Regiment Flasker i Gangskabet; det er noget, min Søster har taget en Skefuld af, naar de har været her; giv Fyren saa mange Skefulde, som der staar paa Flasken, saa kommer han sig nok. Det er saamænd ikke andet end Sukker og Mandelmikstur, den skader ikke. Hjælper den ikke, saa giv ham en ordentlig Skefuld amerikansk Olie, saa skammer han sig sikkert.« Det gik fortræffeligt. — Herrens Broder raadede til at lave en Drik, blandet med Gammelvin, og følgelig fik vi et helt Fad fra København, som han destilerede, og det vilde Folkene gerne have, men det blev jo dyrt i Længden. For at stive Køerne af fik vi ugentlig to mægtige Fade fra en Stivelsefabrik, og fra Hvedestivelsen siedes der en hvid Drik, som Dyrene gerne vilde have og befandt sig vel ved.

Imidlertid foregik der en Paladsrevolution inde, og det var Husholdersken Kjesten, som var Kæreste med Staldkarlen, der

gav Anledningen. Det tyndede nemlig for meget ud i Herrens gode Cigarer, og da hun viste sig at være den skyldige, og Maskepiet med Staldkarlen havde flere uheldige Følger, blev hun opsagt, hvilket bevirkede, at han stak af samtidig. Vi fik i hans Sted en ualmindelig flink, hurtig og beleven Karl, som kun Svenskerne nu kan være det — men Husholdersken, ach du lieber Augustin, var en mærkelig Fremtoning. Alder ubestemmelig, middel af Højde, et lille magert Ansigt, hvis mest fremtrædende Del, Næsen, havde en stærk rødlig Farve, graagult tjavset Haar, omgivet af Natkappe med en Blonde om og bundet under Hagen, en løs, langærmet Kattunstrøje, storblomstret Bomuldsnederdel, Tøjsko. Det var med blandede Følelser, vi blev præsenteret for hende, men foreløbig gik alt godt, og Maden var upaaklagelig. Men i Køkkenet var Madammens Opførsel nok ikke saa heldig, Pigerne klagede over, at hun til Tider var saa underlig, hun kunde kyle med det hele, saa det havnede paa Gulvet eller i Hovedet paa dem — og saa opdagedes det, at den rosarøde Næse ikke havde løjet, hun ligefrem drak. Hr. Mourier, der var ked af at skifte igen, søgte at tale hende til Rette, uden Held, men saa kom hun og jeg til at karambolere, og det gik ikke stille af.

En travl Høstdag, da Herren ikke var hjemme, ventede hans Broder og jeg længe forgæves paa Maden; vi sendte Bud, men den kom ikke, derimod kom Madammen selv, der under adskillige Hik erklærede, at vi fik ingen Mad, før Landvæsenseleven, der var kørende med Jordemoder, kom hjem. Vi søgte at forklare hende, at hendes Broder og jeg i saa Tilfælde begge maatte vente, men det hjalp ikke, tværtimod satte hun Hænderne i Siden og rykkede saa tæt ind paa mig, at jeg kunde mærke den modbydelige Stank af Brændevin, der ligefrem osede ud af hendes savlende Mund. Da jeg bad hende forsvinde, fik jeg kun et groft Svar, hvorfor jeg greb hende i Nakken og bag i Kjolen og smed hende ud ad Døren. Nu vilde Uheldet, at Trappen ned til Køkkenet var lige til venstre for Døren, saa hun

rutschede ned paa sin Bag ligesom Cimbrerne paa deres Skjolde ned ad Alperne til Italien, og saaledes holdt hun sit Indtog i Køkkenet til stor Forfærdelse for Pigerne. Da hun kom paa Benene, rasede hun rundt og slog Tallerkener og Fade i Gulvet, indtil hun tumlede ind i sin Stue, dejsede om paa Sengen og sov. Da Hr. Mourier kom hjem og saa Ødelæggelsens Vederstyggelighed, og Pigerne viste ham ind i den store Saltkælder, hvor to Kvier, der var slagtet for to Dage siden, laa uparterede og halvt fordærvede, blev Madammen kørt paa Porten, og saaledes endte den anden puniske Krig. — Vi fik en ældre Dame til at styre Huset, en grumme net Person, og Forholdene blev langt bedre. —

Efteraaret holdt sit Indtog, Kreaturerne gik løse paa Stubbene, og i Haven var der travlt med Nedplukning af Frugt, som dels lagdes i Æblekamret til Vinteren, dels solgtes til Opkøbere fra Hovedstaden; erindrer jeg ret, fik vi 2 Rd. for Skæppen af fine Æbler. Det var blevet bestemt, at jeg skulde blive, til jeg til Foraaret skulde i Tjenesten, og det var jeg glad for, da det næsten var umuligt at opdrive ledige Pladser; alle indskrænkede sig i dette ulykkelige Aar, ja, der kom Karle og tilbød at tjene uden Løn for Vinteren, noget vi naturligvis ikke tog imod, men Lønnen var ikke stor.

Paa Sessionsdagen i Hørsholm blev jeg spurgt, hvad jeg helst vilde udskrives til. Ja, det var Dragon. »De er for høj; maal ham!« Jeg op paa Vægten, der betjentes af en ældre Underofficer, der velvilligt hviskede til mig: »Synk Knæene, synk Knæene; ellers bliver De for lang!« Da jeg nu ikke kunde præstere den Kunst at synke mine Knæ, skønt jeg gjorde mig Umage derfor, lød Dommen paa 69½ Tommer, og jeg blev udskrevet til Garder. Da jeg lige skulde til at ride hjem, hviskede Krokarlen i Rejsestalden til mig: »Forvalteren skal passe paa, der er nogle Karle, der er gale i Hovedet paa Dem, de vil nok spærre Vejen for Dem udenfor Byen. »Tak for Underretningen,« svarede jeg, »men det har ingen Fare. »Frits« og jeg skal nok klare det. Der har du en Mark for Advarslen,« og saa red jeg

ganske sindigt ud af Byen. Ganske rigtigt, henne ved et Dige var der en Samling Karle, der lod Flasken gaa rundt, vel for at hente Mod til Angrebet. Jeg red stadig i Skridt, »Frits« var jo saa vel tilredet, at den øjeblikkelig lystrede Sporen og Tøjlen, derfor tog jeg det med Ro. Da jeg saa Fyrene tage Stilling tværs over Vejen, brølende og fægtende med Armene, saa det jo noget alvorligt ud, men der var ikke noget at betænke sig paa. En halv Snes Alen fra Banden gav jeg Hesten Sporerne og fri Tøjle, saa vi i strygende Galop for ind paa dem, mens jeg med min lange Ridepisk huggede om mig. I et Nu var vi igennem, Karlene fløj til alle Sider, nogle faldt over deres egne Ben, det var ligefrem morsomt at se, da jeg et Stykke henne holdt op og saa tilbage. Om der var nogle af mine egne Folk imellem dem, véd jeg ikke, jeg tror det ikke, men saaledes endte den tredie puniske Krig.

Bruhn tilbragte Julen i Jylland paa Hessel ved Hvalpsund, hvor han var blevet forlovet med Proprietær Elles Datter Christine. Efter Tilbagekomsten til Høveltegaard deltog han i et stort Herreselskab paa Gaarden, ved hvilken Lejlighed en Hestehandler fra København fik Mourier til at købe en Hest, der stod opstaldet hos ham, og Bruhn fik derefter Ordre til at afhente den. Herom fortæller han:

Det var sandelig ikke morsomt at blive præsenteret for den firbenede Dame, jeg skulde ride hjem; skøn var den ikke, en lang, benet, mørkebrun, klodset Hoppe med en lang, tynd Hals, der stak lige i Vejret som en Fabriksskorsten; den passede aldeles ikke til den, den skulde gaa sammen med, og jeg protesterede ogsaa mod at modtage den, det maatte være en Fejltagelse, men Hestehandler Brøndum forsikrede, at det var den og ingen anden. Saa bestemtes det, at Hoppen skulde leveres paa Knapstedgaard paa Halmtorvet Kl. 1. Til Tiden var jeg paa Pletten — og der kom Dyret, med Mulen i Sky over den lange, lange Hals dansede den ind ad Porten, redet af en forsoren Rideknægt. Een, to, tre, fik han min Sadel paa den og mig op, og med et lystigt Grin svingede han Huen og ønskede mig lykkeligt hjemme. Det kunde nok gøres nødigt, for værre Asen har jeg ikke redet.

Med Mulen i Sky og den lange, stive Hals var det ikke muligt at faa ret Hold paa den. Hvordan vi kom ud af Vesterport, véd jeg ikke, og snart var vi paa Ridestien, snart ude paa Kørebanen, altid i kort Galop; mangt et Udraab naaede mig, og det var ikke ene Velsignelser, der naaede mine Øren. Endelig kom vi til Kongevejen, og saa gik det rask; stoppe op, naar vi naaede en af de daværende Bomme, var der ikke Tale om, Bommanden, der stod og ventede paa sine Skillinger, var Hoppen lige ved at rende over Ende, saa han fik ingen, han sendte en Række Ord efter mig, som jeg ikke fik Tid til at høre eller svare paa. Lang Tid tog det ikke at ride de 3 Mil, og farligt saa vi ud af Skum og Sved, da vi holdt for Stalddøren, hvor min flinke svenske Staldkarl tog imod os med et forundret: »Ta mig tusen, som Herren ser ud,« og det maatte han nok sige.

Hr. Mourier var ikke hjemme, men næste Formiddag stod Barometeret paa Storm, og han modtog mig med Udraabet: »Hvad er det for et Asen, De har bragt mig?« »Det er den, Hestehandleren forsikrede mig, jeg skulde have, den er næsten løbet durch med mig herud.« »Og for Vognen vil den ikke, stritter alle fire Ben ud og stikker den fordømte lange Hals i Vejret, som om den vilde kigge Stjerner ved højlys Dag. I Eftermiddag lader De Dyret trække ned i Sandgraven ved Engen og spænde for en Mergelkasse, og De understaar Dem ikke i at spænde Bæstet fra, før den trækker den hjem uden Vrøvl.« Dermed gik han; saa vred havde jeg aldrig set denne ellers saa godmodige Mand, han var øjensynligt blevet taget ordentlig ved Næsen den omtalte Aften.

Efter Middagen parerede jeg Ordre, og »Giraffen«, som Folkene kaldte den, blev spændt for Kassen nede paa Engen, men trække vilde den ikke. Saa lod vi den staa og se paa Omgivelserne, af og til gik jeg hen og søgte at komme i Gang ved at tage Tømmen, slaa den prøvede jeg aldeles ikke paa, det var forsøgt nok om Formiddagen, men alt forgæves. Aftenen nærmede sig, hvad skulde vi gøre, thi at lade det stakkels Dyr staa

der forspændt hele Natten i Frost og Sne var jo ligefrem Dyrplageri. Men saa kom en gammel Daglejer med et godt Raad: »La vos binde et Rev i Haalen paa hende og saa alle Mand hive deri, saa skal hun nok gaa.« Det prøvede vi, jeg sprang op i Kassen, hele Mandskabet trak i Rebet, og sandelig trak Dyret fremad, saa det blev strammet om Kassen, Folkene sprang op i den, og nu gik det hjemad i strygende Fart. Stadig trak Hoppen i Halen, vi fo'r ind ad Porten og rundt om den store Plæne, idet vi efterhaanden løsnede Rebet mer og mer, saa Dyret til sidst trak alene i Bringestykket, men saa stod den pludselig stille med et Ryk, saa vi trimlede af Kassen. Der stod og laa vi, men hvad nu? Vi fik den saa rykket hen til den store Lind midt i Plænen og bandt den der, saa den ikke kunde lægge sig, og hvert Kvarter løste jeg Tømmen og prøvede med det gode at faa den til at gaa, men lige stædig var den, selv om jeg forsøgte med at stille en Krybbe med dejlig Havre et Stykke henne og ligesaa med Vand.

Nu kom Natten. I Hus skulde den, men da Ordren lød: »Ikke spænde fra«, og Herren ikke var hjemme, fik vi den rykket baglæns ind i Vognporten og der bundet til en af Loftsbjælkerne. Det blev en urolig Nat for mig, men Hesten stod uden at røre sig! Om Morgenen rykkede vi den atter ud til Træet og lokkede med Foder og Vand, men alt forgæves, saa det var næsten til at fortvivle over. Endelig hen paa Eftermiddagen gik den, vi kørte ned i Baggaarden, læssede Kassen med Tørvesmuld og kørte det op til Kostalden, saa fik den lidt Vand, og vi kørte atter frem og tilbage. Derpaa blev den spændt fra, fik Hø og Vand i sin Baas og kom nu for en stor Arbejdsvogn sammen med en villig, flink Hest og foretog med den en Tur gennem Bloustrød og ind i Skoven. Opgaven syntes løst efter Ordren, og nu blev den vel fodret og vandet, men hvor saa den ud, ligefrem afmagret. Men næste Morgen havde vi Komedien forfra, ikke af Stedet! Saa blev den igen rykket hen til Linden og bundet, men da jeg efter en Times Forløb atter løste den, gik den, og den prøvede aldrig mere paa de gamle Streger i den Tid, jeg endnu var paa Gaarden.

Da Hr. Mourier endelig kom hjem, kunde jeg præsentere ham Hoppen for Vogn, men det havde været mig svært at efterkomme hans Ordre, da det tilsidst grænsede til Dyrplageri. »Aa«, sagde han, »jeg ved nok, der skal skarp Lud til skurvede Hoveder, og nu har vi jo faaet et brugeligt Dyr ud af den; det skal De have Tak for.«

I Birkerød Krosal skulde der opføres en Dilettantkomedie til Fordel for Sognets fattige; en nydelig Dame af Familien paa Sandholm skulde være Elskerinden i »Valbygaasen« og min Principal Elskeren, og for yderligere at trække Folk til havde man faaet et Par fornøjelige Skuespillere fra Folketeatret til dels at optræde, dels iscenesætte det hele. Mange, mange Prøver blev holdt paa Kroen, og Deltagerne morede sig nok storartet, men der sagdes, at den durkdrevne Kromand var særlig tilfreds og agiterede vældigt for de mange Prøver.

Generalprøven skulde holdes paa Høvelte og slutte med en lille Svingom til Belønning for Sliddet og Opofrelsen for den gode Sag, hvad jo kunde blive meget fornøjeligt, men ogsaa gav megen Ulejlighed med at lave den store Sal til Teater o. s. v. Den store Dag oprandt, Skuespillerne, Musikken og Gæsterne arriverede, men jo flere der kom, des mere febrilsk blev min gode Husbond, og jeg fik lige saa mange Kontraordrer som Ordrer. Men endelig var alt færdigt, Døren til Salen sloges op, Musikken intonerede, og det hele saa rigtig nydeligt ud. Men jeg havde virkelig ondt af Hr. Mourier som Elskeren, han var saa rød i Hovedet som en kogt Krebs. Den Scene, hvori han efter Rollen skal optræde som den klodsede, ubehøvlede Frier, gik helt fortræffeligt, men da han pludselig skal slaa om og fortryde sin Uopdragenhed, glippede det ganske, den galante Elsker magtede han ikke — men klappet blev der alligevel vældigt, da Pigebarnet sagde ja.

Saa var det forbi, Salen tømtes, og nu skulde den ryddes til Dansen. Det var dog nær gaaet galt, thi Folkene var fornærmede over ikke at have faaet Lov til at se Forestillingen og næg-

tede nu at tage fat. Mourier sendte mig ned med en streng Ordre til øjeblikkelig at lystre, men da Husholdersken havde hvisket til mig, hvad Grunden var, og jeg saa de hede Hoveder og Flaskerne paa Bordet, tog jeg en Beslutning, gik helt op for Enden af det lange Bord og sagde: »Nu skal vi rask op og rydde Salen; naar I ikke var budt, var det for den ringe Plads' Skyld, og det var jo ogsaa kun en Prøve, men jeg skal invitere jer alle til Forestillingen i Birkerød paa Tirsdag. »Det er et Ord,« sagde Forkarlen. »Hurra for Forvalteren, og nu ordentlig afsted.«

Hurtigt var Salen tømt, og Dansen kunde begynde. Efter at Gæsterne var rejst, spurgte Mourier, hvorledes det var gaaet af uden Spektakel; efter min Forklaring bemærkede han kun, at det blev noget dyrt; men der var jo ikke andet at gøre.

Da Resultatet blev opgjort, og alle Regninger var betalt, viste det sig, at denne Velgørenhedsfest havde givet et stort Underskud. Der var ikke noget til de fattige, men det maatte jo ikke vides, saa det blev, som Herren sagde, noget dyrt, thi de, der stod i Spidsen, maatte af egen Lomme lave et Overskud, som derpaa blev fordelt til megen Tilfredshed og med Taksigelser i Avisen. Saa er jo alting godt, naar Enden er god.

En Søndag Aften kørte jeg en Bekendt, der havde været paa Besøg, til det sidste Tog. Vejret var daarligt, og det var ravende mørkt, men Kørehesten gik næsten hver Dag den Tur, saa vi kom godt til Stationen. Men Hjemturen havde nær faaet en sørgelig Ende. Da jeg var kommet vel ud af Byen og et Stykke hen ad Frederiksborg Landevej, skimtede jeg pludselig to Skikkelser, en paa hver Side af Vognen, de var dukket op af Jorden. Den ene sprang hen og greb den fjermer Hest i Linen og søgte at dreje den paa tværs af Vejen, medens den anden Røver prøvede at krybe op i Vognen. Om jeg egentlig blev bange, tror jeg ikke, for uden at betænke mig et Sekund drev jeg ham, der holdt Hestene, af al min Magt et Piskeslag lige i Hovedet, saa han med et Brøl slap den. Med et Spring for den frem, og ved det vældige Ryk, det gav i Vognen, trillede den anden ned paa

Vejen, mens Hestene i vild Galop styrtede afsted — som vel var, for Røverne brølede, som om de forsøgte at naa mig. Jeg kom dog hjem. Jeg formoder, det var et Par fordrukne Karle, jeg engang havde givet Løbepas, for jeg traf nogle Dage efter den ene af dem i Birkerød Kro med en stor, blodrød Stribe lige over Ansigtet; han skulede slemt til mig, da jeg deltagende spurgte ham, hvor han havde faaet den Smøre fra. Dette var mit sidste Eventyr der paa Egnen.

Nu var Foraaret kommet. Den 30. April blev vi færdige med at saa Havre i Luserødmarken, der hvor nu Høveltelejren ligger; det var mit sidste Arbejde, og om Aftenen pakkede jeg mine Sager sammen. Hr. Mourier var ikke hjemme, men vi ventede ham; Frøkenen sad oppe i Stuen, jeg paa mit Værelse i den anden Ende af Hovedbygningen. Ikke en Lyd hørtes. Saa pludselig mellem 10 og 11 hørte jeg Vognen rask rulle op for Døren, og hurtigt sprang jeg op og ilede ud for at tage imod Herren. Frøkenen maa have hørt det samme, for hun kom ogsaa farende, men hvem skildrer vor Forundring, da der ingen Vogn var, ingen Hr. Mourier. Hvad betød det? Vi saa paa hinanden, hun var helt bleg, men sagde ikke noget videre, og hver gik til sit. Senere kom Herren hjem i god Behold; vi traf Aftale om min Rejse, og han lovede mig en Anbefaling næste Dag.

Da den oprandt, satte jeg Folkene i Arbejde for sidste Gang og tog Afsked med dem. Ved Middagstid holdt Vognen for Døren, og jeg gik derfor ind for at sige Farvel og Tak, men desværre var Sandholmerne kommet, saa jeg fik kun Lovning paa Anbefalingen, og at mit Tøj skulde blive sendt. Ikke anede jeg, at det var sidste Gang, jeg saa min gode Husbond, da han trykkede min Haand til Afsked.*)

Og saa rullede Vognen ud af Porten, et Afsnit af mit Liv var sluttet. Siden saa jeg aldrig Høveltegaard.

*) Proprietær Mourier døde pludselig kort Tid efter.

DA HAVREHOLM VAR FABRIKSBY

Af EJLER ALKJÆR

At se til adskiller Havreholm sig i Dag ikke synderligt fra saa mangen anden nordsjællandsk Landsby. Den bestaar af en Haandfuld Huse og Gaarde, et Andelsmejeri, en Smedie, en Vejrmølle og et Par Købmandsforretninger. Men der er et Blad i dens Historie, som er særpræget og interessant. Det beretter om den nu nedlagte *Havreholm Papirfabrik*, den Familie — *Culmsee'erne* — som drev den, og om en Feriegæst — *Holger Drachmann*.

Hvad der findes af Papirfabrikker i vore Dages Danmark kan tælles paa to Hænder — men flere Steder rundt om i Landet kan man pege paa en Mølledam, en Bygning eller nogle Murrester og sige: her blev der engang gjort Papir. Den danske Papirfabrikations Historie foreligger ikke helt detailleret historisk belyst; det menes, at den første danske Papirmølle var *Steen Billes* Mølle i Skaane. Den omtales 1576. Umiddelbart derefter oprettedes en Papirmølle ved Hvidøre. Den regnes for den første Virksomhed af denne Art inden for det nuværende danske Landomraade. I de følgende Aarhundreder etableres snart een og snart en anden Papirfabrik i beskedent Format, med primitiv Teknik og med Vand som Drivkraft. Mest kendt — som Udgangspunkt for den nuværende danske Papirindustri — blev Strandmøllen, hvor der blev fabrikeret Papir allerede i Slutningen af det 16. Aarhundrede. Her indsatte Kammerraad *Johan Chr.*

Drewsen i 1820 den første Dampmaskine i den danske Papirfabrikation og otte Aar efter den første Papirmaskine. Mange af de Mølleværker, som gennem Tiden var blevet taget i Brug til Papirfremstilling, var paa dette Tidspunkt nedlagt, eller de blev benyttet til andre produktionsmæssige Formaal. I de følgende Tiaar oprettedes dog ogsaa nye papirproducerende Virksomheder. Blandt disse var Havreholm Papirfabrik, der sattes i Drift 1837. For hundrede Aar siden var der godt en Snes Papirfabrikker her i Landet. Deres Antal er siden, som allerede antydet, blevet reduceret. Havreholm Papirfabrik var en af dem, som kun fik en kort Levetid. Den blev nedlagt i 1889 som Led i Reorganiseringen af den danske Papirindustri og Skabelsen af De forenede Papirfabrikker, hvorved den danske Papirfabrikation koncentreredes paa de ret faa store Virksomheder, der i Dag fremstiller langt den overvejende Del af Danmarks Papirforbrug.

For de papirproducerende Virksomheder har rindende Ferskvand stedse været den primære Beliggenhedsfaktor. Vandet maatte i tidligere Tid fungere dels som Drivkraft og dels som Hjælpestof. I den første Egenskab har det i det store og hele mistet sin Betydning her i Danmark; men som Hjælpestof i Produktionen er det stadig uundværligt, idet der til Papirfremstillingen medgaar meget store Vandmængder. I Havreholm rummer Gurre Aa de fornødne Kvantiteter Vand til en Fabrik af Størrelse som den nedlagte. Gurre Aa har forøvrigt i Perioder været benyttet som Drivkraft for en Vandmølle i Havreholm. Denne har eksisteret langt tilbage i Tiden og omtales blandt andet 1555. Den fungerede en Overgang som Slibemølle for Geværfabrikken i Hellebæk. Man kan endnu i Havreholm se Stumper af de store Slibesten, som Vandet bragte i Rotation. Selve Vandmøllen er nu forlængst borte, og for Papirfabrikken var Vandet uden Betydning som Kraftbringer. Den gik ved Vind- og Dampkraft.

* *

Hvad der var den udslagbringende Aarsag til, at der i 1837 oprettedes en Papirfabrik netop i Havreholm frem for mangt et andet Sted, hvor de tilstrækkelige Vandmængder var til Raadighed, staar ikke klart. Det eneste, der vides, er, at Fabrikkens Grundlægger var en meget handlekraftig og temperamentsfuld Natur, som fik overordentlig mange Idéer og realiserede ikke saa faa af dem. Han var tilbøjelig til at følge de Indskydelser, han fik med Hensyn til Stedet og Tidspunktet for Starten af sine forskellige Foretagender. Om grundige Beliggenhedsundersøgelser og et rationelt Beliggenhedsvalg har der næppe været Tale. *Peter Christian Deichmann* var hans Navn. Han var født i 1795 i Vendsyssel, lærte Handelen og drev derefter Købmandsforretning i Aalborg, og etablerede sig 1816 som Urtekræmmer i København. Han havde imidlertid flere og større Planer. I Aarenes Løb optog han en Række forskellige Fabrikationer saasom af Hjemmefarver, Chokolade og Kartoffelmel. 1834 fik han Privilegium til Anlæggelse af en Papirfabrik paa Glaciet i København. Det var denne Virksomhed, som i 1837 flyttedes til Havreholm, saa vidt det kan ses med Maskineri og faguddannet Arbejdskraft. Det forlyder i Havreholm, at der i Papirfabrikkens allerførste Tid arbejdede Tyskere dèr. Det har sikkert været Folk, som Deichmann har haft med fra København; det var meget almindeligt at indkalde tyske Specialarbejdere netop til denne Industri.

I sine Studier over den danske Papirfabrikations Historie fastslaar Professor *C. Nyrop*, at den Deichmann'ske Fabrik efter Flytningen til Havreholm »dog havde ingen Fremgang«. I Perioder syntes Papirfabrikationen i Havreholm at have været stærkt indskrænket, til Tider endog helt at være gaaet i Staa. Havreholm Papirfabrik var i det hele taget kun af ubetydeligt Format i Deichmanns Tid. Den var ogsaa indrettet med primitiv Teknik. Den raadede ikke over nogen Papirmaskine. Det vides, at der endnu i 1847 kun var fire Papirmaskiner i Danmark, nemlig to paa Strandmøllen, en paa Ørholm og en paa Silkeborg. Det blev

ikke i Grundlæggerens Tid, Havreholm Papirfabrik opnaaede nogen Blomstring. Lige saa lidt som paa de fleste af sine mange forskellige Foretagender spandt Deichmann — som allerede i 1835 var gaaet fallit — Guld paa Havreholm Papirfabrik. Han døde i Havreholm 1848.

I Nyrops Undersøgelser over den danske Papirfabrikations Historie er udtalt den Formodning, at Deichmann allerede i 1840 skulde have afhændet Havreholm Papirfabrik til en af Brødrene *Culmsee*, som dengang og en Aarrække frem i Tiden spillede en ikke ubetydelig Rolle inden for den danske Papirproduktion, der dog først og fremmest domineredes af de Drewsen'ske Virksomheder.

Den Gren af Culmsee-Familien, som udviklede sig til et Papir-Dynasti, stammer fra Roskilde. Her havde *Johan Thomas Joseph Culmsee*, f. i Hamborg 1770, ligget som Husar, var siden blevet gift og virkede som Urmager dèr til sin Død i 1815. Han havde seks Sønner og en Datter. Sønnerne var allerede i deres Drengeaar beskæftiget paa Papirmøllen i Roskilde, og fire af dem fortsatte inden for Papirfaget. Den af Culmsee'erne, der nævnes som Køber af Havreholm 1840, er *Jørgen Peter*, f. 1800. Han fik 1836 Privilegium til at oprette en Papirfabrik paa Bornholm og 1841 til en Papirfabrik i Hersløv. Den næste Broder i Rækken, *Jacob Ludvig*, f. 1802, drev ogsaa et Par Papirfabrikker, blandt andet »Ludvigshaab« i Brøndbyvester. *Frederik Leopold*, f. 1811, grundlagde 1844 Papirfabrikken »Valdemarshaab« ved Køge og flyttede 1848 til Havreholm. *Andreas Christian Adolph*, f. 1813, var oprindelig Papirmager, men drev siden en ret omfattende Produktforretning i Hillerød, hvor han blandt andet handlede med Klude til Papirfabrikation.

Nyrops forannævnte Oplysning er dog næppe helt korrekt. Der har sikkert ikke været Tale om et egentligt Salg. Deichmann er snarere kommet i Gældsforhold til J. P. Culmsee og dennes Brødre. Da Deichmanns Bo blev gjort op, har Culmsee'erne saa overtaget Fabrikken. I hvert Fald er det en Kendsgerning, at en

Culmsee — som ovenfor nævnt Frederik Leopold — først *efter* Deichmanns Død bosatte sig paa Havreholm og overtog Ledelsen af Fabrikken.

Hermed kom der virkelig Gang i Fabrikationen dèr. Det var som i Forgængerens Tid især grovere Kvaliteter, der fremstilledes: Karduspapir, Indpakningspapir og forskellige Sorter Pap, herunder som en særlig Specialitet Tagpap. Der anskaffedes en Papirmaskine, og Fabrikken blev i det hele moderniseret og udvidet. Der byggedes nye Fabriks- og Lagerbygninger samt Arbejderboliger. Det er ganske betegnende for den Fart, F. L. Culmsee satte i Foretagendet, at man nogle Steder — men fejlagtigt — ser ham nævnt som Havreholm Papirfabriks Grundlægger. Han var rig paa Initiativ og ustandselig paa Sporet efter nye Muligheder for Udvidelser og Forbedringer. Han var udlært som Svend paa Papirmøllen i Roskilde og havde derefter været »paa Valsen« og set Papirfabrikation rundt om i Europa. Dog manglede han nok, som det er blevet sagt, den tekniske Uddannelse, der kunde afbalancere hans foretagsomme Temperament. Professor *Paul V. Rubow* har sikkert karakteriseret ham rigtigt, naar han (i »Holger Drachmanns Ungdom«, 1940) betegner ham som »en ganske genial, man fristes til at sige Balzac'sk Natur, der stiftede stadig nye Fabrikker til andres Gavn og satte sine Penge til paa dem, mere Opfinder end Næringsdrivende«. Der herskede et udpræget patriarkalsk Forhold mellem Fabrikkens Arbejdere og »Herskabet«. Herom har F. L. Culmsees Datter *Emmy Drachmann* i »Erindringer« (1925) fortalt karakteristiske Træk, som for Eksempel dette: »Far kaldtes altid »vor Herre«. Det skurrede i mine barnlige Øren, og jeg forsøgte en Dag at forklare en af Folkene, at der kun fandtes een »Vorherre«, og han boede i Himlen. »Det er sandt nok«, svarede Manden, »men Hr. Kulmersen er »Vorherre« her paa Havreholm«. Ingen af Arbejderne sagde Navnet Culmsee rigtigt, det var altid — hvor meget det end blev rettet — »Kulmersen«. Ganske interessant og som at blive flyttet tilbage i Tiden er det — kan det her tilføjes — den Dag i Dag hos

den gamle Papirarbejderstabs Efterkommere i Havreholm at høre Familiens Navn udtalt paa samme Maade: »Kulmersen«.

Det var typisk for F. L. Culmsee, at han op i Aarene stadig bevarede Vandrelysten og Uroen i Blodet, og da han — som Emmy Drachmann oplyser i sine Erindringer — »havde forelsket sig i Norges storslaaede Natur«, overdrog han i 1867 Havreholm Papirfabrik til sin Søn *Valdemar* og drog til Christiania. Her var det Meningen, at han vilde afsætte Havreholms Produkter og iøvrigt drive anden Papirhandel en gros. Dette var imidlertid ikke tilstrækkeligt for hans virksomme Initiativ. Han købte et Landomraade i en afsides Egn ved den svenske Grænse og anlagde en Papirfabrik dér. Imidlertid var Trafikforbindelserne for daarlige, og det hele endte med et Krak. Ved gode Venners Hjælp lykkedes det dog F. L. Culmsee at komme økonomisk paa Fode igen. Ufortrødent startede han en ny Papirfabrik i Nærheden af Tønsberg, og senere bistod han ved Starten af den Ianssen'ske Papirfabrik i Trondhjem, som ejedes af en af hans Svigersønner.

Da F. L. Culmsee i 1867 flyttede til Norge, var Valdemar Culmsee, der herefter overtog Ledelsen af Havreholms Papirfabrik — Firmaet F. Culmsee og Søn, som det fremtidig benævntes — kun 27 Aar gammel. Han var som faa inde i alt Papirfabrikation og Papirhandel vedrørende. Faderen havde sørget for, at den alsidige tekniske og grundige merkantile Uddannelse, som han selv manglede, blev Sønnen til Del.

Valdemar Culmsee arbejdede i et helt forrygende Tempo. I Perioder gik Fabrikken i Døgndrift. Han skal have haft et Talerør ved sin Seng, saaledes at han kunde give sine Ordrer til Fabrikken, hvis han midt om Natten kom i Tanker om et eller andet! Telefon fandtes jo ikke dengang. Valdemar Culmsee var — som Faderen — med paa alt nyt, men synes at have haft flere realistiske Hæmninger end denne. Han er fra flere Sider blevet karakteriseret som en virkelig fremragende Fabriksleder og Forretningsmand. Inden han overtog Fabrikken i Havreholm, havde

han en Overgang ledet Fabrikkens Engrossalg i København, og i 1869 tog han Initiativet til Salgsafdelingens Omdannelse til et formelt selvstændigt Firma, der benævntes Havreholm Papirfabriks Udsalg. Medens Fabrikken er forgaaet, er dette Firma bestaaet som Papirengros-Virksomhed med Salg af De forenede Papirfabrikkers Papirsorter som Speciale. Det overtoges 1892 af

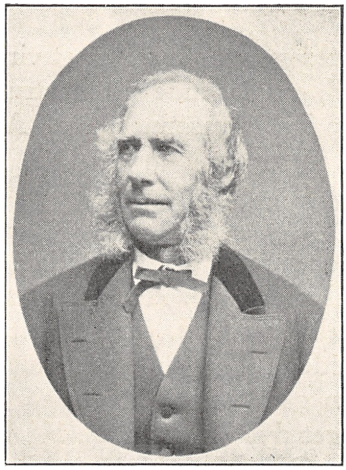

Frederik Leopold Culmsee,
Leder af Havreholm Papirfabrik
1848—67.

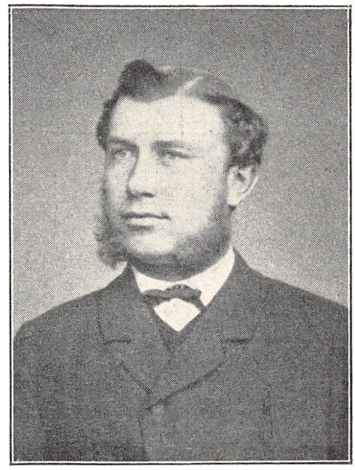

Valdemar Culmsee,
Leder af Havreholm Papirfabrik
1867—77.

Valdemar Culmsees Søn *Kay*, f. 1868, d. 1915, men det er nu ude af Culmsee-Familiens Eje.

Valdemar Culmsee holdt fast ved Havreholms tidligere Produktionsprogram og lagde Hovedvægten paa Indpakningspapir, Gulvpap og Tagpap. Men en Virksomhed af Havreholms ret beskedne Format, uden væsentlige Udvidelsesmuligheder og med en i Kraft af Jernbanetrafikkens Udvikling ugunstig Beliggenhed, var ikke tilstrækkelig for ham. Han grundlagde da Nørrebros Papirfabrik paa Aaboulevarden i København. Den begyndte Driften i 1874 og producerede Pap og grove Papirsorter indtil

1933, da den nedlagdes og erstattedes af den nye Københavns Papir- og Karton-Fabrik under De forenede Papirfabrikker. Nørrebros Papirfabrik var af betydelig større Dimensioner end Havreholm — saa store, at denne i den første Udgave af Kongeriget Danmarks Handelskalender (1883) betegnes som »en Filial af Hovedfabrikken i København«. Foruden Firmanavnet F. Culmsee & Søn benyttedes tillige Betegnelsen Havreholm & Nørrebros Pap- og Papirfabrikker.

Kun i en halv Snes Aar kom Valdemar Culmsee til at virke. Han døde 1877, kun 37 Aar gammel, efterladende sig Hustruen, Fru *Laura Culmsee, f. Larsen*, og to Tvillingesønner paa 8 Aar, *Aage* og *Kay*.

Saa vidt det foreliggende, meget spredte Kildemateriale til Belysning af Havreholm Papirfabriks Historie. Hvad kan man nu se og høre om alt dette i Havreholm i Dag, efter at det er mere end et halvt Aarhundrede, siden Ilden slukkedes under Fabrikkens Kedel og Papirmaskinen gik i Staa?

Fabriksanlægget har ligget i en ret dyb Lavning, ca. 1½ km sydøst for selve Landsbyen. Her er Gurre Aas Vand stemt op som en Mølledam, en kunstig Sø. Den store pompøse Direktørbolig, af Egnens Befolkning kaldet »Havreholm Slot«, der er opført af Valdemar Culmsee i 1872, ligger højt med Terrænet skraanende i Terrasser ned mod Søen, og med Havreholm gamle Skole, nu Rekreationshjem, lige overfor. Selve Fabrikken har været delt i to Anlæg. Øst for Søen, og væsentlig højere beliggende end Søens Flade og endnu højere end selve Papirfabrikken, laa — og ligger — F. L. Culmsees Bolig, hvor der nu er Bageri. Huset er siden forsynet med en uskøn Tilbygning, en Glasveranda, men ser iøvrigt ud som dengang. Huset har næppe heller i Culmsees Tid været særlig herskabeligt, men indvendig ses det dog, at Rummene er store og med betydelig Loftshøjde. Ved Siden af har der ligget en stor Vejrmølle med fem Vinger.

Her foregik Malingen af Fabrikkens Raastoffer. Selve Papirfabrikken laa for Søens anden (vestlige) Ende. Af de gamle Bygninger er der nu kun Halvdelen af et oprindelig ret langt Hus tilbage. Her har selve Papirmaskinen staaet. Endvidere er der en tidligere Funktionærbolig, som har ligget i de øvrige Fabriksbygningers umiddelbare Nærhed. I den skal den oprindelige,

Emmy Drachmann,
f. Culmsee.

Polly Thalbitzer,
f. Culmsee.

mindre Papirfabrik, den Deichmann'ske, have haft til Huse.

Fabrikkens Ophør ligger nu saa langt tilbage i Tiden, at der næppe i Dag lever nogen, som har virket der. De mest autentiske Oplysninger, som har kunnet skaffes, stammer fra Stedets nuværende ældste Beboere, *Julius Jensen* og Hustru *Amanda*, f. *Larsen* — henholdsvis 75 og 71 Aar gamle. De bor nu i Bøtterup, ikke langt fra Havreholm. Julius Jensen er født i Nærheden af Havreholm. Han kom i sine Drengeaar ofte til Fabrikken og har som ung været beskæftiget der, efter at Papirfabrikationen var ophørt, og Fabrikken søgtes anvendt til Savskæreri. Siden har han været beskæftiget i Havreholm Slots Park. Fru Jensens

Fader og Moder arbejdede begge paa Papirfabrikken — han som »Smører« af Maskinerne, og hun ved Sortering af Papir og Klude. Faderen blev kaldt *Lauritz »Smører«* — saaledes havde de fleste af Fabriksarbejderne et Navn svarende til deres Profession, for Eksempel *Lars Peter »Skærer«*, der skar Pappet til. Baade Julius og Amanda Jensen nærer en levende Interesse for Papirfabrikkens Historie og kan fortælle mange Træk derfra — dels hvad de selv som Børn har oplevet, og dels hvad de har hørt andre fortælle. Julius Jensen nedskrev for en Snes Aar siden en Del Oplysninger om Fabrikkens ældste Tid. Julius Jensens Hjemmelsmænd var to meget gamle Arbejdere, som hele deres Liv havde arbejdet paa Fabrikken. Disse Notater er desværre siden bortkommet, men Julius Jensen har Hovedpunkterne af dem præsente.

Baade den gamle og den unge Culmsee var uhyre vellidte af Arbejderstanden saavel som af Egnens Befolkning. Det var den almindelige Mening, at F. L. Culmsee var godgørende og gavmild helt ud over Rimelighedens Grænser. Valdemar Culmsee stod i Arbejdernes Bevidsthed i langt højere Grad som den udpræget dygtige Fabrikant og Forretningsmand — men ligesom Faderen med Hjertet paa rette Sted. Der herskede i begge Culmsee'ernes Tid netop det patriarkalske Forhold mellem Fabrikantfamilien og Arbejderne, som Emmy Drachmann omtaler i sin Bog. Det berettes, at der var Tradition for, at Fabrikanten hvert Aar holdt Fastelavnsridning for Arbejderne. Alle Konerne blev sat til at bage Æbleskiver og brygge Punch, og Arbejderne red rundt og slog Katten af Tønden. Hele Fabrikkens Hestebestand var paa Benene den Dag.

Som Raastoffer til Fabrikationen anvendtes især gammelt Papir. Det kom i Baller til Kvistgaard Station. Endvidere benyttedes der Klude, som hentedes sammesteds, og Halm, der købtes hos Omegnens Landmænd. Fabrikken havde et stort Antal Hestekøretøjer, som hentede Ballerne paa Stationen, men man kunde langtfra tilfredsstille Transportbehovet selv. Talrige af

Omegnens Landmænd havde Aaret igennem Fortjeneste ved at køre for Papirfabrikken.

Da Fabrikken gik med Dampkraft — Vandkraften fik først en Renaissance, efter at Papirfabrikationen var ophørt, og Savskæreriet m. m. paabegyndt — var der endvidere et stort Behov for Brændselsmateriale. Der kørtes derfor ogsaa med Kul. Dette var dog kun i de seneste Aar; som Brændselsmateriale anvendtes især Tørv i meget store Mængder. Fabrikken havde dels sine egne Tørvemoser, idet man købte Retten til at opgrave Tørv i forskellige Moser i Omegnen, og dels aftog man færdige Tørv i store Kvantiteter hos de omkringboende Landmænd. Ogsaa til Tørvetransporten havde man Brug for Assistance fra Husmænd og Gaardmænd i Nærheden. Ved Siden af Fabrikken fandtes der altid en Række store Tørvebunker og en halv Snes Halmstakke med Grøfter imellem for at Vandet ikke skulde løbe ind i Halmen. Den Plads, hvor Halmstakkene stod, hedder den Dag i Dag »Halmbakken«. Blandt Raastofferne var der ogsaa gammelt Tovværk. Der var i Reglen en Mand udelukkende beskæftiget med at sønderhugge Tovværket med Økse. Til Tagpapfremstillingen hentedes talrige Vognlæs Sand ved Stranden.

Alene Sorteringen af de indkøbte Raastoffer krævede megen Arbejdskraft — omkring en Snes Koner var beskæftiget hermed i »Papirsalen«. Det hændte, at Sortererne fandt Mønter og Pengesedler mellem Kludene, og det var Skik og Brug, at den heldige Finder fik Lov at beholde, hvad hun fandt. Alle de Tusinder og atter Tusinder af kulørte Papirstykker, som førtes til Fabrikken, interesserede naturligvis Børnene paa Stedet og i Omegnen uhyre. Julius Jensen fortæller, hvorledes han som lille Dreng altid plagede sin Far for at komme med til Havreholm for at faa nogle smukke Stykker Papir med hjem. Men det gjaldt om at være rap paa Fingrene — en Sværm af Fabriksdrenge kunde hurtigt dukke op, og saa var der Lussinger i Luften.

Raastofferne blev malet i Vindmøllen og som en slemmet

Masse — en Art Vælling — i særlig dertil indrettede Vogne kørt til selve Papirfabrikken, hvor den videre Forarbejdning foregik. Ialt var der i Fabrikkens travleste Tid — under Valdemar Culmsee — beskæftiget mindst 50 Mand og et næsten lige saa stort Antal Koner. Der arbejdedes hele Døgnet rundt, idet Arbejderne skiftedes til at virke paa forskellige Tider. Om nogen Ekstrabetaling var der ikke Tale. Arbejdslønnen var 12 Kr. om Ugen for en 12 Timers Arbejdsdag, for Eksempel fra 6 Morgen til 7 Aften med 1 Times Middag. I Fabrikkens Tid behøvede man aldrig at se paa Klokken i Havreholm og Omegn, fortælles det. Dampfløjten peb hver Gang et Hold skulde i Arbejde, ved Arbejdstidens Ophør og før og efter alle Spisepauser. Denne Fløjten paa bestemte Klokkeslet blev ikke alene et fast Led i Menneskenes, men endog i Dyrenes Tilværelse. Julius Jensen fortæller, at der i Byen fandtes en Hest, som ikke var til at drive ud af Stedet, naar Fabriksfløjten lød!

I Papirfabrikkens første Tid, baade under Deichmann og i F. L. Culmsees første Aar, bestod en Del af Arbejdskraften af indkaldte tyske Fagfolk, men siden rekrutteredes Arbejderstaben i udstrakt Grad fra Omegnens Befolkning. Hovedparten af Arbejderne boede i Fabrikkens umiddelbare Nærhed. Der var her nogle meget store Arbejderboliger med ejendommelige og flot klingende Navne: »Charlottenborg«, »Gibraltar« og »Sebastopol«. Af »Charlottenborg« er kun en Husende tilbage, »Gibraltar« staar som dengang, men »Sebastopol« eksisterer ikke mere. »Charlottenborg« beboedes af ikke mindre end 12 børnerige Familier. Hver af disse havde et lille Stykke Have, og de holdt Høns og Gris.

Der var dengang — da der boede langt flere Mennesker omkring Fabrikken end nu — en Købmandsforretning paa Stedet. Til Papirfabrikken var iøvrigt knyttet Haandværksvirksomheder som Snedkerværksted og Smedeværksted, ligesom den havde sit eget Kalkbrænderi. Saaledes levede da dette lille Samfund med Fabrikken som det absolutte Midtpunkt sit travle, af haardt Ar-

bejde og lange Arbejdsdage prægede Liv. Der var lyse og muntre Oplevelser — som Fabrikantens aarlige Festarrangementer — men det hændte ogsaa, at Ulykker spredte Uhygge og Sorg, som da en Arbejder styrtede i det kogende Vand og skoldedes

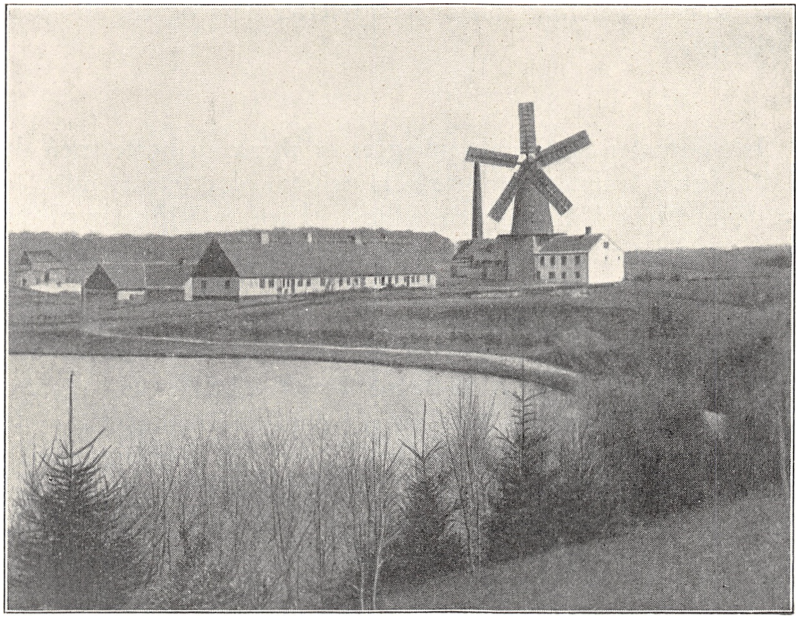

Den vestlige Del af Fabrikskomplekset med Arbejderboligerne, Vindmøllen og den gamle Direktørbolig.

ihjel, eller da een fik den ene Arm revet af i Møllen.

Men aldrig har der, efter hvad Julius og Amanda Jensen beretter, bredt sig en saadan Sorg i Havreholm, som da den unge Fabrikant Valdemar Culmsee afgik ved Døden. Han var afholdt og æret af alle — og til Arbejdernes Sorg over den vellidte Principal føjede sig Bekymringer for Fremtiden. Man var klar over, at Havreholm Papirfabriks Stilling langt fra var sikker. Og hvorledes skulde det hele holdes i Gang, de mange Hænder beskæf-

tiges og de mange Munde mættes, naar man ikke havde den energiske og initiativrige Valdemar Culmsee i Spidsen for det hele? Fru Amanda Jensen beretter som et typisk Træk for den afdøde Fabrikants Popularitet, at en af hendes Brødre, som var det første Barn, der blev døbt i Landsbyen efter Fabrikantens Død, som en Selvfølge blev opkaldt efter ham og fik alle hans Fornavne.

*

Hovedparten af Fabriksanlægget er altsaa nu borte, men det af Valdemar Culmsee opførte »Havreholm Slot« staar endnu — og denne store Villa og dens skønne Park er Vidnesbyrd om, at Forholdene en Gang har været store paa Havreholm Papirfabrik. Mange Aar efter at Havreholm Slot var gaaet ud af den Culmsee'ske Families Besiddelse, blev Væggene i Havesalen udsmykket af *Joakim Skovgaard* med skønne Oliemalerier med Paradis-Motiver. I Kraft af denne Seværdighed er Havreholms Navn paa sin Vis blevet indskrevet i dansk Kunsthistorie.

I endnu højere Grad er Navnet Havreholm dog knyttet til et Kapitel af vor Litteraturhistorie — til *Holger Drachmann*. En udførlig, litteraturkyndig Vurdering af, hvorledes Havreholm direkte og indirekte fik afgørende Indvirkning paa Drachmanns Udvikling som Digter, er givet af Professor Paul V. Rubow i »Holger Drachmanns Ungdom«. Et konkret Materiale til Belysning heraf findes i *Harriet Bentzon:* »Breve fra Holger Drachmann« og Emmy Drachmann: »Erindringer«. Her skal kun fremdrages enkelte Hovedtræk af Drachmanns Forbindelse med Fabrikken og den Familie, som ejede den — de kan ikke forbigaas, ligesom *H. C. Andersens* Ophold hos *Michael Drewsen* naturligt nævnes i Forbindelse med Silkeborg Papirfabrik.

En Kusine til Holger Drachmann blev gift med Lærer *Christen Hansen*, der boede først i Helsingør, siden i Havreholm og sluttelig i Tikøb. Han blev Digterens trofaste Ven, og Drachmann holdt i Ferierne ofte til hos Kusinen og Vennen. Medens

Ægteparret boede i Havreholm Skole, stiftede Drachmann Bekendtskab med Familien »paa den anden Side Søen«, som han skriver i Romanen »En Overkomplet«. Denne Familie var Fabrikant F. L. Culmsees — med ni Børn, hvoraf de syv var Søstre

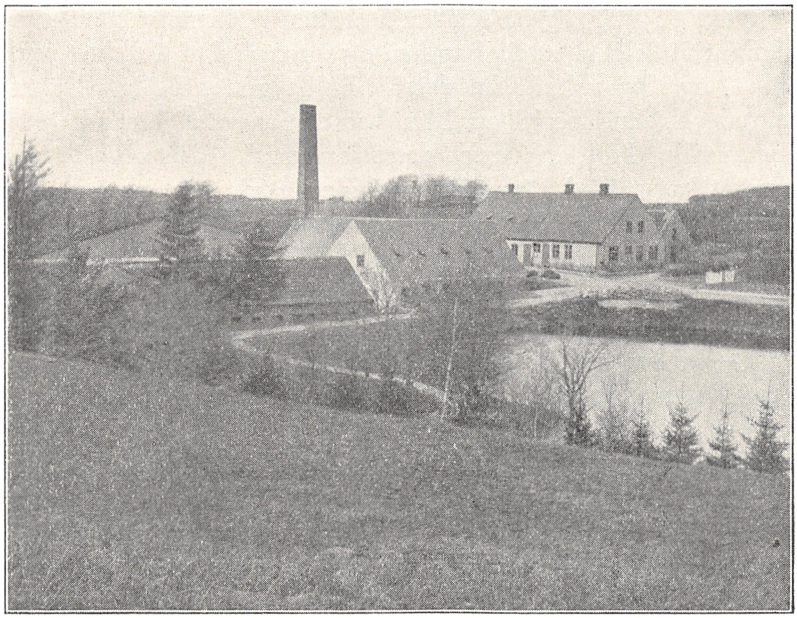

Den østlige Del af Fabrikskomplekset. Papirmaskinen var anbragt i Bygningen længst til venstre. Af denne staar endnu en Husende.

paa Rad, medens den ældste af Børneflokken var den nævnte *Valdemar* og den yngste ligeledes en Søn. Drachmann kom hurtigt til at færdes meget i det store, gæstfri Hjem, hvis Døtre han blev stærkt indtaget i. »Jeg har egentlig efter Tur været forelsket i alle dine Søstre«, sagde han engang til sin senere Hustru, Emmy, f. Culmsee. Særlig i Sommeren 1866 var den unge Drachmann hyppig Gæst i det Culmsee'ske Hjem. Der var ikke den Aften, hvor han ikke var indbudt dèr, oplyser Christen Hansen

i sine Optegnelser over Holger Drachmann (offentliggjort i Harriet Bentzons tidligere nævnte Bog). Dette Feriebesøg, som han blandt andet benyttede til at male Papirfabrikken i, endte dog brat ved, at en af Døtrene, *Polly*, forlovede sig. Den Aften, Forlovelsen blev fejret, skal Drachmann have været ubændig og overstadig lystig, og da han med Hatten i Haanden havde sagt Godnat til Selskabet, gik han hen og sprang ud af Vinduet paa 1. Sal — og slap uskadt fra det. F. L. Culmsees Bolig eksisterer som nævnt den Dag i Dag. Man kan derfor ved Selvsyn betragte den anselige Højde, hvorfra dette romantiske Udspring foregik. Næste Dag forlod Drachmann pludselig Havreholm, hans Billede af Fabrikken blev aldrig færdigt — og først en halv Snes Aar efter dukkede han op paa disse Kanter igen. Han traf da tilfældigt Polly, som i en Aarrække havde været gift med den Mand, hun blev forlovet med, da Drachmann sprang ud af Vinduet — en Proprietær dér paa Egnen. Den gamle Kærlighed mellem Digteren og Polly, som var ulykkelig gift, og, som det er blevet sagt, »formelig udstraalede Charme og Erotik«, blussede op paany. Et Kærlighedsforhold indledtes — »hans Livs eneste store skæbnesvangre Lidenskab«, som Professor Rubow skriver. Denne Periode satte rige og dybe Spor i hans Forfatterskab — men Begivenhederne tog Fart, og Digterens hele Kærlighedsforhold til Polly endte tragisk. Siden blev Drachmann gift med hendes yngre Søster Emmy, hvis Erindringer er citeret foran.

Detaillerne i Drachmanns Tilknytning til Havreholm og dens Fabrikantfamilie er imidlertid i første Række af litterær Interesse — men naar man færdes paa Papirfabrikkens gamle Areal og i den skønne Omegn, kan man slet ikke undgaa at lade Tankerne gaa tilbage ikke alene til Fabrikkens Virke, men ogsaa til den unge Holger Drachmanns Færden paa Egnen. Er faa Minder tilbage fra selve Fabrikken, saa er der flere med Tilknytning til Drachmann. Den gamle Skole, hvor Drachmann boede hos sin Ven Christen Hansen, ligger endnu »paa den anden Side af Søen«. Drachmann har ikke haft anden Forbindelse med Havre-

holm Slot, end at han ofte har været der som Gæst hos Pollys Broder, Fabrikant Valdemar Culmsee. Ved Indkørslen til Parken staar en Blodbøg, som Valdemar Culmsee skal have ladet den allerede dengang berømte Digter plante. Ikke langt fra Havreholm ligger Gaarden »Lottesminde«, som ejedes af Pollys Mand.

*

Men tilbage til selve Papirfabrikken. Efter at den unge Indehaver af Firmaet F. Culmsee & Søn, Valdemar Culmsee, var død i 1877, fortsatte hans Enke Driften af Firmaet. Vilkaarene for den hjemlige Papirproduktion blev imidlertid stadig vanskeligere. Havreholm stod navnlig svagt i Konkurrencen paa Grund af sin afsides Beliggenhed og dermed følgende Transportvanskeligheder. Valdemar Culmsee havde været fuldt opmærksomt herpaa og som tidligere nævnt oprettet Fabrikken paa Nørrebro i København ud fra en Konstatering af Havreholms beliggenhedsmæssige Svaghed. Han gjorde ihærdige Forsøg paa at faa lagt en Jernbane forbi Havreholm. En saadan Linje vilde have forbedret Beliggenheden, idet man derved vilde undgaa den besværlige og bekostelige Transport med Hestevogn de ca. 10 km fra og til Kvistgaard Station. Men disse Planer, som saa mange andre, visnede hen, da Valdemar Culmsee døde. Det var endda kommet saa vidt, at Banen var stukket af inden Valdemar Culmsees Død. Sporene skulde have gaaet gennem Bistrup og langs Klosterris Hegn. Havreholm Papirfabrik synes efterhaanden at være sakket agterud i Konkurrencen, og inden for Firmaet F. Culmsee & Søn lagdes der stadig større Vægt paa at fremme Produktionen paa Nørrebros Papirfabrik.

F. Culmsee & Søn var ikke det eneste Papirfirma, som var i Vanskeligheder i Firserne, hvor, som det hedder i De forenede Papirfabrikkers Jubilæumsskrift, »alt sammensvor sig .... Ganske vist kom der med *Tietgens* Bistand en Ordning, hvor hver enkelt Fabriks Forhold og Priserne fastlagdes. Men Ordningen

sprængtes, og Begrænsningen af Produktionen fremkaldte Forøgelse af Indførsel, Aftagen af Udførsel. Den indbyrdes Konkurrence antog meningsløse Former, og Manglen paa Kapital hindrede de nødvendige Forbedringer .... Situationen befandt sig i Firsernes Slutning ganske simpelt paa Bristepunktet«.

Da stiftedes den 22. Februar 1889 et nyt stort Aktieselskab under Navnet De forenede Papirfabrikker. Blandt Stifterne var F. Culmsee & Søn, som i det nye Selskabs Bestyrelse blev repræsenteret ved Højesteretssagfører *Fr. Zahle*. Den første Opgave blev at beskære og specialisere Driften — og der synes ikke at have hersket den mindste Tvivl om, at den uheldigt beliggende Fabrik i Havreholm skulde nedlægges for bestandig. Umiddelbart efter Sammenslutningen standsedes Driften, Maskinerne blev demonteret og Fabrikken afhændet af De forenede Papirfabrikker i 1892.

For det lille Bysamfund, som var vokset op omkring Havreholm Fabrikken, var Standsningen intet mindre end en Katastrofe. Allerede længe havde man følt, at Fabrikken ikke klarede sig som i Valdemar Culmsees Tid. Døgndriften var forlængst ophørt og Beskæftigelsen reduceret. Men alligevel var det et haardt Slag for Arbejderfamilierne, hvor baade Mand og Kone i Reglen tjente deres Brød paa Fabrikken, endvidere for de Handlende, som nød godt af de uden- og indenbys Arbejderes Indkøb, samt for Landmændene i Omegnen, som havde Indtægter ved Salg af Tørv og Halm, ved Kørsel af disse Produkter saavel som af Raastoffer og Færdigvarer. De af Arbejderne, som var interesserede deri, fik Arbejde paa Nørrebros Papirfabrik i København, og en 15—16 af dem benyttede sig heraf i de følgende Aar. De kunde naturligvis ikke naa at tage ud og ind hver Dag, men havde Logi i København. Papirfabrikkerne gav dem Frirejse til Havreholm hver 14. Dag. De blev saa pr. Hestevogn kørt fra Kvistgaard Station til Havreholm og retur.

Den nye Køber indrettede Fabrikken til Træskæreri, Savværk, Træuldsfabrik og Halmbaandsspinderi. Træ findes i be-

tydelige Mængder i Skovene i Nærheden, og Fabrikken var jo vant til at opkøbe store Partier Halm. Der var 5 Halmbaandsmaskiner i Gang. Den nye Ejer opsatte til Hjælp for Dampmaskinen en Turbine, som skulde drives af Gurre Aas opstemmede Vand, saaledes som den gamle Slibemølle var blevet det i sin Tid. Savværket var kun i Gang i nogle faa Aar, og det gav ikke den samme Beskæftigelse som Papirfabrikken. I 1906 nedbrændte Fabriksanlægget, herfra dog undtaget Huset, hvor Turbinen var anbragt. Ruinerne havde derfor en vis Salgsværdi, og der var ogsaa en ny Ejer, som forsøgte at etablere Savværket paany, men denne Gang kun med Turbinen som Drivkraft. Den var dog ikke tilstrækkelig hertil, og Forsøget blev hurtig opgivet. Ruinerne blev derfor nedrevet. Vejrmøllen forfaldt efterhaanden, men endnu stod i mange Aar dens store Kampestensfundament tilbage. Nu er ogsaa dette borte. Havreholm Slot og det gamle Fabriksareal solgtes til en svensk Konsul. Det skiftede endnu Ejer et Par Gange og købtes saa i 1910 af Direktør *Holger Jantzen*, som lod Havesalen dekorere af Joakim Skovgaard, saaledes som det tidligere er nævnt. Efter Direktør Jantzens Død i 1933 ejedes Slottet — som Byens og Egnens Befolkning stadig kalder Villaen — med Tilliggende af hans Enke, og siden dennes Død i 1939 har Frøken *Helvig Thal Jantzen* været Ejer.

KONGEVEJEN KØBENHAVN-HILLERØDS HISTORIE

Af JOH. A. STRUCK

PAA *Frederik II's* Tid gik den alfare Vej fra Hillerødsholm til København over Lillerød, Bregnerød og Fiskebæk. Den kaldtes senere ved København »*Frederiksborgvejen*«; fra Hillerød »*Bøndernes Vej*«. Da Kongen havde bygget sit Slot Frederiksborg anlagde han samtidig en Kongevej gennem Store Dyrehave over Bloustrød til København, udelukkende beregnet til Kongen og hans Følge; Arbejdet var udført af Bønder og Soldater under militær Ledelse.

I Aaret 1586 beder Frederik II Christoffer Valkendorf om at skaffe sig en god og flittig Karl, der kan passe Kongens nye Vej til Frederiksborg. Da Milefjælene med Mærker paa hele og halve Mil blive afslaget og anden Fortred bliver gjort. Han skal have Tilsyn med Vejen og maa kunne istandsætte den, naar den bliver forkørt, eller Grøfterne trænger til Udbedring. Han skal have et lille Hus med en Stue bekvemt beliggende til Beboelse.

De omtalte Milefjæle findes ikke mere, og man véd ikke, hvorledes de saa ud.

Da det aabenbart viste sig umuligt for den ene Mand at holde den 33 km lange Vej i Orden, udsendte Kongen *Christian IV* i Aaret 1643 en Forordning, hvori det paalagdes Lensmændene at inddele Vejen saaledes, at hver Bonde og Gaardfæster faar sit Stykke at holde i Stand og være ansvarlig for det under

Straf af Lovene. Dersom Bønderne ikke istandsætter Vejen og Broerne, skal Lensmanden lade dette gøre, og ad Rettens Vej lade de efterladne Bønder udrede Udgifterne. Hvortil kom for hver især en Bod paa 3 Mark til Herskabet og en Td. Øl til Sognemændene. Samtidig befaler Kongen, at Vejen skal paakøres Sten, Sand, Grus eller Bark, naar den efter Foraarets Tøvejr er blevet opkørt.

For at forhindre uvedkommende Kørsel paa Kongevejen, lod *Frederik III* opsætte Porte ved Indkørselen til Skovene og Bomme paa det øvrige Vejstykke, forsynede med svære Laase.

I Aaret 1656 lader Frederik III en Kundgørelse udgaa til Lensmanden i Københavns Len, hvori han beklager sig over den idelige ulovlige Kørsel paa Kongevejen, der ganske ruineres, saaledes at det vil blive besværligt for Bønderne at holde den vedlige; saa befaler han at lade kundgøre saavel paa Tinge som paa Prædikestole at:

> »Ingen sig tilfordrister uden med Voris egen nøgle derpaa att lade befinde, uden att ville miste deres Heste.«

I 1664 lader Frederik III en ny Kundgørelse udgaa, hvori det forbydes alle undtagen Ministrene og enkelte andre, hvem Kongen har givet Nøgler, at færdes paa Kongevejen. Overtrædelse straffes med Fortabelse af Heste og Vogn samt en Pengebod. Om Vinteren, naar det har frosset, og om Sommeren, naar Vejen er udtørret, gives Tilladelse til almindelig Færdsel for at faa Ujævnhederne fjernet.

Samme Aar udgaar en ny Kundgørelse, der byder og befaler, at ingen uden dem, der har faaet Nøgler af Kongen til Bomme og Porte, maa færdes paa Kongevejen. Dersom Skovrideren eller de Bommænd, der er ansat, træffer Folk med falske Nøgler, skal Nøglerne sendes til Københavns Slot og Manden til nærmeste Fængsel. Dersom Vognen ikke standser, skal Hestene skydes uden noget Ansvar for den Skydende. Den meste Kørsel fandt da Sted om Natten.

Da Bønder og andre Uvedkommende trods gentagne Advarsler dog stadig benytter Kongens Vej, og denne ganske forkøres, Laasene sønderslaas samt Bomme og Porte ilde medfares, forbyder Kongen, *Christian V*, i 1673 ganske alle at færdes paa Kongevejen alene undtagen Voris høje Ministre, uden paa disse tvende Aarets Tider; nemlig om Vinteren, naar det er »hart frøssen«, og ved Sommerens Begyndelse, naar Vejene er ganske udtørrede, eftersom de »da behøffer at vorde banet og jeffnet, til hvilken Ende Portene og Bommene da skulde stande aabne, og hver Mand være tilladt at agge paa dem«. Dersom nogen fordrister sig til at køre paa Kongevejen udenfor disse Tider, skal han første Gang bøde Hest og Vogn, anden Gang desuden en stor forholdsmæssig Pengebod og tredie Gang Fiskalens Straf.

Der bliver alligevel udleveret nogle Nøgler til særlig Begunstigede.

Da Kongevejen stadig anvendes af Uvedkommende og Porte, Bomme og Laase ødelægges og stjæles, befaler Kongen Christian V i Aaret 1685, at alle Nøgler skal afleveres og stemples af Hofsmeden. Han skal derefter føre Regnskab over Nøglerne og altid have en Fortegnelse med Numre paa de udleverede Nøgler og Navne paa Indehaverne.

Christian V har i 1687 ladet anlægge nogle nye Jagtveje i Nordsjælland og disse opkøres og fordærves af Bønderne og andre Vejfarende; han forbyder derfor alle og enhver at færdes paa disse Jagtveje og Overtræderen uden Naade at straffe med Arbejde i Jern paa »Bremmerholm«.

Samtidig befales Lensmændene at sætte Milesten paa Kongevejen ved hver Fjerdingmil; de skal staa paa en lille Jordhøj, kranset af Sten. Dersom man ikke kan skaffe Marmor, maa almindelige Sten bruges. De hele Milesten skal nummereres fra København; ¼ Milesten skal kun mærkes med en lille halvkugleformet Fordybning paa Stenens Forside, ½ Milesten med 2, ¾ med 3 Fordybninger og $^1/_1$ Milesten med 4 Fordybninger foruden Miletallet.

Af disse gamle Milesten fra Christian V's Tid findes een i Store Dyrehave med tre Huller nær 30 km Stenen og een ved Egelund mellem Hillerød og Fredensborg med to Huller.

Da Christian V i 1790 mærkede, at Vejmestrene, der var ansat for at holde Opsyn med Vejarbejderne, ikke gjorde tilstrækkelig Gavn for den Løn, de fik, afskedigede han dem alle og lagde Vejens Vedligeholdelse ind under Amtmændene og de respektive Proprietærer. Vejen skal inddeles i Distrikter for Bønderne under Amtmandens Opsyn.

Man mærker under Christian V ganske tydeligt Ole Rømers Virksomhed til Forbedring af Vejene.

Kongen *Frederik IV* lader en Anordning udgaa i 1718 ang. Kongevejen med en Beklagelse af, at Hyre-Kuske, Vognmænd og Bønder benytter Kongens particulære Vej meget mere end de almindelige Alfarveje, saaledes at Vejen forkøres og ganske fordærves; dels har de falske Nøgler, dels opbryder og fordærver de Bomme og Porte med Vold. Kongen befaler da, at ingen, hvem det maatte være, Civile eller Militære, Høje eller Lave undtagen de, som Vi med Nøgler allernaadigst haver forundt, understaar sig paa Vores egen saa kaldede Konge-Vej at køre under Heste og Vogns Fortabelse, samt hvad de haver med at fare. Desuden 20 Rdl. Bod første Gang, anden Gang 100 Rdl., tredie Gang Fiskalens Dom og Straf.

Den Smed, der laver falske Nøgler, skal have sine Lavs-Rettigheder forbrudt og 100 Rdl. i Bod. Dersom Hofsmeden laver Nøgler til Kongevejen uden Kongens Ordre, skal han bøde 200 Rdl. og have sin Stilling forbrudt.

Alle Bøder deles i tre Parter, den ene betales til Angiveren, den anden til Stedets Fattige, den tredie til Bomme, Porte og Broers Vedligeholdelse.

Til Kategorien Bønder hørte ogsaa Kulsvierne, der holdt til i Skovene om Hillerød og Esrom Sø. De var de allerværste til at slide paa Kongevejen; de bragte deres Kul til København og anvendte gerne Natten til denne Kørsel, der helst skulde gaa hur-

tig; da den elendige Alfarvej altid var fuld af Huller og stærkt opkørt, maatte Kongens Vej holde for, og da Hjemkørselen gerne endte med Kapkørsel af de ikke ganske ædru Kuske, sled det haardt paa Vejen, Bomme og Porte.

Kulsvierne var godmodige og flittige Mennesker, men de fik let for meget Brændevin, og saa skete den mærkbare Forandring til vilde og larmende Karle, der ikke kendte Hensyn til Omverdenen.

Frederik IV lader i 1725 en ny Forordning udgaa, hvori han henviser til den forrige af 1718 og beklager sig atter over den megen ulovlige Kørsel; han giver nu helt nye Bestemmelser, idet en Hyrekusk eller Vognmand skal betale 50 Rdl., en Bonde 1 Rdl., hver Gang de træffes paa Kongevejen, og en Passager 5 Rdl. Kan de ikke betale, faar de 8 Dages Arrest paa Vand og Brød, en Bonde den spanske Kappe i tre Dage to Timer hver Dag. Bøderne deles nu i to Portioner, en til Angiveren og en til Bomme, Porte og Broers Vedligeholdelse.

De, der ejede Hus og Jord ved Bommene, havde ofte lavet Vej udenom dem, andre lod Hyrekuske og andre Vejfarende køre gennem deres Gaard udenom Bommen, andre havde falske Nøgler, de aabnede Bommene med, og tog en ekstra Fortjeneste ad denne Vej. Der sluttes derfor med følgende kraftige Advarsel, der dog synes lige saa forgæves som alle de øvrige:

> »Da saafremt de herefter antreffes at lade nogen igennem paa slig eller anden Maade, skal Verten udi Huset straks føres til Bremmerholm og sammesteds Eet Aars Tid udi Jern Arbejde.«

For at ingen skal paaberaabe sig Uvidenhed angaaende Forordningen, befales Politimesteren at lade samtlige Hyre-Kuske, Vognmænd og Smede kalde til sig og læse Forordningen op og fremtidig to Gange aarlig ved Paaske og Mikkelsdag.

Christian VI lader i 1734 en Forordning udgaa med Henvisning til sin Faders to sidste og beklager sig over de stadige Over-

trædelser, hvorledes Bønderne nu kører i hele Flokke paa Kongens particulære Vej. Han letter dog noget i Bestemmelserne, idet hver Bonde skal betale 4 Mark i Bod, sætter de sig til Modværge — hvad man maa antage de gjorde — skal de føres til »Bremmerholm« og arbejde 4 Maaneder i Jern; en Hyrekusk eller Vognmand, der træffes paa Kongevejen, slipper nu med en Bod paa 5 Rdl., Passagererne gaar helt fri. De, der har Nøgler, tillades det at medføre en Bivogn, men om Vinteren maa det være alle og enhver tilladt at køre paa Konge-Vejen paa det, at den desto bedre kand »bliffe baned«, og Arrestforvalteren skal til den Ende lade Portene og Bommene staa aabne.

Ifølge gammel Overtro ansaa man det for Rakkerarbejde at begrave de selvdøde Dyr, og man forbandt allehaande Ulykker med et saadant Arbejde. Derfor henlaa saavel Veje som Marker med hel- og halvraadne Aadsler. Christian VI udsendte da i 1739 en Befaling ang. Begravelse af disse Aadsler, hvorefter en Bonde, der lader døde Kreaturer henligge ubegravet, skal bøde een Mark; den Godsejer, der ikke fører tilstrækelig Opsigt, betaler to Rdl. til Sognets Fattige, den efterladne Amtmand 4 Rdl.; men samtidig en Trusel om, at de, der bebrejder en saadan Handling, straffes paa »Bremmerholm«.

Efterhaanden som Samfærdselen mellem Byerne voksede, blev Savnet af gode Alfarveje større og større. Man drøftede da ivrigt, hvorledes man skulde skaffe Midler til en ordentlig Istandsættelse og fremtidig Vedligeholdelse af de bestaaende Veje.

Da nu netop *Frederik V* havde udvidet sin Sommerresidens Fredensborg, medens Frederiksborg traadte lidt i Skyggen, besluttede han paa A. G. Moltkes Raad at lade anlægge en ny Vej efter det franske Chausse-System fra Fredensborg til København over Hirschholm. Udenrigsminister I. H. E. Bernstorff paatog sig at skaffe en dygtig fransk Vejingeniør, og i 1763 ankom Oberst Jean Marmillod, der nu med Held lærte Danskerne at anlægge Chausseer.

I Vejgaflen ved Rudersdal findes en Mindesten for Jean Marmillod og hans Værk — den første danske Chausse —.

Fredensborg Chausseen blev straks aabnet for Færdsel, imod at kørende, ridende og Kvægdrivende betalte en ringe Afgift til Vedligeholdelse af Chausseen ved de Bomme, der var oprettede for hver Mil. Derved blev Kongevejen fra Rudersdal til København offentlig Vej.

Christian VII lod i Aaret 1793 en Forordning udgaa angaaende Hovedvejene, hvorved Kongens particulære Veje blev Alfarveje. De skal omlægges som Chausseer og beplantes med Allétræer samt forsynes med Milesten for hver ¼ Mil, saaledes at hele Milesten faar et mere dekorativt Udseende. Alle, der nyder Gavn af Vejen, skal være med til at afholde Udgifterne, selv de skattefri priviligerede Standspersoner skal betale Bompenge ved de Bomme, der oprettes for hver Mil. Dermed er hele Kongevejen overgaaet til Alfarvej.

„MATHILDEVEJEN"

Af E. O. ERREBO-KNUDSEN

Tegninger af Lars Swane

SOM et Minde om Caroline Mathilde og Struensee findes endnu i Dag Mathildevejen, der idyllisk løber gennem det smukke nordsjællandske Landskab fra Hørsholm til Frydenlund Slot ved Vedbæk.

Stykker af den henligger med dybe, sandede Hjulspor som paa den Tid, da Caroline Mathilde og Struensee benyttede den paa deres Udflugter fra Hirschholm Slot.

Paa omstaaende Kort ses Vejen angivet dels ved Mathildevejen, hvor den løber gennem Deputatvangen, og dels ved Mathildestien fra Sandbjærg Østerskovs Sydkant til Frydenlund.

Lad os følge Vejen, som den findes i Dag. Kort efter at man ad Vejen fra Hørsholm til Smidstrup er passeret Hørsholm Kirkegaard, finder man paa Vejens højre Side en stor, prægtig, aarhundredgammel Bøg. Den markerer Mathildevejens Begyndelse. Vejen løber herfra mod sydøst ned gennem Deputatvangen. Efter at være passeret gennem denne naas Skovens Udkant, og ser man lige frem, følger Øjet Sandbjærg Østerskovs Grænse mod Krogsgaards Jorder. Kort forinden er der afgaaet en Sidevej til venstre ned mod den saakaldte Bomvej. Hvor Mathildevejen her ender, gaar Indkørslen til den smukt beliggende Krogsgaard til højre.

Her er vi naaet et Punkt, hvor man ikke ved, hvor Vejen har gaaet. Cand. mag. Chr. Bang skriver i en Artikel i »Ber-

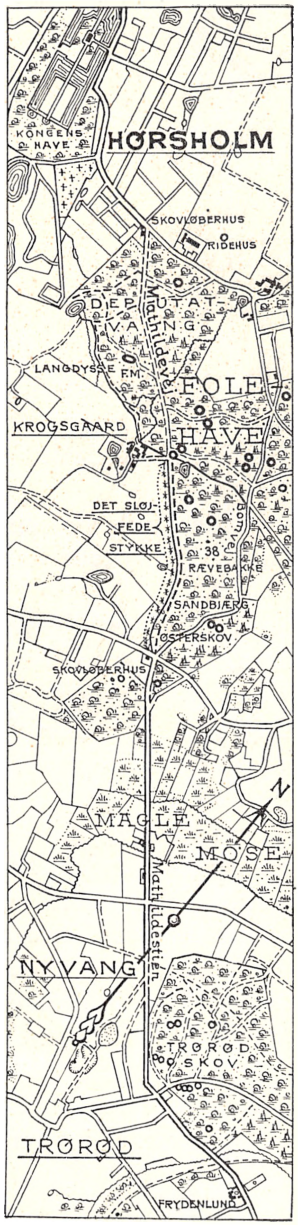

lingske Aftenavis« (1): »Det vides nemlig ikke — og kan næppe heller oplyses — hvor Mathildevejen løber (eller har løbet) ned gennem Sandbjærg Østerskov.« Det er mærkeligt, at en Vejs Beliggenhed paa godt hundrede Aar fuldstændigt kan sænke sig i Historiens Mørke. Senere i Artiklen vil dette Punkt blive undersøgt nærmere.

Først hvor Vejen fra Sandbjærg By til Vedbæk løber gennem Sydspidsen af Sandbjærg Østerskov, kan vi atter følge Mathildevejen. Fra Skovløberhuset her løber den videre gennem Skoven mod Sydøst. Gennem en idyllisk Hulvej, der er overskygget af gamle Bøge, kommer vi ind paa Maglemosen, hvor Vejen løber sandet og opkørt over mod Trørød Skov. Her løber den langs Gærdet og drejer derefter mod Øst ind mod Frydenlund.

I det følgende skal fremlægges de historiske Fakta, der kan fremskaffes om Vejen; særligt vil det blive undersøgt, om man kan skaffe Beviser for, hvor Vejen har løbet paa det omtalte ukendte Stykke.

Torsdag den 6. Juni 1771 flyttede Hoffet ud fra Christiansborg Slot for at tilbringe Sommeren paa det skønne Hirschholm Slot (2). Sommeren før var der arbejdet paa at opføre en

Kort over Mathildevejen. Udført af Depotforvalter J. H. Hildorf. * * *Det sløjfede Stykke af Vejen. — — — Sti.

Eremitage paa Frydenlund til Dronning Caroline Mathilde (3), for at hun kunde indrette sig mere intimt end paa det store Hirschholm Slot. Den naaede dog aldrig at blive taget i Brug af Dronningen.

Dronning Caroline Mathilde iført Ridekostume.
Maleri paa Rosenborg af Hofviolon Sparkjær.

For nemmere at kunne komme fra Hirschholm til Frydenlund blev der gennem en Kabinetsordre af 26/6 1771 meldt Kammeret*), at der skulde træffes Foranstaltninger til, at der kunde laves en ny Vej fra Hirschholm til Frydenlund. Kabinetsordren, der er paa Tysk, lyder som følger (4):

Da S. M. d. K.**) einen näheren Jagd-Weg von hier nach

*) Ministeriet. **) Seine Majestät der König.

Freudenlund auf Dero eigene Kosten machen zu lassen entschlossen sind, so wolle Dieselbe, dass da die Dänische Kammer veranstalte, dass dieses Terrain von Beykommenden so wohl den Ober-Jagermeister als den Amtsbedienten besichtiget, die im Wege stehende Bäume gefället, das behufige Buschwerk ausgewiesen und den Bauren das hiebey zu verliehrende Land nach Billigkeit vergütet werde.

D. 23. Juni 1771.

I Oversættelse lyder Skrivelsen:

Da Hans Majestæt Kongen er besluttet paa at anlægge en nærmere Jagtvej herfra til Frydenlund for hans egen Bekostning, saa vil den samme, at det Danske Kammer foranstalter, at dette Terrain bliver besigtiget af Vedkommende, saavel Over-Jagtmesteren som Amtsbetjentene, de Træer, der staar i Vejen, bliver fældet, det nødvendige Krat udvist og de Bønder, der herved mister Jord, faar Erstatning med Billighed.

D. 23. Juni 1771.

Arbejdet med Vejens Anlæggelse paabegyndtes straks, som det fremgaar af følgende:

Den 24. Juni tilskrives der Overjægermester Gram, at han skal sammentræde med Amtmændene over Hirschholm og Københavns Amter for at planlægge Vejen (5).

Den 25. Juni udgaar der en Kabinetsordre om, at Kommandanten i København efter Rekvisition skal afgive Mandskab til Vejarbejdet ved Frydenlund (6). Den lyder:

Die zur Weg Arbeit zwischen hier und Freudenlund verlangte 30 Mann und 1 Unterofficier können auf Reqvisition des Castellans Hr. Capit. Cneif von Commendanten in Copenhagen, Herrn Obersten von Sames abgegeben werden.

I Oversættelse lyder Ordren:

De til Vejarbejdet mellem her og Frydenlund forlangte 30

Den gamle Bøg ved Mathildevejens Begyndelse, med Vejen set mod Syd.

Mand og 1 Underofficer kan paa Rekvisition af Kastellanen*) Hr. Kaptajn Cneif afgives af Kommandanten i København Hr. Oberst von Sames.

Den 24. Juni er der tilskrevet Kastellanen Cneif paa Frydenlund, at Jagtvejen til Frydenlund straks skal paabegyndes paa Kongens egen Regning (7).

Skrivelsen lyder:

S. M. d. K. wollen den Jagd Weg nach Freudenlund für dero Rechnung gemacht haben, wobey die Fuhre mit Geld zu bezahlen sind. Es kann also der Anfang damit gleich gemacht werden und das Geld nach Rechnung so wie erforderlich ist, bey mir gehoben werden.

Str.

I Oversættelse lyder den:

Hans Majestæt Kongen vil, at Jagtvejen til Frydenlund skal laves for hans egen Regning, hvorved Kørslen skal betales med Penge. Der kan altsaa begyndes med det samme, og Pengene kan efter Regning, saavidt det fordres, hæves hos mig.

Str. (=Struensee).

Den 10. Juli meddeler Hofjægermester Gram (8), at Kastellanen Cneif har forlangt Fasciner og Tømmer til Vejen, saa Bygningen af den har skredet hurtigt frem.

Den 6. September skal Vejen allerede have været færdig, efter hvad S. Ingemann nævner i en Artikel om Skovene ved Hørsholm (9).

Desværre har det ikke været muligt at finde den oprindelige Angivelse heraf.

Lørdag den 30. November 1771 forlod Hoffet for stedse Hirschholm Slot (10). Den 17. Januar næste Aar om Morgenen tidlig blev Struensee som bekendt styrtet.

*) Kastellan-Slotsfoged (af castellum — en Borg).

Dette fik ogsaa Betydning for Mathildevejen. I en Forestilling til Kongen af 11. September 1772 (11) nævner det danske Kammer i en ret omfangsrig Skrivelse, at Ejeren af Strandmøllen Johan Drewsen har forlangt Erstatning for den Skade, han

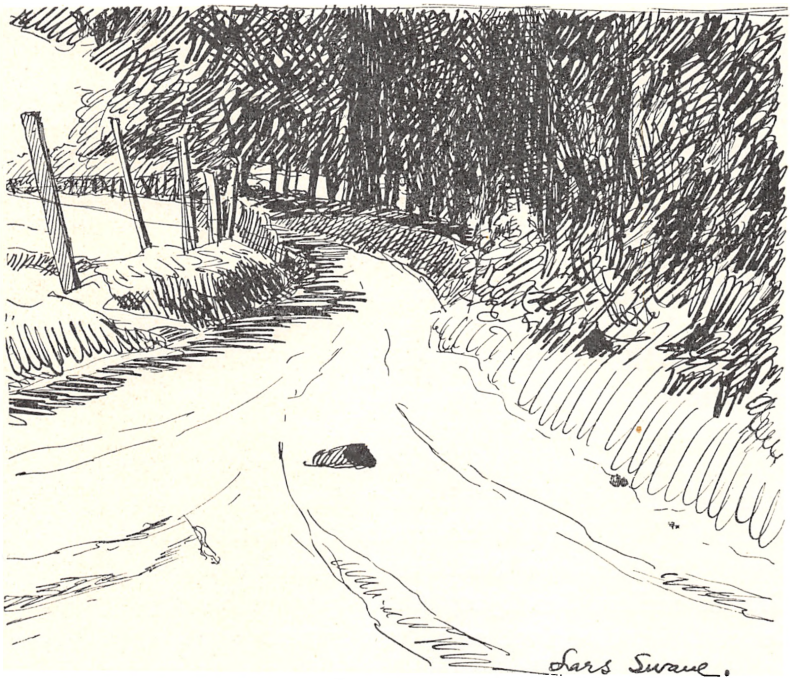

Hulvejen, der fører ud paa Maglemosen fra Sandbjærg Østerskov.

har lidt ved Vejens Anlæggelse. Den takseres til 64 Pund Hør aarligt og ialt 2707 Læs Tørv. — Drewsens Jordstykke findes angivet paa et Kort over Trørød By fra 1771 (12) og svarer til de to Arealer paa begge Sider Mathildestien midt imellem den nye Vej til Vedbæk fra Elleslette Gaard og Sandbjærg Østerskov, hvor der i Dag er opført et Par Ejendomme. Der har paa Grunden været en ret stor Tørveproduktion under Krigen.

Da Drewsens Krav ikke kan refunderes in natura, skal der ydes ham 1.000 Rigsdaler. Samtidig har Sandbjærgs Bønder ogsaa rejst Erstatningskrav. Da Udgifterne til disse Erstatningskrav bliver for store, foreslaar Kammeret, at Vejen nedlægges og Jorden udlægges Ejerne til Brug igen. 1. Oktober resolverer Kongen paa Fredensborg, at Vejen skal nedlægges. Det bekræftes af det danske Kammer den 5. October 1772.

Trods dette blev en Del af Vejen liggende, da den havde Betydning for den lokale Færdsel. Paa et Kort fra 1771 over Trørød By (12) og et andet Kort (13) over Trørød Bys Jorder opmaalt til Matriculeringen i 1810, findes Vejens sydlige Del fra Frydenlund til Sandbjærg Bys Jorder indtegnet med fuldstændig samme Forløb som i Dag.

Stykket gennem Deputatvangen findes indtegnet paa et Skovkort fra 1812 (14). Stykket gennem den sydlige Del af Sandbjærg Østerskov findes paa et Skovkort fra 1792 (15) og et Kort over Sandbjærg Bys Jorder fra 1811 (16). Disse Angivelser svarer ogsaa til Vejens Beliggenhed i Dag.

Den midterste Del af Vejen er som omtalt forsvundet i Tidens Løb. Paa et Udskiftningskort fra 1777 over Sandbjærg Bys Jorder (17) er Vejen overhovedet ikke indtegnet, skønt Kortet ogsaa omfatter hele Sandbjærg Østerskov. Den nuværende Grænse mellem Sandbjærg Østerskov og Sandbjærg Bys Jorder er derimod angivet, som den eksisterer den Dag i Dag. Kortet er dog ved en Paategning kasseret, saa nogen større Beviskraft kan der ikke tillægges det.

Paa et Kort fra 1811 over Sandbjærg Bys samlede Jorder (16) efter Opmaaling til Matriculeringen, findes Vejen derimod tydeligt indtegnet. Den løber her paa Bøndernes Marker paa Udsiden af Skovgærdet. Bønderne har derfor paa et eller andet Tidspunkt taget Jorden ind under Driften, og det er netop paa det Stykke, hvor den har løbet paa Bøndernes Jorder, at den mangler i Dag.

Paa to Skovkort over Folehaveskov fra 1782 (18) og 1787

(19) findes Vejen kun angivet, hvor den fra Folehaven løber ud paa Krogsgaards Jord. Paa det første staar der »til Tryggerød« og paa det andet fortsætter Vejen et lille Stykke ind paa Marken paa Udsiden af Skovgærdet.

Paa et Kort over hele Folehaveskov fra 1792, der skal vise Skovens Indhegning (15), findes Vejen paategnet paa de Steder, hvor den direkte løber i Skoven. Opadtil ender den ved Krogsgaards Jord, nedadtil er den tydeligt tegnet gennem Sandbjærg Østerskovs sydlige Del, det sidste Stykke fortsætter tydeligt ind paa Sandbjærg Bys Jorder lige Nord for Skovløberhuset. Stykket, som skulde forbinde disse to Afsnit, mangler; men dette kan forklares ved, at Kortet kun skal vise selve Skovens Indhegning og altsaa i og for sig intet har med Vejen at gøre, hvor den løber paa Bøndernes Jorder. Det skal desuden bemærkes, at der heller ikke findes nogen anden Vej paa Kortet, som naturligt kan betegnes som et Forbindelsesstykke mellem de to aftegnede Vejstykker.

Om Udskiftningen af Sandbjærg Bys Jorder, der var færdig i 1780, vides der desværre ikke meget, idet Udskiftningsforretningerne f. Eks. ikke blev tinglæst (20). Det nuværende Skovgærde blev først opsat i 1782. Om den nuværende Grænse mellem Skov og Marker har eksisteret, da Mathildevejen blev anlagt i 1771, kan derfor ikke afgøres med Sikkerhed, men denne Grænse findes dog som omtalt indtegnet paa Udskiftningskortet fra 1777 over Sandbjærg Bys Jorder (17).

Af Gennemgangen af disse Kort ses, at det mest afgørende Bevis for Mathildevejens Beliggenhed paa det midterste Stykke af dens Forløb er dels Skovkortet fra 1791 og dels Matriculskortet over Sandbjærg Bys Jorder fra 1811.

Undersøger man Forholdene paa selve Stedet, vil man finde, at den naturlige Fortsættelse af Vejen er langs Udsiden af Skovgærdet. Kommer man ad Vejen fra Deputatvangen, vil man finde, at Vejens Retning tydeligt peger ud over Markerne langs Udsiden af Skovgærdet. Kommer man sydfra til Skovløberhuset

i Sandbjærg Østerskovs sydlige Del, ses det ogsaa let, at Vejen naturligt kan have fortsat langs Udsiden af Skovgærdet.

Paa Kortet fra i Dag ses ca. svarende til Midten af det manglende Stykke af Vejen et beplantet Gærde gaaende i vestlig Retning. Dette Gærde findes allerede paa Kortet fra 1777 (17). I dette Gærde, der er ca. 2 m højt, mangler der ca. 4 m i, at det støder op til Skovgærdet. Dette kan ogsaa tages som et Fingerpeg om Vejens Beliggenhed. Det skal ogsaa bemærkes, at Bønderne, der ejer de Jorder, der støder op til Skoven, angiver, at Jorden nærmest Skoven ved Pløjning er ret stenet.

Paa Grundlag af alle de anførte Forhold maa det fastslaas, at Mathildevejen har gaaet over Sandbjærg Bys Jorder langs Skovgærdet fra Indkørslen til Krogsgaard ned til Skovløberhuset og iøvrigt haft den Beliggenhed, den har i Dag.

Indenfor Skovgærdet parallelt med dette løber en Sti fra det Sted, hvor Mathildevejen ender ved Krogsgaard, til der, hvor den igen begynder ved Skovløberhuset. Herfra har man, som Caroline Mathilde og Struensee har haft det, den smukkeste Udsigt op mod Sandbjærg By, der skimtes bag Træerne. Store, skønne, levende Hegn gennemkrydser det ubebyggede Landskab, der er smukt, paa hvilken Aarstid man end kommer der.

Læseren opfordres til selv en Dag at gaa paa Opdagelse langs Mathildevejen og opleve en af de smukkeste Ture, der findes Nord for København.

1. Bang, Chr.: »I Caroline Mathildes og Struensees Hjulspor«. Berlingske Aftenavis, 27/5 1944.
2. Overhofmarskallatets Arkiv, Afleveringer 1873. G. 1. d. Tafler og andre Hoffester 1770—71 (Hoffourerens Lister). Rigsarkivet.
3. Elling, Christian: »Hofkronik«. København 1945, S. 102. »Lystslottet Frydenlund«.
4. Hansen, Holger: Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. København, 1919. Bind II, Side 104.
5. 2. Departements Copie-Bog. Litr. A. 11/5 til 23/11, 1771, Side 46. Rigsarkivet.

6. Hansen, Holger: Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768–1772. København, 1919. Bind III, Side 334 ff.
7. Hansen, Holger: Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. København,1919. Bind III, Side 560.
8. 2. Departements Journal. Litr. A. 931. Nr. 1—1160. 10/6 til 18/10, 1771. Side 90. Rigsarkivet.
9. Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1927. Hillerød, 1927, Side 64.
10. Overhofmarskallatets Arkiv. Afleveringer 1873. Kongers Rejser. K, 1, c. 1771.
11. Det Danske Kammers Relations og Resolutions-Protocol pro Anno 1772. Nr. 141. Sag No. 203. Rigsarkivet.
12. Findes i Matriculsvæsenet.
13. » » »
14. Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1927. Hillerød 1927. Side 81.
15. Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1927. Hillerød 1927. Side 73.
16. Findes i Matriculsvæsenet.
17. » » »
18. » » »
19. Findes i Rigsarkivet.
20. Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1927. Hillerød 1927. Side 69.

KILDESTEDER TIL FREDERIKSBORGS HISTORIE

Af JAN STEENBERG

FØRSTE DEL
1560—1600

PAA de følgende Sider gengives et Udvalg af Kilder til Frederiksborgs Historie i Tiden fra 1550'erne, da Herluf Trolle var Stedets Ejer, og til Aarhundredskiftet, da Christian IV bygger sit nye, store Slot. En Del af Stoffet har været trykt før, nemlig i Kancelliets Brevbøger, men staar her spredt rundt omkring i de talrige Aargange og er ikke let at overskue. Andet er hentet fra Arkiverne, nemlig fra Rentemestrenes Regnskaber, Øresundstoldens Regnskaber og Frederiksborgs Lensregnskaber. Men for denne første Dels Vedkommende er dog Kancelliets Brevbøger langt den vigtigste Kilde. Først naar man kommer til Opførelsen af »Sparepenge«, den egentlige Forløber for Christian IV's store Byggeri ved Frederiksborg, bliver Rentemester-Regnskaberne Hovedkilden og fortsætter dermed, saalænge det vældige Kompleks er under Opførelse. Dette sidste meget omfattende Kildestof foreligger gennemarbejdet fra min Haand og vil antagelig foreligge i Udvalg i næste Aarbog for 1946.

Stoffet er i det væsentligste ordnet kronologisk, men dog samlet under visse Hovedsynspunkter, saadan at Godssamlingen og Frederik II's Slotsbyggeri kommer i Rubrik for sig, de senere Byggearbejder med Badstuen som Hovedmonument i en anden Rubrik, mens endelig Slutfasen, Opførelsen af Sparepenge

og Hans von Steenwinckels Data, er gemt til sidst. Det vedføjede, ret kortfattede, Noteapparat skulde forhaabentlig gøre det muligt for enhver Læser, der er interesseret i sin Hjemstavns Historie, at følge med i Begivenhedernes Gang.

De vigtigste Forkortelser:
K. B. Kancelliets Brevbøger
Ø. R. Øresundstoldens Regnskaber
R. R. Rentemestrenes Regnskaber

I. HILLERØDSHOLM

1. Herluf Trolles Breve, udg. af G. L. Wad, I. S. 32 f.
Herluf Trolle til Hieronymus Boldich, Hertug Hans den Ældres Sekretær.

— Saa giver jeg eder venligen til Kende, at jeg i Dag har faaet min Herres Hertug Hanses Brev og Skrivelse om Mester Theus.[1]) Saa har jeg ikke kunnet undvære ham før nu, desligeste har ogsaa her været for Rygte, at Hans Naade ikke i dette Aar vilde lade begynde at bygge. Saa har jeg for den Aarsags Skyld ingen Sted villet lade Theus drage med sit Folk, før jeg vidste min Herres Hertug Hanses Vilje derom.

Hillerødsholm, den 20. November 1556.

Herloff Trolle.

2. Kancelliets Brevbøger 1558, 152. Sml. Kronens Skøder I, 53 f.

19. Januar (København). Aabent Brev om Mageskifte mellem Peder Oxe til Gisselfeld og Kronen, hvorved denne faar følgende Gods i Try Herred: *Faurholm Hovedgaard* i Nørre Herløf Sogn med *Skyrødz Fang*[2]), *Faurholms Mølle* og *Hanebiergis Mølle*[3]), hele *Nørre Herløf* By, som er 15 Gaarde og 4

Gadehuse, hele Hammersholt By, som er 11 Gaarde, hele Egespor By, som er 11 Gaarde og 1 Pendings-Gadehus,[4]) 1 Gaard i *Høgholt*, 2 Gaarde i *Riønne*[5]) 1 Gaard i *Ryet*, 1 Gaard i *Bøstringerød*, 1 Gaard i *Siersløf* og 1 Gaard i *Rafnholt*,[6]) hvorimod Peder Oxe faar: i Merløsse Herred: Thølløse Hovedgaard, hele Thølløse By ....

3. K. B. 1558, 156.

28. Jan. (Kbhvn.) Til Anthonis Bryske[7]). Kongen har faaet Faurholm i Mageskifte af Peder Oxe, og iblandt de Breve, som Peder Oxe har leveret Kongen paa samme Gods, findes et Laasebrev[8]) paa Gaarden med Tilliggende, hvori der nævnes mere Gods, end Kongen har faaet af Peder Oxe. Der sendes Anthonis Bryske en Udskrift af dette Brev, for at han kan give Peder Oxe et særligt Laasebrev paa hint Gods. — Register paa det Gods, som Peder Oxes Laasebrev skal lyde paa: 1 Gaard i Lingbyemagle, 1 Gaard i Ølsted, begge i Try Herred, 1 Gaard i Rønned i Faxe Herred, 1 Gaard i Ulse Sogn og By[9]) foruden de 3 Gaarde, som nu ligger til Gisselfeld, 1 Gaard i Søtorp i Hasle Sogn foruden de 7 Gaarde, som før laa til Gisselfeld, 2 »enstige« Gaarde[10]) i Hyllingskouf[11]), 3 Gaarde i Rytting i Snedskier Sogn i Borse Herred, hvortil der ligger 3 fri Enemærkeskove[12]), 2 Gaarde i Snesertorp i samme Sogn, 1 Gaard i Bøgitze[13]), 1 øde Jord i Sirsløf i Stefns Herred, 1 Gaard i Gudimstrup[14]) i Otz Herred og 1 Gaard i Norup i Mierløse Herred.

4. K. B. 1560, S. 380.

27. Marts (Aarhus). Til Herluf Trolle: Han skal med det første undersøge, hvad Gods de Højlærde ved Universitetet, Kapitlet i Roskilde[15]), Adelen og andre har som Arvegods eller Forlening i den Egn, som Kongen agter at mageskifte sig til, ved Krogen og Kiøbnehagen, gøre klart Register over, hvor Godset ligger, hvad det hedder, hvor meget det skylder, og hvem

der har det i Værge, med Undtagelse af hans eget Gods samt Giert Ulfstandts og Fru Talis Gods[16]), som Kongen allerede har faaet, og sende det til Kongen.

5. Herluf Trolles Breve I, 59 f.

Allernaadigste Herre og Konge. Om det Register, som Eders Kong. Matt. har befalet mig at optage paa det Gods, som Adelen og Kapitlet har norden for Værebro i Try Herred og Holbo Herred, da kan jeg ingen viss Besked faa om Adelens Tjenere, thi Bønderne svarer, at de har givet deres Husbonder Besked om, hvis Ejendom de bruger. Dog har mit Bud nu paa tredje Uge redet om for at beskrive det og er ikke endnu igenkommen. Hvilket Register jeg kan bekomme, vil jeg sende Eders Kong. Matt.; men dersom E. K. M. vilde lade skrive dem selv til, som ejer Godset, da var det paa det visseste og retteste. Jeg sender E. K. M. Navn paa alle, som jeg veed har Ejendomsgods i den Egn. Det Gods, som Kapitel har, sender jeg E. K. M. Register paa og Besked, undtagen det som Henrik Holck[17]) har; derom kan jeg ikke skrive Besked, thi han er nu ikke til Stede ...

Roskilde, Torsdagen den 25. April 1560.

Eders Kong. Matt. underdanige Tjener.
Herloff Trolle.

Disse efterskrevne gode Mænd har Ejendomsgods i Holbo og Try Herred: Lasse Ifuerson, Niels Trolle, Gert Vulstand, Hans Laurisson, Fru Talle, Frederick Leyll, Mogens Krabbe, Fru Elene Gøye, Mogens Goske, Fru Anne Hr. Johan Urnes, Otto Rudt, Herloff Trolle, Eyler Rønno, Morten Krabbe, Erick Rosenkrandz Ottes Søn, Erick Bolle, Fru Mette, Hans Bernekos, Poul Skynckell[18]).

6. K. B. 1560, 399.

7. Maj (Aarhus). Til Laas Ifuersen paa Halsnes, Hans Lauritzen, Mogens Godske, Erich Bøller, Eyler Rønnow, Fru Mette Hans Bernekous, Mogens Krabbe, Erich Rosenkrantz, Fru Anne Hr. Johan Urnes, Niels Andersen, Frederich Leyel, Pouel Schinckel, Jens Brade, Fru Eline Gøye, Jens Rosengaard, Fru Lene Basse Christoffersens og Fru Inger Peder Hansens[19]). — Da Kongen vil mageskifte sig alt det Gods til, som Adelen og andre har i Try og Holbo Herreder, skal de hver gøre et klart Register over det Gods, de har i disse Herreder, og sende det til Hr. Herlof Trolle. Kongen vil siden handle med dem om Vederlag for deres Gods.

7. K. B. 1560, 407 f.

6. Juni (Krogen). Giert Ulfstands Gjenbrev, hvorved han med Samtykke af sin Hustru og flere af hendes Slægt og Venner udlægger Kronen følgende hendes Gods i Try og Holbo Herreder: Atzerboe Hovedgaard, de 2 Vandmøller Grubbe og Rolandz Mølle[20]), en Vejrmølle ved Atzerboe, Thorup By, som er et frit Enemærke, bestaaende af 12 Gaarde og 4 Gadehuse, 13 Gaarde, 4 øde Jorder og 1 Gadehus i Tisuiilde, hele Holløse By med sit fri Enemærke, som er 13 Gaarde og 1 Gadehus, 2 Gaarde i Toggerup, Tibercke By og fri Enemærke, som er 12 Gaarde og 1 Gadehus, 16 Boder i Saltbooleye, 7 Gaarde i Neylminge, 2 enstedige Gaarde i Roland og hele Grønholt Kirkeby, Degnebolet undtaget, som er 13 Gaarde og 4 øde Jorder.

8. K. B. 1560, 414.

I et aabent Brev tilskøder Kronen Fru Thale Ulfstand en Del Gods i Skaane, særlig Bosjö Kloster.

17. Juni (Kbhvn.) Fru Thale Ulfstands Genbrev, hvorved hun udlægger Kronen Steenolthe Hovedgaard, Røde (»Røe«)

Mølle; i Liunge Herred: 9 Gaarde i Langstrup, 2 Gaarde i Høgsagger, 2 Gaarde i Baadstrup, 2 Gaarde i Langerød, 1 Gaard og 1 Mølle i Thulstrup, 1 Gaard i Gammel Grønolt, 1 Bolig i Lille Grønolt, 2 Gaarde i Thuoult[21]), 11 Gaarde i Dauliicke, 2 Fiskerboder nedenfor paa Strandbakken med 12 Bundgarn i Stranden og Fielholtgaard; i Horns Herred: 2 Gaarde i Veyelbye (samt Gods i Løve Herred, Flakkebjerg Herred og Slagelse Herred).

9. K. B. 1560, 417.

I et Brev af 28. Juni til Erik Bølle og Niels Andersen Dresselberg foreslaar Kongen et Mageskifte af unavngivet Strøgods i Try og Holbo Herreder.

28. Juni (Odense). Til Hans Lauritzen. Da Ramløsegaard, som han fik Livsbrev paa af Kong Christian III, ligger i Kongens Fredejagt, vil Kongen have den tilbage mod at give ham lige saa meget Gods til Vederlag. Hvis han har noget Arvegods i Try eller Holbo Herred, begærer Kongen det til Mageskifte, hvorfor han skal indsende klare Registre over, hvad hans Gods skylder, hvor det ligger, og hvad Krongods han begærer til Vederlag.

10. Kronens Skøder I, 66. — K. B. 1560, 419.

Dette Dokument indeholder Kongens kendte Mageskifte med Herluf Trolle, som fik Skovkloster med Næstved Mølle samt Strøgods i Sydsjælland. Herefter følger Herluf Trolles Genbrev.

1. Juli (Odense). Herluf Trolle afstaar til Kronen: i Sjælland, Try Herred, *Hyllerødtsholm* og *Gressede Hovedgaarde* med følgende Gods: i *Gressit* By 17 Gaarde, 8 Gaardsæder[22]), 9 Pendingehuse, *Gressit Mølle*, Herligheden af 2 Kirkegaarde, den ene i Gressit, den anden i *Siersløf*, der begge giver Hold til Gressitgaard, i *Oppesyndbye* 2 Gaarde, i *Postruppe* 1 Gaard, i *Jorlunde* 1 G., i *Ølstøcke* 1 G., i *Sperristrup* 1 G. og 1 Pendingehus,

i *Liungerup* 1 G., i *Landersløf* 1 G., i *Liunge* 1 G. og 2 Pendingehuse, i *Kaastruppe*[23]) 1 G., i Assindrup 2 G., i Franckerup 1 G., i Hiembech 1 G., i Høfdit 1 G., i Kundby 1 G., i Udbye 3 G., i Kitserupe 1 G., i Liuserup 2 G., i Hannerup 1 G., i Quandløsse 3 G., i Brendholt 1 G., i Skamstrup 1 G., i Skiellindved 1 G., i Bendebo 1 G., i Holløsse 2 G., i Jelsø 1 G., i Broderfeld 3 G., i Helsinge 1 G., i Lundstorp 1 G., i Thingjellinge 2 G., i Bisserup 1 G., i Bindsløf 1 G., i Nyrup 1 G., i Renge 1 G., i Strøby 6 G., i Frøsløf 2 G., i Hagenløf 1 G., i Skørpinge 1 G., i Gladsaxe 1 G., i Hvestrup 1 G., i Giødstrup 2 G., i Dalbye Boerup 1 G., i Tyfstofte 1 G., i Svestrup 1 G.; paa Lolland i Høyby 1 G., *Hyllerødts By* 6 G. og 4 Pendingehuse, i Kirckerup 1 G., i *Filckinstrup* 1 G., i *Ølskiøb* 6 G., og 1 Gaardsæde, i *Lønholt* 7 G., i Ørstede 1 G.

II. FREDERIK II's FREDERIKSBORG

11. K. B. 1560, 463 f.

8. Nov. (Emborg). Til Hr. Magnus Gyldenstierne[24])
Da han beretter, at den Stald, som er tilhugget paa Frederichsborg, ikke kan staa paa den Plads, som Kongen har bestemt, maa han lade den blive liggende, indtil Kongen selv kommer did.

12. K. B. 1560, 473.

15. Dec. (Emborg). Til Hr. Magnus Gyldenstierne. — Han skal med det første lade nedtage alle Husene paa Faverholm undtagen Ladegaarden og udse en m. H. t. Vanding og andet bekvem Plads i Hyllerød ved Frederichsborg til at bygge en Kro paa, hvor de fremmede, der kommer til Kongen, kan have deres Ophold. Derefter skal han strax lade Kroen bygge i 4 Huse med god Vaaning til Kromanden, 5 eller 6 Kamre til fremmede og Staldrum til 50 Heste[25]).

13. K. B. 1561, 15.

16. Feb. (Ribe). Til Hr. Magnus Gyldenstiern. — Med Hensyn til hans Forslag om at lade eet Hus blive staaende paa Faffuerholm til Bryggerhus og andet Brug svares, at Kongen kun vil beholde Husene i Ladegaarden og aldeles ingen Udspisning vil have der; hvad Ladegaardsfogeden skal have til sin Underholdning, skal leveres ham fra Frederichsborg. Han skal derfor lade Husene paa Faffuerholm nedbryde og igen opsætte ved Frederichsborg, saaledes som han tidligere har faaet Befaling til, sidst med Hr. Byrge Trolle.

14. K. B. 1561, 80.

10. Nov. (Sorø). — Til Hr. Herlof Trolle. Han faar paany Befaling til saa snart som muligt at gøre Teglovne ved Esserom, Ebbelholt og Krogen færdige, hvis det da ikke allerede er sket, og til at føre Ler did og stryge Sten, saa at man kan begynde at brænde Sten strax til Foraaret og blive ved hele Sommeren igennem.

15. Herluf Trolles Breve I, 83. København 19. Nov. 1561. H. T. til Frederik II.

Allernaadigste Herre og Konge, giver jeg E. K. M. underdanig tilkende om det nye Hus, som E. K. M. lader bygge paa Fredericksborig, at det er nu under Tag, og det underste Loft lægger Hans Lyckov paa. Hans Lyckov faar ikke afgjort det, han har at gøre der paa Huset endnu i xiiij Dage. Man arbejder der med stor Flid. Grunden er lagt til Stegersskorstenen og man murer paa Skorstenen. De øverste Vægge er murede, »oc bereder veggene offuen ner«, at de skal blive færdig med det første, og det bliver et overmaade skønt Hus og kan ikke staa skønnere for et Bryggers og Stegers[26]).

16. Herluf Trolles Breve 1, 84 f. Frbg. 28. Nov. 1561.

— — og haabes mig med Guds Hjælp, at Broen og Graven bliver baade paa det nærmeste færdige til Jul. Det er et større Arbejde, end man havde troet.

17. Herluf Trolles Breve I, 87 f. 9. Marts 1562.
H. T. til Hertug Hans.

Hertug Hans har anmodet ham om at faa Kalk fra Frederiksborg.

Worauff e. f. g. ich inne vnderthenigkeit nicht verhaltenn, das es itziger zeit dermassenn gelegenn, das kon. maitt., mein gnedigster herr, geneigt vnnd bedacht Fridrichsburg, wie auch allbereit angefangenn, vff diesen itz kunfftigenn sommer etwas sonderlichs vnnd stattlichs zubawenn, welcheshalben ihre maitt. mir ganz ernstlich verbottenn niemandes gar keinen kalck weder vmb gelt noch wes anderst zuuorlassenn ....

Datum Coppenhagen montags nach letare anno etc. im lxij ten[27]).

18. K. B. 1562, 119.

Ca. 13. Marts (Frbg.) Til Frantz Lauertzen, Foged paa Krogen. Da der fra Skaane med Skib skal føres Tømmer, Sten, Kalk og andet til Bygningen her, skal han befale Kronens Bønder i Sognene omkring Nibe Aa at møde ved Stranden med Heste og Vogne for at føre de allerede ankomne Mursten, Kalk og Tømmer hid, samt for Fremtiden, saa ofte Jørgen Munck, Embedsmand her, tilsiger ham, skaffe Vogne dertil.

19. R. R. 1562—63 Fol. 176 a.

Den 1. Maj 1562 givet Henrik Maler 12 Mark paa Regnskab for de Himle, han har at formale, og som skal til Frederichsborg.

20. K. B. 1562, 146.

13. Maj (Frbg.) Til Jens Mogensen, Tolder i Helsingør. De Murmestre, som han har bestilt, og som allerede er kommet, vil Kongen med det første lade hente hid; han skal opkøbe den Skifersten, som kommer til Byen, og underrette Kongen derom, der saa vil sørge for, at den bliver ført hid.

21. K. B. 1562, 182.

21. Okt. (Frbg.) Befaling til Peder Bilde, Embedsmand paa Roskildegaard, at sende alle de Brolæggere, der findes i Roskilde, hid for at arbejde for Kongen. Kongen vil lade dem betale for deres Arbejde[28]).

23. Okt. (Frbg.) Befaling til Bønderne i Sømme Herred at møde med deres Heste og Vogne ved Frederichsborg Slot, naar Jørgen Munck, Embedsmand sammesteds, tilsiger dem, for hver at køre 4 Læs Brosten og 10 Læs Sand til Slottet, kun Adelens egne Arvetjenere skal være fri for denne Ægt.

22 R. R. 1562-63 Fol. 206 a

Item den 23. Nov. 1562 efter Frantz Brockenhuses Befaling betalt Mads Sejrmager af Odense for Jern, som han havde udlagt for det Sejrværk, han gjorde, og som kom til Frederichsborg — 10 Daler.

23. K. B. 1562, 202.

13. Dec. (Frbg.) Til Kapitlet i Roskilde. Da Kongen til Kirken paa Frederichsborg Slot behøver 4 Alterklæder med Tilbehør og 4 Messehagler og erfarer, at saadanne findes der i Domkirken, skal det lade Hans Schoufgaard, som Kongen har sendt did, udtage disse Ting af Kapitlets og Domkirkens smukkeste Messerede og sende dem hid[29]).

24. K. B. 1564, 512.

12. Okt. (Flensborg). Befaling til Jørgen Munck strax med dette Bud at tilskrive Kongen, hvorledes alt staar til, om der vanker nogen Sygdom eller Dødsfald paa Slottet og deromkring, og hvorledes det gaar med Bygningen paa Ladegaarden[30]).

III OPRETTELSEN AF FREDERIKSBORG LEN OG FORSØGET PAA AT GØRE HILLERØD TIL KØBSTAD

25. K. B. 1562, 142.

2. Maj (Esrom). Aabent Brev, at de Markeder, som hidtil er holdt ved Holløse, Gurffue, Ebbelholt, Espindrup og Esserom, for Fremtiden skal holdes ved Frederichsborg Slot og paa de samme Tider.

26. K. B. 1562, 149.

4. Juni (Kbhvn.). Følgende Sogne lægges til Frederichborghe Slot: Nødeboe, Grønnolt, Herluf, Østede (sic), Gressedt, Lundbyelilde, Uppesundbye, Udesundbye, Jordlunde, Thierrebye, Alsinderuppe, Karleboe, Lilderød, Liunge, Annesse, Helsinge, Asminderud, Vuolse, Ugeløsse, Gørsløsse, Strøe, Skeffuinge og Siersløufvester Sogne. — Samme Sag henlægges disse Sogne under Frederichsborg Birketing.

(Samme Dag og Sted. Til Kbhvns. Slot: Vixø, Stenløse, Ølstykke, Snostrup, Slagslunde, Gandløse, Torup paa Halsnæs, Melby paa Halsnæs, Vinderød, Kregme, Slangerup, Farum, Bloustrød og Søllerød).

27. K. B. 1562, 150.

5. Juni (Kbhvn.) Optegnelse om, at hele Holbro Herred svarer til Krogen med Undtagelse af Helsinge og Annesse Sogne,

der svarer til Frederichsborg Slot, ligesaa svarer Tiikiøf Sogn i Lynge Herred til Krogen.

28. K. B. 1564, 394.

1. Marts (Frbg.). Følgebrev for Jørgen Munck til Bønderne paa Halsnæs, i Kreumme og hele Dronningholms Len, at de herefter skal svare ham og søge til Frederichsborg Birketing.

29. K. B. 1565, 559.

13. Febr. (Helsingborg). Befaling til Bønderne i Asminderøds og Karlebo Sogne, der hidtil har ligget under Frederichsborg Slot, herefter at svare til Krogen med Undtagelse af de 4 Mænd paa Ebbekiøf, Ørstruppe, Borilte og Capelgaarden, der som hidtil skal ligge under Frederichsborg.

30. K. B. 1565, 559 f.

13. Febr. (Helsingborg). Befaling til Bønderne i Blystruppe, Valbye, Morume, Ramløsse, Tybircke og Veybye Sogne i Holbo Herred, der hidtil har ligget til Krogen, herefter at svare Jørgen Munck paa Frederichsborg Slot.

31. K. B. 1569, 483.

17. Juli (Frbg.). Til Borgerne i Slangerup. Da Kongen vil lægge en Købstad ved Frederichsborg og flytte det Axeltorv med anden Købmandshandel, som hidtil har været holdt og brugt i Slangerup, derhen, maa de efter førstkommende St. Mortensdag ikke befatte sig med den til Byen liggende Ager og Eng, førend de er blevet enige med Lensmanden om, hvad Skyld og Landgilde de aarlig skal svare deraf, ej heller maa de efter denne Dag bruge borgerlig Næring eller Handel, saafremt de ikke vil staa til Rette derfor. De, der vil flytte til Frederichsborg, vil

Kongen i nogle Aar fritage for al Skat og anden kgl. og borgerlig Tynge.

(Samme Dag og Sted. Aabent Brev om Skattefrihed i 10 Aar for alle, der inden 2 Aar vil flytte til Frederichsborg).[31]).

IV. ARBEJDER VED FREDERIKSBORG i 1570'ERNE og 1580'ERNE, SÆRLIG BADSTUEN

32. K. B. 1572, 167.

21. August (Hørsholm). Befaling til Peder Oxe, Hofmester, at undersøge, om der paa Kiøpnehafns Slot findes 6000 Skiffersten, hvilke Kongen vil bruge paa Frederichsborg Slot, og, hvis der ikke findes saa mange der, da forhøre, om de kan faas i Byen, og strax sende dem til Frederichsborg.

33. K. B. 1572, 181.

28. Oktober (Roskildegaard). Til de højlærde i København. Da Kongen har befalet Lensmanden paa Frederichsborg Slot at lade grave en Grøft ved Frederichsborg Slot og Kronens og Kapitlets Bønder ikke alene kan udføre Arbejdet, skal de give Universitetets Tjenere i Sømme, Lille, Thune, Ringsted, Valdburg, Biefuerskof, Horns, Odz og Mierløse Herreder Ordre til hver at hjælpe til med Gravning af Grøften i 3 Dage med Heste og Vogn efter nærmere Anvisning af Jørgen Munck.

34. K. B. 1573, 361.

5. Dec. (Frbg.). Til Peder Oxe. Da Kongen straks til Foraaret vil bygge noget ved Friderichsborg og dertil behøver noget Kalk, skal Peder Oxe i god Tid bestille en 4—500 Læster Kalk i Ysted eller andensteds .... og sørge for, at Kalken straks til Foraaret bliver ført til Dauglycke Slette. Der sendes ham et Brev til Hr. Jørgen Løcke, Embedsmand paa Mariager Kloster,

om 200 Læster Kalk og et Pasbord for en af Slottets Skytter, der straks skal sendes af Sted med dette Brev.

35. Ø. R. 1575, 897.

Item har Kon: Matt: egne Bønder, hvis Navne er antegnet hos Henrich Monnsen, ført frem til Fredericksborg fra den 11. August og til den 19. September 9240 Tagsten. Item er kommet til Esrom til den store Lade efter Jørgen Muncks Befaling 3710 Tagsten. Item er kommet til Grønholt, til Kon: Mat: Jagthus, som siden igen er afbrudt og opsat i Lønholt, 1080 Tagsten. Item er hentet fra den 22. Sept. og saa fremdeles kommen til Frederichsborg og blev hængt paa den nye Bryllupssal[32]); og er Bøndernes Navne, som har hentet dem, opskrevet; og er Bønderne siden vendt paa Halvvejen og agede en Part af samme Sten tilbage igen og indsatte dem paa Tolden; og er (disse Sten) derefter hængt paa den nye Stald, som Kongen har ladet bygge uden for Krogen.

36. Ø. R. 1576, 847.

17. Marts. Efter Kongens Befaling er betalt Mester Gert for de Vaaben med et Krucifix, som blev sat over Kirkedøren paa Frederichsborg, 20 Daler. End for en Ligsten, som blev lagt paa Kong: Matt: Dreng, Børge Skram, udi Frederichsborg Kirke; fik for Sten og Arbejdsløn 30 Daler.

37. K. B. 1579, 675.

11. Juli (Frederiksborg). Til Johan Taube, Embedsmand paa Frederichsborg. Da Kronens Bønder i Ølskiøping en Tid har lidt stor Skade og Afbræk paa deres Jorder ved de Grøfter[33]), der er gravede her ved Slottet, og ved den Kohave, som Kongen nylig har ladet indhegne her, og de desuden er Ugedagstjenere her ved Slottet og besværes med idelig Ægt og Arbejde, har Kongen fritaget dem for herefter at svare Landgilde.

38. K. B. 1580, 191.

25. Dec. (Skanderborg). Til Johan Taube[34]) .... Da Dronningen har berettet, at Johan Taube har ladet sig mærke med, at han vil opsætte Indbygningen i Badstuen og Indretningen af Kamrene, indtil Kongen selv kommer derover, skønt Bygmesteren Floris[35]) har faaet Underretning om, hvorledes det skal ordnes med Kamrene, og at de skal være færdige til Kongens Ankomst, befales det ham at rette sig efter den Bygmesteren givne Anvisning og sørge for, at Badstuen og Kamrene bliver færdige inden Kongens Ankomst; den indvendige Udstyrelse af Kamrene skal være sirlig, men der maa hverken gøres for meget eller for lidt ud deraf.

39. Ø. R. 1580, 897 ff.

Betalt Murmestre, som har arbejdet her paa Kronneborch i dette Aar 80 fra den 17. Januarij og til den 14. Februarij, efter som Slotsskriveren Rasmus har holdt til Regnskab.

Om Dagen 1 Mark.

Antonius Bygmester .... 28 Dage ..... 28 Mark
Johan Floris ..... 28 Dage ..... 28 Mark

(Gentaget enslydende fra 14. Feb. til 10. April).

S. 902: Disse efterskrevne har arbejdet paa Frederichsborg fra den 10. April til den 8. Maj.

Om Dagen 1 Mark.

Johan Floris ..... 28 Dage ..... 28 Mark

Om Dagen 14 Sk.

Dirich Thomis ..... 23½ Dag .... 20½ Mark 1 Sk.
Hans Lambrecht ..... 22 Dage .... 19 Mark 4 Sk.
Willum v. Anndorff ..... 23½ Dag .... 20½ Mark 1 Sk.

Om Dagen 12 Sk.

Hans v. Friburck ..... 23½ Dag .... 17½ Mark 2 Sk.
Hendrich v. Delften ..... 23½ Dag .... 17½ Mark 2 Sk.

Om Dagen 10 Sk.

Christoffer Hogewald .... 24 Dage .... 15 Mark

Floris arbejder hele Aaret paa Frederiksborg; ingen Udbetalinger efter 18. Dec. Stenhuggere arbejder til 12. Feb. 1581.

40. K. B. 1581, 224 f.

15. Feb. (Skanderborg). Til Johan Taube .... Han skal med denne Brevviser, Kongens Dreng, tilskrive Kongen, hvorledes det gaar med Byggeriet paa Kronborg, med »den galne Weyde« og andet, og hvorledes det har sig med Frederichsborg, om Badstuehuset er færdigt ind- og udvendigt, om den lille Stald i Dyrehaven er færdig, om der er mange Fasaner i Dyrehaven, og om den Ræv, der er kommet ind i Dyrehaven, er fanget.

41. Frederiksborg Lensregnskaber 1582—83.

Er antvordet Hans Lyckow, Tømmermand, som han har forbrugt til Porte og Sluser, der er gjort udi nogen nye Karpedamme ved Frederrichsborrigh:

Kravespiger	3900
Loftesøm	1000
Lægtesøm	1600

42. K. B. 1583, 623.

8. Febr. (Koldinghus). Til Johan Thaube .... Da Byggerset paa Frederichsborg skal være sunket noget ud imod Søen, maa han lægge 2 Leder under det, en imod Søen og en ud til Gaarden. Han skal med det første lade Brønden paa Frederichsborg Slot gøre i Stand, lade Kongens lille Stald ved Sparepenge[36]) forlænge ud imod Brønden der, saa der bliver Plads til endnu 6 Heste og meddele Kongen, hvorledes det gaar med Byggeriet paa Kronborg.

43. Udtog af Frederik II's Skrivekalender. Historisk Tidsskrift 4 III 568 og 572.

1584

Nov. 23. Y dach dro ieg tyl Hørshollum och mint Soffye tyl Frederssbor.
24. Y dach dro ieg tyl Københan, same dach war ieg Christoffer Waldendrup gest.
25. Y dach dro ieg tyl Kullekul.
26. Y dach dro ieg tyl Frederssbor ygent.

1587

Maj 29. Y dach dro ieg tyl Wartto, samme dach dro ieg tyl Ibstrup.
30. Y dach dro ieg tyl Hørshollum.
31. Y dach dro ieg tyl Kronebor.

Juni 4. Y dach war ieg paa Kronnebo och mint kunne y lantte Mechker[37]), och minne burn war pae Kollynch.
5. Y dach dro ieg tyl Frederssbor och lae y battusent natten[38]).

44. Udtog af Sievert Grubbes Dagbog. Danske Magasin 4 IV 10.

1602, 1. Jan. Spiste jeg hos Kongen paa Frederiksborg udi Badstuen, tilligemed Kansleren og nogle andre. Vi begyndte det nye Aar, af Guds Naade, med megen Munterhed. Dronningen med alle hendes Jomfruer var tilstede.

V. FORSKELLIGE MEDDELELSER OM FREDERIKSBORG PAA FREDERIK II's TID

45. K. B. 1567, 227.

8. Aug. (Frbg.). Aabent Brev, hvorved der tillægges Hr. Seuren Olsen, der er kaldet til Sognepræst ved Frederichsborg Slotskirke, følgende Underholdning: Fielckindstrup Gaard[39]) med Tilliggende som fri Præstegaard, fri Olden i Kronens Skove til hans egne hjemmefødte Svin, fri Ildebrændsel og Bygnings-

tømmer til Gaardens Brug, hver 30. Kærv af alt Korn, som avles til Faurholm Ladegaard, hvilket Lensmanden skal føre til Fielckindstrup, fersk Fisk her fra Slottet til hans eget Bord to Gange om Ugen, Kronens Part af Tienden af Ugerløs og Jordlund Sogne, hvilken Sognemændene skal levere ham i Kærven, og 10 Alen engelsk Klæde, 10 Alen groft Klæde, 6 Alen Sardug og 6 Alen Lærred til Klædning, hvilket skal leveres ham af Lensmanden.

Desuden bevilges der ham Skattefrihed, ogsaa af hans Indtægt fra Kanonikatet i Roskilde Domkapitel. — Brevet gentages næsten ordret den 4. Sept. 1573 til Efterfølgeren Magister Frantz Nielsen.

46. Frederiksborg Lensregnskaber 1582—83.

Er antvordet Slottens Vognsvende til Slottens Post- og Arbejdsvogne, og sammeledes kommen til at binde en Bjørn med, som er staaendes paa Frederichsborrigh:

Hammelreb ..... 47 Par
Tømmestrenge ..... 60 Favne

47. K. B. 1584, 155.

28. Aug. (Frbg.). Niels Isse til Haufuelsøgaard i Frederichsborg Len, der har klaget over, at han besværes meget med at køre Ved, 190 Læs om Aaret, til Frederichsborg, maa i Betragtning af sin Alderdom indtil videre være fri for de 90 Læs[40]).

48. K. B. 1585, 272.

25. Marts (Kronborg). Aabent Brev, hvorved Kongen, der formedelst sine hyppige Rejser mellem Frederichsborg og Kiøpnehaufn med stor Bekostning har ladet lave en Vej derimellem, forbyder alle, særlig Kronens Bønder i Kiøpnehaufns og Frederichsborg Len samt Vognmænd og andre at køre ad denne Vej, da den, hvis den almindelig skal bruges, snart vil blive ødelagt og værre end ret Alfarvej. Den, der gribes i at køre eller overbevises om at have kørt paa Vejen, skal have forbrudt Heste og

Vogn med deri værende Gods og sin halve Boslod. Det paalægges Lensmændene i de 2 Len at paase dette Forbuds Overholdelse.

49. K. B. 1586, 508 f.

16. Maj (Frbg.). Aabent Brev til alle Kongens Undersaatter, ædle og uædle, af hvad Stand og Kondition de være kan, om, at Borgerskabet i Slangerup har meddelt Kongen, at det nu til Guds Ære og Byens og Kirkegængernes Bedste har bestemt at ville opbygge Byens Sognekirke fra ny af, da den er meget ringe og ubekvem, og, da det selv er ude af Stand til at bekoste dette Byggearbejde, vil søge Hjælp dertil, i hvilken Anledning det har bedet Kongen medgive dets Fuldmægtige et Brev. Kongen, der i Betragtning af Formaalet ikke har villet nægte Borgerskabet dette, beder alle, som dets Fuldmægtige besøger med dette Brev, om at yde dem saa stor Hjælp til Kirkens Bygning, som deres egen gode Vilje tilsiger dem[41]).

50. K. B. 1592, 724 f.

10. Jan. (Kbhvn.). Missive til Morten Venstermand. Kongen har bragt i Erfaring, at baade nogle af hans egne Hofjunkere og de, der tager Vare paa Kongens Moder, i nogen Tid har understaaet sig til at ville have Kammer og ligge paa Slottet. Da Kongen imidlertid ikke vil tillade andre end hans Staldmester og hans Moders Kammerjunker at have Kammer og ligge paa Slottet, skal de anvise disse 2 Personer de Kamre, som Kongens Staldmester og Jørgen Ernst Worm, der er Dronningens Kammerjunker, tidligere havde, men maa ellers ikke tillade nogen at have Kammer eller ligge paa Slottet, saafremt de ikke selv vil staa i Rette derfor.

51. K. B. 1592, 725.

13. Jan. (Kbhvn.). Missive til Morten Venstermand (flere

andre Lensmænd nævnes). Kongen har bragt i Erfaring, at den ny Vej, som hans Fader kort før sin Død lod anlægge i Lenet (nemlig Frbg., Kbhvn., Kronb., Antvorskov, Ringsted), nu skal været meget brøstholden og foraget, fordi Laasene paa Portene og Slagbommene skal være slaaet op og sønderbrudt og Portene og Slagbommene selv være meget forfaldne og ufærdige, saa hver Mand kan age paa Vejen; tillige skal de Stolper og Tavler, som Kongens Fader havde ladet opsætte nogle Steder, og hvorpaa var aftegnet hele og halve Mil paa Vejen, være slaaet i Stykker og ødelagt. De skal strax lade Porte, Slagbomme og Laase lave i Stedet for de sønderbrudte og ufærdige, og igen lade opsætte Stolper paa de Steder, hvor de tidligere stod, og derpaa lade male hele og halve Mil ligesom tidligere, derefter lade Vejen gøre i Stand, hvor den er brøstholden og foraget, og lade offentlig forkynde paa Tinge, at ingen under den af Kongens Fader fastsatte Straf maa age paa Vejen, samt alvorligt paase dette Forbuds Overholdelse, saafremt de ikke selv vil staa til Rette.

52. Fra Frederiksborg Amt 1909 S. 2. ff.

INVENTARIUM

som Peder Mund ahnamid paa Frederichsborg efter Jacob Trolde. Anno 1597 thendt 2. Januarij[42]).

Paa det store Hus: Forstuen — Peder Mortensens Dværgs Kammer — Frøkens Kammer — Peter Perlestikkers Kammer — Frederik Rosenkrantzes Kammer — Kammer paa Enden næst Frøkens Kammer — Den store Sal — Dronningens Kammer — Dronningens Pigers Kammer — Det graa Kammer — Jomfrukammeret — Hofmesterindens Kammer — Taarnet, som (ɔ: hvor) Hofmesterindens Skrædder ligger — Johan Vintappers Kammer paa det nørre Taarn — Vinkælderen — Spisekælderen.

Fadebursstuen: Vaskehuset ved Faderbursstuen — Prinsens Vaskekammer — Slotsherrens Kælder — Prinsens Kammer —

Prinsens Sengekammer — Rentemesters Kammer — Sengekammeret — Kanslers Kammer — Hertug Ulrichs Kammer — Over Prinsens og Hertug Ulrichs Kammer.

Kirken: Kongens Stol — Dronningens Stol — i Taarnet — Klokkerens Kammer.

Apotheket — Gartnerens Kammer — Sengehuset — Gartnerens Svendekammer — Kongens Hjulmands Kammer — Kongens Drengekammer — Huskokkens Kammer — Riderkokkens Kammer — Køgemesterens Kammer — Kokkedrengens Kammer — Posteibagerens Kammer — Køkkenskriverens Kammer — Eddikehuset.

Bryggerset — Paa Redsvendens Loft — Kornmaalerens Kammer — Røghuset — Borgestuen — Kancelliet — Junkerens Kammer over Kancelliet — Junkerens Sengekammer over Kancelliet — Over Junkerens Kammer — Orbens (?) Kammer — Vadskehuset ved Borgestuen — Jacob Kældersvends Kammer — Den nye Kælder under Vadskehuset — Saltkælderen — Slottets Bagers — Kong. Maiett's Bagers — Sølvkammeret — Næste Kammer over Sølvkammer — Øverst over Sølvkammer.

Skriverstuen — Jernkammeret ved Skriverstuen — Jernkælderen — Den liden Stald næst Skriverstuen — Det hvide Kammer — Slotsherrens Stald — Rustvognsstald — Kongens Skrædders Kammer — Skræddersvende-Kammer — Slottets Klejnsmeds Kammer — Snedkerens Kammer — Glarmesterens Kammer — Slotsfogedens Kammer.

Porten: 4 beslagne spanske Kapper, 1 gammel Fodlaas til Kappen, 1 Sengested, 1 gammel Slagbænk, 1 gammelt Skab, 4 Bænke, 1 liden Skammel, 1 Glarlygte, 3 Laase til Portene, 1 langt Bord, 1 Kakkelovn, 1 Rist, 1 Brandtyv ....

Skolen — Ridefogedens Kammer — Jørgen Bøssemagers Kammer — Vildtskyttens Kammer — Et Kammer derhos — Ar-

bejdsvognsstald — Postvognstald — Kudskvognsstald — Dronningens Stald — Fiske Redskab.

Slotherrens Kammer — Sengekammeret — Drengekammeret — Et andet Kammer næst Stuen — Sengekammeret derhos — Et Kammer næst derhos — Et Kammer næst oven paa den venstre Haand — Et andet Kammer tværs over for — Øverst over Drengekammeret — Skrædderens Kammer.

VI. SPAREPENGE

MURMESTER-ARBEJDE

53. K. B. 1597, 96.

16. Marts (Frederiksborg). Missive til Detløf Holck om at give Bønderne i Kronborg Len Ordre til at køre de 100.000 Mursten, som Tolderne har faaet Ordre til at købe i Sundet til nogen Bygning her paa Slottet, hid, saa de kan komme her snarest.

54. K. B. 1599, 369 f.

31. Jan. (Frederiksborg). Bestalling for Jørgen von Friberg, Borger i Slangerup, som Bygmester ved Bygningen paa Frederiksborg. Han skal bygge et Lysthus af Grund, 50 Alen langt og 15 Alen bredt inden Muren, med 2 Hvælvinger, den ene over den anden[43]), med Piller midt i og en Vindeltrappe midt op i Huset; endvidere en Stald, 244 Alen lang og 11 Alen bred inden Muren med en lille Vindeltrappe op i Huset, et lille Korshus[44]) op til Stalden til Svendekammer og en Smedie bag op til Huset. Dernæst skal han bygge et Hus til Beriderstald, 30 Alen langt og 15 Alen bredt inden Muren, med en Mur fra Beriderstalden til den lange Stald med en Port paa og en Mur fra den lange Stald til det andet Hus, ligeledes med en Port paa. Jørgen von Friberg skal opføre disse Bygninger paa egen Kost og Tæring,

baade med Gravning og Lægning af Grundvold og med Holden af Murmestre, Kalkslagere og Pligtskarle, dog skal der uden Besvær for ham skaffes ham Kalk, Sten, Tømmer og andet Tilbehør. Han skal for dette Arbejde have 2500 gamle Daler af Rentekammeret og fri Underholdning til sig selv blandt Kongens egne Folk i Borgestuen paa Frederiksborg Slot. Han skal med det første paa egen Bekostning lade den lange Stald og de andre der omkring staaende smaa Huse nedbryde, for hvilket Arbejde han skal have 50 gamle Daler af Rentekammeret. Han skal paase, at Arbejdet bliver udført godt[45]).

55. R. R. 1599—1600 Konto 18 Nr. 2.

9. Juni 1599 udbetalt 500 Daler til Jørgen von Friborg for den Bygning, han skal opsætte paa Frederiksborg efter sin Fortingning.

56. Ø. R. 1601, Fol. 57 b.

Efter Kong: Matt: skriftlige Befaling har Morten Jensen leveret til Jørgen Friborg .... til Frederichsborg Bygnings Behov 160.000 »Dansche« Mursten[46]), for hvert 1000 8 Daler, formedelst deres større Bredde, end de andre Mursten er. Beløber .... 1280 Daler.

57. R. R. 1601—02, Fol. 600 a.

Den 13. Juni 1601 givet Jørgen v. Freiberg, Kong: Maitt: Bygmester og Indvaander i Slangerup, paa Regnskab 300 Daler af den Sum, som Kongen naadigst har bevilget ham for den Bygning, han for Hans Maitt: har under Hænderne at forfærdige ved Frederiksborg, hvoraf allerede en Del er forfærdiget, og ellers en Del endnu skal forfærdiges, hvilke forskrevne Pendinge fremdeles med ham nøjagtigt skal blive kortet og afregnet.

STENHUGGER

58. Ø. R. 1598, Fol. 736 b.

Betalt Jesper Stenhugger[47]) og hans Svende for huggen gullandsk Sten til det nye Hus, som ved Frederichsborigh skal bygges, fra 2. Sept. og til 18. Nov. Beløber .... 263½ Daler 2 Sk.

1598 18. Nov.—30. Dec. — 145 Daler 9 Sk. *1599* 15. Dec.—22. Feb. — 338 Daler. *1600* 22. Febr.—10. Maj — 511½ Daler 9½ Sk. 10. Maj—5. Juli — 354½ Daler 1 Ort. 5. Juli—30. Aug. — 426 Daler 12 Sk. 30. Aug.—25. Okt. — 346 Daler 7 Sk. 25. Okt.—22. Nov. — 158 Daler 14½ Sk. 22. Nov.—31. Dec. — 207½ Daler 2 Sk. *1601* 2. Jan.—25. April — 745 Daler 4½ Sk. 20. Juni—15. Aug. — 280½ Daler 10 Sk. 28. Sept.—30. Okt. — 44 Daler 13 Sk.

59. R. R. 1599—1600, Konto 18 Nr. 120.

Den 5. Feb. 1600 udbetalt til Jacob Meussen for flere Hundrede Alen Feldsten, han skal hugge og berede til den nye Bygning, Kongen har begyndt af Grunden at lade opsætte ved Frederiksborg.

TØMRER

60. R. R. 1599—1600, Konto 18 Nr. 6.

Den 1. Feb. 1600 givet Willum van Paaschen, Bygmester og Indvaaner udi Københafn, 60 Daler for det fortingede Arbejde, han skal gøre og forfærdige udi den nye Stald, som Kongen lader opføre ved Frederichsborigh[47a]).

61. R. R. 1600—01, Fol. 438 b.

Den 17. Juli 1600 givet Wilhelm von Paschenn, Kongens Bygmester, 150 Daler for den Bygning, han har antaget sig at

forfærdige ved Frederichsborig, hvoraf een Part allerede er gjort og forfærdiget, og ellers en Part endnu skal gøres og forfærdiges.

BLYTÆKKER

62. R. R. 1600—01, Fol. 502 a.

Den 2. Juli 1600 udbetalt Restbeløbet, 36 Daler 1½ Sk., til Frants Hansen Skiffertækker af ialt 107½ Daler 9½ Sk. for 107½ Skippd 6 Lispd Bly, hvormed han har tækket den nye Stald, som Kongen har ladet opmure i Jægergaarden ved Frederiksborg.

63. Ø. R. 1601, Udg. Fol. 56 b.

Betalt Berent Blytækker .... for han har lagt 113½ Skippund Bly paa det nye Hus til Frederichsborg, for hvert Skippd Bly til Arbejdsløn 1 Daler. Beløber .... 113½ Daler.

64. Ø. R. 1601, Udg. Fol. 56 b.

Den 4. Sept. betalt Sachæus Lehusen, Helsingør, for 4 Lispund 2 Skaalpund Kobber, som er gjort 11 Kobberknapper og 11 Fløje af, der er kommen til det nye Hus paa Frederichsborg. Beløber .... 9 Daler 9 Sk.

KLEJNSMED

65. Ø. R. 1600, Udg. Fol. 49 a.

27. Sept. betalt Hans Wulff, Klejnsmed i Helsingør, for et langt Rundjern og tvende Ringe, som Evert Kandestøber har bekommet at forbruge til den nye Vandkunst ved Frederichsborg: .... 3½ Daler.

66. R. R. 1601—02, Fol. 644 b.

Den 18. Juli har Gotthardt Rahnn, Klejnsmed og Indvaaner i Helsingør, ladet overgive her i Kongens Rentekammer Register anlangende, hvad han for Kongen har forfærdiget udi det nye Lysthus ved Frederichsborg, fra den 10. April 1600 og til den 20. Juni 1601.

SNEDKER

67. Ø. R. 1600, Udg. Fol. 51 a.

Betalt til Greger Greus (Grøtzske) og hans Svende, som har gjort adskilligt Arbejde, der er kommen til Frederichsborigh.

(Herefter følger Regnskab for Tiden fra 12. Nov. 1599 til 31. Dec. 1600).

Summa beløber, hvis er købt og udi anden Maade er betalt til Arbejdsløn til den nye Bygning paa Frederichsborigh .... 664½ Daler 6½ Sk.

68. R. R. 1600—01. Fol. 488 a.

Den 6. September 1600 udbetalt Engelbrecht Melstede Billedsnider, 48 Daler for at udskære Kongens og Dronningens Vaaben med Fløje (»fløgeler«), som skal anbringes i Gemakkerne paa Lysthuset ved Frederichsborg.

69. R. R. 1600—01, Fol. 488 b.

Den 13. Nov. 1600 udbetalt Abel Schrøder, Billedsnider i Næstved, 80 Daler for udskaaret Arbejde til det nye Lysthus ved Frederichsborg.

70. R. R. 1600—01, Fol. 487 a og 488 a.

Den 16. Maj 1600 — 25 Daler til Snedker Peter Nielsen for

40 nye Stole af Egetræ til det nye Lysthus ved Frederichsborg. Den 4. Sept. 6½ Daler 1½ Ort for 11 nye Stole.

MALER

71. Ø. R. 1600, Udg. Fol. 47 b.

Den 21. Juli betalt Elias Maler for et Loft, han skal staffere til Frederichsborigh .... 50 Daler.

72. R. R. 1600—01, Fol. 452 a.

Den 15. Nov. 1600 givet Peder Staffensen Maler 50 Daler paa Regnskab for det Loft udi Dronningens Kammer paa det nye Lysthus ved Frederichsborg.

73. R. R. 1600—01, Fol. 456 b.

Den 7. April 1601 udbetalt til Michel Matthiesen, Maler i København, ialt 101 Daler for Arbejde i en Del Gemakker og Kamre i det nye Lysthus ved Frederichsborg.

74. R. R. 1601—02, Fol. 618 b.

Udskrevet af Jagten udi Ammendrup, den 8. Aug. 1601. Givet Peder Steffensen, Maler og Indvaander udi Helsingør .... 390 Daler for forskelligt Arbejde, han har gjort for Kongen paa det nye Lysthus ved Frederichsborge .... Og er der tilforn her af Rentekammeret den 15. Nov. 1600, item den 11. Feb. og 14. Maj 1601 givet ham paa Regnskab af samme hans Betaling 850 Daler.

75. R. R. 1601—02, Fol. 617 b.

Den 12. Aug. 1601 givet Paulus Rumbler[48]), Konn: Maitt: Maler, 50 Daler .... for adskillige Slags fine Oliefarver, som han

af sine egne Farver har forbrugt til det Arbejde, han efter Kongens egen Befaling har forfærdiget udi det nye Lysthus ved Frederichsborge, samt ellers noget andet Arbejde.

76. R. R. 1601—02, Fol. 623.

Den 17. Dec. 1601 givet Gert Koltermann, som en Tidlang har ladet sig bruge i Kongens Tjeneste for en Kontrafejer, 10½ Daler, som han har udgivet til adskillige fine Oliefarver, han har forbrugt til et kosteligt Kunststykke, han har forfærdiget for Kongen paa Frederichsborge udi *Caritas* Lignelse, ligesom han har udgivet for Karnisser og forskrevne Kunststykke at berede.

ORGELMESTER OG SEJRMAGER

77. R. R. 1599—1600, Konto 18 Nr. 69.

Den 15. Jan. 1600 givet Hans Brebus, Orgemager, 18 Daler for nogle store Blikpiber udi det nye Lysthus ved Frederichsborge. Samme Dag 4½ Daler for 6 Dusin Blikplader, 3½ Mark for Tin til 4 store Piber udi det nye Lysthus, som Kongen lader opbygge ved Frederichsborge.

Nye Udbetalinger 8. og 16. Feb. samt 7. Marts 1600.

78. R. R. 1602—03, Fol. 865 b.

Den 12. Feb. 1603 givet Jørgen Eickler, Sejermager udi Kiøbenhafn, 90 Daler for trende Værker, han har forfærdiget udi det nye Lysthus ved Frederichsborg.

LYSTHAVEN

79. K. B. 1600, 498.

14. Maj (Kronborg). Missive til Tolderne i Helsingør. Da de

for Kongen har købt 20 Kvædetræer, 20 Kirsebærtræer, 20 Blommetræer, 4 Morbærtræer, 6 dobbelte Provinsroser, 20 Pæretræer, 8 Valnøddetræer, 8 Vinstokke, 6 dobbelte Pæoner, 8 Cypresser, 8 dobbelte Nelliker, hvide og røde, 3 Æbletræer og 1 Morbærtræ til Urtehaven ved Frederichsborg og 3 Æbletræer og 1 Morbærtræ til Urtehaven ved Kronborg, skal de føre de Penge, de har givet ud derfor, til Udgift i deres Regnskab.

80. K. B. 1601, 593.

5. Feb. (Helsingør). Missive til Statholderen om, at han efterhaanden, naar han faar Tilsigelse derom, skal sende Peder Mund saa meget Tømmer, Deler og andet, som behøves til den nye Lysthave ved Frederiksborg.

VII. HANS VAN STEENWINCKELL DEN ÆLDRE

81. Ø. R. 1578, 1257.

Betalt til Murermestre, som har arbejdet her for Kronborg fra den 16. Marts til den 13. April.

Disse kommer
strax i Land

Mattiis v. Andorff
Christoffer v. Andorff
Willum v. Andorff
Hans Lambritz
Melchior Vorhauenn
Hans v. Steuinckell[49])
Adrian v. Andorff
Hans v. Boill

I Regnskabet fra April til Maj nævnes de samme Mænd, men med en lidt ændret Retskrivning:

Mattis ther Horst. — Christoffer Elias — Wilhelm Steinwinckell — Hans Lambrechtt — Melchior v. Hauen — Hanns Steinwinckell — Adrian Dalhus — Hans Boill.

Hans v. Steenwinckel omtales i Regnskaberne til 6. Juli 1578, hvorefter han formentlig er traadt i Thyge Brahes Tjeneste.

82. Ø. R. 1584, 1042.

Efter Kongelig Majestæts skriftlige Befaling er udrettet til Hans van Emden[50]), som K. M. har annammet i Tjenesten for en Bygmester, er der bevilget ham efter hans Bestillings Indhold aarlig til Pension — 100 Daler; og formelder bemeldte kongelige Befaling at fornøje ham først for et Aar forleden, førend han bekom hans Bestilling et Hundred Daler. Desforuden er der betalt ham for et Aars Pension fra den 8. Nov. 83 og til den 8. Nov. 84—100 Daler. Er tilsammen .... 200 Daler. Herpaa velbyrdige Thyge Brades Kvittans forskrevne 200 Daler at have annammet paa M(ester) Hans v. Emdens Vegne.

83. K. B. 1589, 135 f.

6. Feb. (København). Missive til Joachim Leist. Hans von Steinwinckel, Bygmester, har berettet, at Joachim Leist, der har sluttet Kontrakt med ham om Byggeriet paa Slangerup Bykirke[51]), hvilket nu er færdigt paa en lille Spids nær, hvori der skal hænge 2 smaa Klokker, forholder ham 80 Daler af hans Betaling, fordi dette Arbejde endnu mangler, skønt han er villig til at udføre Arbejdet og ofte har begæret at faa det Tømmer og andet, som han skal bruge til Spidsen, hvorpaa han dog ikke har kunnet faa anden Besked, end at Tømmeret endnu ligger i Norge. Da Arbejdet med denne Spids ikke kan beløbe sig til over 80 Daler og Hans von Steinwinckel er villig til at opsætte den, naar han faar Tømmeret, skal Joachim Leist betale ham, hvad der kan tilfalde ham, og kun holde saa meget tilbage, som han skal have for at opsætte Spidsen.

84. K. B. 1599, 397.

14. April (Kbhvn.). Aabent Brev om, at Mester Steinwinckel, Kongens Bygmester, indtil videre aarlig maa oppebære 208 Daler udover den ham hidtil tillagte Løn, at udrede af Rentekammeret; dog skal han saa ogsaa flittigt lade sig bruge i Kongens Tjeneste og altid være tilrede, hvor Kongen behøver hans Kunst.[52])

95. Steenwinckels Gravsten. Beckett: Frederiksborg II, 257.

Her ligger begravet salig Mester Hans Steinvinckel, fyd i Anderpen, som var Kong. Mat. og Rigens Byggemester wdi 18 Aar og midlertid faarestod Bygningen paa Befestningerne i Norrige og Danmarck, hvilken og efter Konning Christians den 4. Angivelse i Hans Mat. egen Nerverelse det ny Auser[53]) i Blegind funderet haver, disligest denne kongelige Befestning Halmsted fornyet, til hves Grvnd hand den fyrste Steen lagde, den 2. Juni Anno 1601 saligen hensof i Herren. Gvd gifve hannem med alle Gvds Byrn en gledelig Opstandelse.

1. Vistnok den nederlandske Bygmester Matthæus Rubensaadt, der arbejdede paa Hansborg i Haderslev for Hertug Hans den Ældre.
2. Stedet er ukendt; *Fang* betyder fælles Græsmark, til hvis Udbytte alle har Adgang. — Mulig i Nr. Herlev Sogn.
3. Vistnok ved Hannebjerg Høj, Melløse, Lille Lyngby Sogn.
4. *Gadehus* er et Hus uden Jordtilliggende; et Pendings-Gadehus er formentlig opkaldt efter Skatten, der hvilede derpaa.
5. Høgholt og Rønne er begge ukendte; mulig Højelt og nuværende Rønnevang ved Freerslev?
6. Medens *Ryet* er ukendt (mulig i Nr. Herlev Sogn), maa Ravnholt være Skoven af samme Navn Syd for Lillerød.
7. Rigens Kansler, Lederen af det danske Retsvæsen.
8. Domskendelse, hvorved Kongen stadfæster Overdragelsen af fast Ejendom.

9. Nu *Ulsø* i Faxe Herred.
10. Enligt beliggende Gaarde, fra gammel Tid uden for Fællesskabet (= Enstedgaarde).
11. Ukendt.
12. Skov, som kun en enkelt raader over, modsat Bøndernes Skove under Fællesskabet (Bøndernes Hegn, Fællesskov o. lign.).
13. Nu *Bøgesø,* Baarse Herred.
14. Gundestrup.
15. Det udstrakte Kirkegods, som *Domkapitlerne* raadede over, gik ved Reformationen over til Kronen. Det blev dog ikke inddraget i Statens øvrige Godsmasse, men bevaredes bl. a. til Lønninger og Biindtægter for Folk, Regeringen ønskede at aflægge paa denne Maade, f. Eks. Universitetets Professorer o. lign. — Den aarlige Indtægt af Kapitelsgods kaldes en Præbende.
16. Fru Thale (død 1604), af den skaanske Adelsslægt Ulfstand, var Datter af Holger Gregersen U. til Skabersø og gift med Poul Laxmand (d. 1557) til Stenholt; det maa være denne Besiddelse, Kongen var ude efter. Hendes Faders Halvfætter var Gert Jensen U. (d. 1560) til Bønnet paa Falster og Ljungbygaard i Skaane. Hans Besiddelser i Nordsjælland har vel været Strøgods.
17. Ejer af sønderjydske Godser (Ballegaard og Rønhave) samt forlenet med Hellig Trekongers Kapel i Roskilde som Præbende.
18. Af de her nævnte Adelsmænd tilhørte Laurits Iversen Slægten Serlin og Hans Lauritsen Slægten Baden. Niels Trolle var Broder til Herluf T. — Gert Ulfstand og Fru Thale, se Note 16. — Frederik Leiel, af skotsk borgerlig Slægt, blev senere Borgmester i Helsingør (d. 1601). De øvrige nævnte Personer tilhører kendte Adelsslægter; Otto Rud til Møgelkjær ved Horsens er den kendte Søhelt fra Syvaarskrigen. Fru Eline Gøye, Søster til Herluf Trolles Hustru Birgitte, var Enke efter Mourits Olufsøn Krognos og blev gennem sit Ægteskab en af Landets største Godsejere. — Fru Anne, gift med Rigsraaden Johan Urne, var Søster til den her i Listen nævnte Eiler Rønnow til Hvidkilde. — Erik Bolle (skal være *Bølle)* var Ejer af Tersløse og Orebygaard.
19. Navnene er tildels de samme som i Nr. 5. Nye er: Niels Andersen (Dresselberg), Jens Brahe (hvis Broders Sønnesøn var Astronomen Thyge B..), Jens Rosengaard, af sjællandsk Adel, der oprindelig stammede fra Rygen, samt de iøvrigt ukendte Fru Lene og Fru Inger.
20. I Nordsjælland kendes ingen Grubbe Mølle. Rolands Mølle ligger i Asminderød Sogn. Frbg. A. Stednavne 19, 63.

21. Læs: *Tuelt,* i Asminderød Sogn. De andre Lokaliteter ligger ogsaa i Egnen om Fredensborg; *Dagelykke* er dog det kendte Udskibningssted ved Nivaa. *Fielholt* er usikkert, vistnok ved Grønholt..
22. *Gaardsæde* = ¼ Helgaard; *Kirkegaard* = Bondegaard, hvis Indtægt lægges til Kirken.
23. Alle de i dette Stykke nævnte *kursiverede* Stednavne findes i Frederiksborg Amt. De andre ligger andetsteds paa Sjælland; fra Assindrup (= Asminderup) til Tingjellinge er det Nordvest- og Vestsjælland; fra Bisserup er det Syd- og Østsjælland, samt enkelte i Midtsjælland. Høfdit = Høed; Jelsø = Igelsø. Helsinge = Kirke Helsinge.
24. Statholder paa Københavns Slot. — I dette Dokument nævnes Hillerødsholm for første Gang med sit nye Navn: Frederiksborg.
25. Krobygningen laa ved »Posen«, paa den lille Landtunge ved den sydlige Ende af Slotsøen; søndre Længe staar endnu.
26. Det murede Hus er formentlig Skolen, det saakaldte Herluf Trolles Taarn. Stegerset, der var af Bindingsværk, laa paa den mellemste Holm, dèr hvor nu Kancellifløjen ligger.
27. Datoen »Mandag efter Lætare« betyder: Mandag efter den Søndag, hvor Messens Begyndelsesord er »Lætare Jerusalem«, nemlig Midfaste Søndag, der i 1562 faldt paa den 8. Marts. — Naar der i Brevet siges, at Kongen vil bygge noget »mærkeligt og stateligt«, betyder det vel de to runde Taarne paa den forreste Holm. De bærer netop Aarstallet 1562. Det kan dog ogsaa hentyde til Kirken, som blev fuldendt samme Aar (se Dok. Nr. 23).
28. Da Brolægningen var noget af det sidste, der foretoges ved et Byggearbejde, maa Slotsbyggeriet paa det nærmeste være afsluttet.
29. Byggearbejder paa Kirken omtales ellers ikke; men det er rimeligst at tænke, at det her drejer sig om en Nybygning.
30. Da de to forreste Holme paa Herluf Trolles Hillerødsholm maa antages at have været brugt til Ladegaards- og Økonomibygninger, men nu var inddraget til andet Formaal, har Kongen maattet sørge for en ny Ladegaard. Faurholm benyttedes dertil, men en ny maa være blevet lagt nærmere Frederiksborg; det blev den lille Ladegaard, dér hvor nu Hillerødsholms Parkbebyggelse findes.
31. Oprettelsen af det nye Len (Nr. 25—30) og Truselen om at nedlægge Slangerup som Købstad viser Kongens store Interesse for sit nye Jagtslot ved Hillerød. — Slangerup klarede dog Frisag denne Gang.
32. Det er bl. a. af Francis Beckett blevet antydet, at Frederiksborg muligvis ved denne Tid er blevet forhøjet med et Stokværk.

33. Rimeligvis en første Begyndelse til de omfattende Vandreguleringer, Kongen lod foretage (jfr. Nr. 41), og som hyppigt, men uden nærmere Stedsangivelse staar omtalt i Lensregnskaberne.
34. Lensmand paa Frederiksborg 1577—84.
35. Johan Floris omtales nærmere i Nr. 39. Han var en af de mange Nederlændere, der var knyttet til Byggeriet paa Kronborg, og som sammen med Kronborgs Arkitekt Antonis van Opbergen, hvis Konduktør han var, kom til Danmark 1577 eller 78. — Badstuens Ydre afspejler rimeligvis Kronborgs Arkitektur, før Opbergen beklædte det med Sandsten. Om Floris har været Badstuens Arkitekt eller Murmester, er ikke helt klart.
36. Hvad der her forstaas ved »Sparepenge«, vides ikke. Maaske var det et Lysthus netop paa det Sted, hvor Christian IV senere anlagde sit berømte Lystslot af samme Navn (Nr. 53 f.).
37. Mecklenburg.
38. »Laa i Badstuehuset om Natten«, det første Vidnesbyrd om, at Badstuen ogsaa anvendtes til andet end Hygiejne. Kongen benyttede det til smaa Fester, naar han vilde være privat uden Hofstat.
39. Filkinstrup omtales ogsaa i Mageskiftedokumentet Nr. 10, men dèr aabenbart som en Landsby. Stedet er omgivet med Mystik, idet det ikke er muligt i Hillerøds Omegn at finde en Lokalitet, som med nogen rimelig Begrundelse kan udlægges som Filkinstrup. — Søren Olsen, Kannik i Roskilde, var Slotspræst 1567—73.
40. Hvis Niels Isse skal køre Ved fra Havelse Skov til Slottet, maa han for hvert Læs tilbagelægge 34 km, d. v. s. 1 Læs er en Dags Arbejde, og han har saaledes $^2/_3$ af Aarets Arbejdsdage baandlagt.
41. Dette Dokument sammenholdt med Nr. 31 viser, at Slangerups Indbyggere har nægtet at nedlægge deres By, og at Kronen har bøjet sig derfor.
42. Inventariet, der er en Fortegnelse over Løsøret paa Frederiksborg, forfattet i Anledning af et Lensmandsskifte, findes i sin Helhed aftrykt i Aargang 1909 af dette Tidsskrift. I denne Forbindelse, hvor det topografiske er det vigtigste, er kun Husene og Værelserne taget med. Bygningerne er alle kursiverede. »Det store Hus« er selve Slottet, Fadeburstuen = Oldfruelængen ved Ringridningspladsen, Kirken og Apoteket laa paa den nuværende Amtmandsboligs Plads, Bryggerset (jfr. Nr. 15: Stegerset) var dèr, hvor nu Kancellifløjen er, Skriverstuen = det vestligste af Frederik II's to runde Taarne paa første Holm, Porten = Byporten over for Hotel Leidersdorff, Skolen = Herluf Trolles Taarn, Slotsherrens Kammer = det østligste af de runde Taarne, hvor nu Museets Direktør har sin Bolig.

43. »Den ene over den anden«, d. v. s. ved Siden af den anden.
44. Korshus eller Krydshus er en smal Bygning vinkelret paa Murflugten.
45. Lysthuset eller Lystslottet er det senere saa berømte Sparepenge. Navnet fandtes allerede paa Frederik II's Tid, se Nr. 42. — Komplekset laa paa den anden Terrasse i den i 1720'erne anlagte franske Have.
46. Mursten fra Danzig.
47. Identisk med Hovedslottets kendte Stenhugger Caspar Boegardt (d. 1612), vistnok en Nederlænder, der som saa mange andre af de ledende Haandværkere paa Frederiksborg opr. havde Ansættelse paa Kronborg. Samtlige Udbetalinger til ham sker gennem Øresundstolden, hvor han første Gang omtales i Regnskaberne for 1585, S. 1099.

47a. Det fremgaar af samtidige Regnskaber paa andre Byggearbejder, at W. v. Paachen var Tømrer og hverken Murmester eller Arkitekt.

48. P. R. var senere en af Kongens højt betroede Mænd, mens Byggearbejderne paa Hovedslottet stod paa. — Om hans senere Skæbne, se dette Tidsskrift Aarg. 1944, S. 116 f.
49. Dette er den ældste Omtale af den ældre Steenwinckel. Skriverens Notits i Marginen viser, at de 8 Antwerpen-Mestre formentlig i Marts 1578 var undervejs til Helsingør. — Willum von Andorff maa være Hans' Broder; se Nr. 3 i April—Maj Regnskabet.
50. Da Thyge Brahe gentagne Gange omtaler Steenwinckel i sin Tjeneste, i »Astronomiae instauratae mechanica« (1598) endda som »min Arkitekt Johannes af Emden Stenwinchel«, er det selvsagt ham, der tænkes paa i dette Kildested fra 1584.
51. Slangerup Kirke er i det nuværende Danmark den eneste Bygning, der med Sikkerhed kan tilskrives Steenwinckel.
52. Forhøjelsen af hans Løn paa dette Tidspunkt, da Sparepenge blev bygget, gør det sandsynligt, at han var udset til at være Frederiksborgs Arkitekt. En Sammenligning mellem Gavlene paa Slangerup Kirke og Sparepenges Staldbygninger synes at gøre det indlysende, at Steenwinckel i det mindste var Sparepenges Arkitekt. Beckett: Frederiksborg II, 62 f.
53. Avaskär.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED

FRA 1. OKTBR. 1944 TIL 31. MARTS 1946

Paa Grund af de herskende Tilstande i Slutningen af Besættelsestiden afholdtes for første Gang i Selskabets Historie ingen Generalforsamling i 1945. Rejse- og Trafikforholdene var paa dette Tidspunkt saavel som i de nærmest følgende Maaneder efter Danmarks Befrielse saa vanskelige, at Bestyrelsen, saaledes som det ogsaa skete indenfor talrige andre Foreninger, turde sidde Lovene overhørig og betragte sine Mandater som stiltiende forlængede for et Aar. Bestyrelsen har saaledes i det forløbne Aar stadig bestaaet af følgende Personer: Sparekassedirektør *C. Andersen*, Hillerød (Sekretær og Kasserer), Museumsdirektør *Otto Andrup*, Hillerød, Lektor *H. Boisen**, Hillerød (Skriftudvalget), Pastor *Villads Christensen**, Græsted, Sognefoged *Hans Jensen Hansen*, Ølstykke, Sparekassedirektør *J. Chr. Jensen*, Slangerup, Amtsskolekonsulent *L. C. Jensen**, Gilleleje, Direktør, Kaptajn *Jørgensen*, Frederiksværk, Lærer *Dahlmann Klausen**, Helsinge, Museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør, (Formand), Læge *A. H. Riise*, Hillerød, Lektor, Dr. phil. *Jan Steenberg*, Hillerød, og Overbibliotekar *Anders Uhrskov*, Hillerød (Skriftudvalget). De med * betegnede var paa Valg i 1945 og vil saaledes efter Bestyrelsens Beslutning i Stedet fratræde paa Generalforsamlingen i 1946. Kaptajn *Jørgensen* er siden fraflyttet Amtet og har nedlagt sit Mandat i Bestyrelsen. Revisorerne, hvis Virksomhed ligeledes provisorisk forlængedes med et Aar, er Forretningsfører *H. P. Olsen* og Kommunaldirektør *Chr. Svendsen*, Hillerød.

Det meddeles, at Samfundets Bestyrelse i Anledning af Samfundets 40-Aars Jubilæum i 1946 har indbudt Dansk historisk Fællesforening til at afholde sit Repræsentantmøde 1946 her i Amtet. Fællesforeningens Repræsentantmøder afholdes efter Traditionen hvert andet Aar i København og hvert andet Aar ude i Landet. Paa Grund af Krigs- og Besættelsesforhold har Møderne under Krigen dog alle været afholdt i Hovedstaden. Det bliver da første Gang, Repræsentanterne paany mødes ude i Landet, hvilket giver dette Jubilæumsmøde en særlig Karakter. Mødet vil blive afholdt i Helsingør Fredag den 30. August—Søndag den 1. September 1946.

Da Medlemstallet i de senere Aar har haft en vis nedadgaaende Tendens, har Bestyrelsen udsendt en Propagandatryksag med Opfordring til Indmeldelse, ligesom Overbibliotekar Uhrskov i de lokale Blade i en Propagandaartikel har omtalt Selskabets Virksomhed. Resultatet er blevet adskillige nye Medlemmer og Subskribenter, saaledes at Medlemstallet pr. 1. April 1946 er 2 livsvarige Medlemmer, 651 Medlemmer og 16 Subskribenter. Forhaabentlig vil adskillige andre i det kommende Jubilæumsaar indmelde sig.

I Regnskabsaaret 1944—45 har Samfundet modtaget følgende Tilskud: Fra Staten (155 Kr.), Frederiksborg Amtsraad (100 Kr.), Byraadene i Frederiksværk (10 Kr.), Hillerød (50 Kr.) og Helsingør (200 Kr.), Sogneraadene i Asminderød-Grønholt (10 Kr.), Birkerød (40 Kr.), Bloustrød (20 Kr.), Græsted-Maarum (10 Kr.), Farum (10 Kr.), Frederiksborg Slotssogn (20 Kr.), Gerlev-Draaby (40 Kr.), Hørsholm (50 Kr.), Lille Lyngby (20 Kr.), Lillerød (10 Kr.), Melby (10 Kr.), Ramløse-Annisse (10 Kr.), Skibby (10 Kr.), Skævinge-Gørløse (10 Kr.), Skuldelev-Selsø (10 Kr.), Slagslunde-Ganløse (10 Kr.), Snostrup (5 Kr.), Søborg-Gilleleje (20 Kr.), Tikøb (10 Kr.), Ølsted (3 Kr.), og Helsinge-Valby (10 Kr.), samt Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse (100 Kr.).

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Aargang og en Række paa

4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Aarbøgerne for 1907, 1916, 1917, 1919 og 1920 er udsolgt. Prisen paa Særbøger bliver fastsat ved Udgivelsen i ethvert enkelt Tilfælde. Samfundet har hidtil udgivet følgende Særbøger, som Medlemmerne kan købe til de vedføjede Priser.

Junge: Den nordsjællandske Landalmues, Karakter, Skikke, Meninger og Sprog, 1915, 279 S. ..... 1 Kr.

Anders Uhrskov: Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tider paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger 1918, 174 S., Ill. ..... udsolgt

Weilbach: Frederiksborg Slot, 1923, 142 S., 68 Ill..... udsolgt

Hillerød By, 1925, 363 S., 55 Ill..... udsolgt

Carl Christensen: Frederiksværk, 1926, 192 S., 54 Ill... 3 Kr.

Weilbach: Fredensborg Slot, 1928, 136 S., 77 Ill..... 3 Kr.

Frederiksborg Amts Stednavne, 1929, 168 S..... 2 Kr.

Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie I. Tiden til 1809, 1931, 416 S., 112 Ill. .... 6 Kr.

II Frederikssunds Historie, 1810—70, 1937, 261 S., ill. 3 Kr.

Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie 1933, 288 S., 44 Ill. ..... 3 Kr.

Anders Uhrskov: Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie. I. Fra Landbrugets Verden, 1938, 324 Sider, 80 Ill..... 3 Kr.

II. Handel, Haandværk, Fiskeri, 1939, 176 S., 52 Ill. 3 Kr.

III. Fra Land og By, 1940, 237 S., 38 Ill. Reg..... 3 Kr.

Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 1943, 392 S., 118 Ill. 6 Kr.

Med Undtagelse af Aarene 1929 og 1939 er der i de Aar, i hvilke Særbøger er udsendt, ikke udgivet den almindelige Aarbog.

De historiske Amtssamfund er enedes om at give hverandres Medlemmer (ɔ: Personer, ikke Institutioner o. lign.) Adgang til for nedsat Betaling (evt. Fremstillingsprisen for vedkommende Skrift) at subskribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Med-

lem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til Formanden.

Opmærksomheden henledes paa, at Samfundets Medlemmer kan erhverve Nationalmuseets interessante, illustrerede Aarsskrift „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark" for nedsat Pris. Medlemmerne kan ligeledes for halv Pris abonnere paa det af „Dansk historisk Fællesforening" udgivne Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie „Fortid og Nutid". Tidsskriftet, der udkommer med 8 Ark aarligt, koster normalt 5 Kr. pr. Aargang, for vore Medlemmer altsaa kun 2,50 Kr. Fællesforeningen har desuden forskellige Særbøger, som af Samfundets Medlemmer kan faas til nedsat Pris. Af disse skal navnlig fremhæves *Holger Hjelholt:* Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarh. (Favørpris 2,75 Kr.) og *Arkivar Kromans* Bog: Skriftens Historie i Danmark (Favørpris 3,60 Kr., Bogladepris 6 Kr.).

Ved Udsendelsen af Aarbogen hænder det, at enkelte Medlemmer ikke indløser Forsendelsen. Da dette medfører en betydelig Portoudgift for Samfundet, kan en saadan Form for Udmeldelse ikke tages for gyldig. Udmeldelse maa for at være gyldig være sket skriftligt til Formanden inden Aarbogens Udsendelse.

REGNSKAB FOR TIDEN $^{1}/_{10}$ 1944—$^{30}/_{9}$ 1945.

INDTÆGT	Kr.	Øre	UDGIFT	Kr.	Øre
Overført fra 1943—44 ...	1291	17	Aarbogen og andre Tryksager	2846	27
Aarbog 1944	1798	85	Møder og Administration	226	64
Salg af ældre Aarbøger..	82	25	Dansk historisk Fællesforening	30	98
Tilskud:			At overføre til 1945—46.	1021	38
Paa Finansloven	155	00			
Frederiksborg Amtsraad .	100	00			
By- og Sogneraad.....	598	00			
Pengeinstitutioner	100	00			
	4125	27		4125	27

FORTEGNELSE

OVER

„FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND"S NYE MEDLEMMER PR. 1. APRIL 1946

Helsingør

Andersen, Volmer, Bogtrykker, Stengade 41.
Andersen, Chr., Ingeniør, Stjernegade 16.
Andersen, K. M. C., Overofficiant, Damhusvej 1.
Ernst, Max, Adjunkt, cand. mag., Stubbedamsgaarden 9 A.
Gaardø, Chr., Forstander, Læssøevej 33.
Hansen H. Nylander, Antikvitetshandler, Stengade 64.
Hørup, V., Bankkasserer, Skydebaneallé 3.
Ipsen, Poul, Arkitekt, M. A. A., Pontoppidansvej 15 C.
Jacobsen, V., Raadhusforvalter, Stengade 61.
Jensen, Ingeborg, Kommunelærerinde, Ørebakken 21.
Jensen, Laurits, Viceinspektør, Sdr. Strandvej 16.
Kristoffersen, A., Antikvar, St. Annagade 4.
Lang, P., Ingeniør, Stubbedamsvej 10.
Nielsen, J. C. Møgelvang, Arkitekt, Gl. Hellebækvej 61.
Nielsen, C., Stationsforstander.
Olsen, H. F. V., Direktør, Stjernegade 2.
Overgaard, M., Tandlæge, Ndr. Strandvej 22.
Petersen O., Guldager, Kommunelærer, Eremitvej 14.
Petersen, Johs., Murermester, Ndr. Strandvej 29.
Popp Madsen, Tandlæge, Stengade 36.
Vestergaard, C., Læge, Fredsholm, Kongensvej 71.

Hillerød

Andersen Torben, Overlæge, Centralsygehuset.
Asmund, F., Dommerfuldmægtig, Langesvej 28.
Bach, H. F., Blikkenslager, Mølle-stræde 11.
Bugge, F., Trafikassistent, Hostrupsvej 2.
Børgesen, Richard, Redaktør, Grønne Tofte 5.
Gustavsen, Niels, Skansevej 1.
Hansen, H., Kontorchef.
Hansen, Carl O., Museumsbetjent, Slotsgade 48.
Hesselbjerg, Sagfører, cand. jur., Slotsgade.
Høyer-Olsen, Boghandler, Slotsgade.
Jensen, Albert, Hotelejer, Hotel København.
Jørgensen, Knud G., Tamsborgvej 13.
Jørgensen, Vagn, Jensensvej 1.
Kjølner, Th., Kunstmaler, Ndr. Banevej 22.
Kold-Christensen, Overdyrlæge.
Larsen, Lars, Sparekassefuldmægtig.
Larsen, Helmer, Tjener, Hostrupsvej 6.
Milling, B., Kasserer, Københavnsvej 5 A.
Mollerup, Holmegaardsvej 4.
Møller, Carla, Frk., Sygeplejerske, Slotsgade 7.
Nielsen, Knud Gade, Københavnsvej 6.
Nielsen, P. Dines, Amtsfuldmægtig, Kirsebærbakken 10.
Nielsen, Sigurd, Købmand, Hostrupsvej 25.

Nielsen, Percival, Landinspektør, Mollestræde.
Olsen, Harald, Sparekassefuldmægtig.
Pallesen, Rud., Bogtrykker, Slotsgade 14.
Petersen, P. M., Malermester, Frederiksgade 8.
Strøm, C., Petersborgvej 25.
Ullersted, K. S., Sagfører, Slotsgade 51

Frederikssund

Andreasen, C., Murermester, Frederikssund.
Buch, J. L., Dommer, Frederikssund.
Rasmussen, Hj., Bogholder, Marbækvej 33, Frederikssund.

Alsønderup Sogn

Andersen, Carl, Bendstrup pr. Hillerød.
Larsen, V. P., Vognmand, Alsønderup pr. Hillerød.

Annisse Sogn

Hansen, Hans Nielsen, Gaardejer, Huseby pr. Helsinge.
Møller, J. K. Hartvig, Lærer, Annisse Skole pr. Helsinge.

Asminderød Sogn

Asp, Inkassator, Fredensborg.
Hansen, Olav, Sadelmager, Endrupvej 16, Fredensborg.
Svendstorp, Niels G., Lærer, Asminderødgade 55, Fredensborg.

Birkerød Sogn

Hansen, Ingemann, Lærer, Høsterkøb Skole, Hørsholm.
Jensen, Axel, Gaardejer, »Bigaarden«, Birkerød.

Blovstrød Sogn

Larsen, L. P., Fhv. Parcellist, Gl. Skole, Grønnegade, Hørsholm.

Esbønderup Sogn

Andersen, Johs. V., Esbønderup pr. Esrum.
Christensen, C. J., Pantefoged, Villa »Silvana«, Esrum.
Corneliussen, A., Handelsgartner, Esbønderup pr. Esrum.
Hansen, V. Voigt, Esrum Skole, Esrum.
Møllerstrøm, Orla, Bankassistent, Esrum.
Petersen, Bothilde, Lærerinde, Esbønderup Skole pr. Esrum.

Farum Sogn

Jensen, Svend, Statsskovfoged, Maglehus pr. Farum.
Larsen, Karl, Gaardejer, »Solvang«. Farum.

Frederiksborg Slotssogn

Dinesen, Th., Civilingeniør, Vænget.
Friis, Andreas, Kunstmaler, Pilevej 6.
Hansen, Bent O., Revisor, Frederiksværksgade 79.
Hansen, Emil, Vognmand, Roskildevej 46.
Jensen, Niels, Parcellist, Selskovvej.
Jørgensen, P., Karetmager, Jensensvej.
Jørgensen, Knud, Konsulent, Brickasvej 20.
Larsen, J. J., Landpolitibetjent, Roskildevej 53[1].
Nielsen, N. O., Gaardejer, Frederiksværksgade 78.
Nielsen, Erik, Kommunelærer, »Vænget«, Gadevangsvej.
Nybjerg, H., Konsulent, Hillerødsholm B 3.

Ganløse Sogn

Pedersen, Vagn Bek, Gaardejer, »Birkelund«, Ganløse pr. Maaløv.

Gilleleje Sogn

Larsen, Fr., Overlærer, Gilleleje.
Petersen, Karl, Maskinforhandler, Østre Strandvej 11, Gilleleje.

Græsted Sogn

Nielsen Svend Aage, Arbejdsmand, Hyllendehus, Græsted.

Hellebæk Sogn

Bøhm, Fred, Generalkonsul, Thorsvej pr. Aalsgaarde.
Henriksen, Holger M., Pastor, Bobakkevej 2, Aalsgaarde.
Kieler, Vagn, Journalist, Solbakken, Aalsgaarde.

Helsinge Sogn

Christensen, Alfred, Parcellist, Lavø pr. Helsinge.

Herlev Sogn

Axelsen, Gerda, Frk., Bakkehuset, Hammersholt, Hillerød.

Hørsholm Sogn

Jensen, Tove, Stolbergsvej 16, Hørsholm.
Sveinbjørnson, E., Kontorchef, »Egedal« pr. Kokkedal.
Thaulow, Stationsforstander, Kokkedal.

Jørlunde Sogn

Pedersen, Aksel, Ll. Haspeholm, Sundbylille pr. Frederikssund.

Kregme Sogn

Teisen, Agnes Jacobæus, Frue, Kregme

Lille Lyngby Sogn

Gløde, F., Gaardejer, Brandtoftegaard, Meløse pr. Skævinge.
Petersen, Emilie, Frk., Lærerinde, Meløse Skole pr. Skævinge.

Lillerød Sogn

Bjerre, Valdemar M., Dæmpegaard, Lillerød.
Bruun, Hetna, Frue, Lundebakkegaard, Lillerød.

Lynge Sogn

Petersen, Poul, Landmand, Staalhøj pr. Lynge.

Maarum Sogn

Petersen, Laurits, Parcellist, Maarum.

Nødebo Sogn

Hansen, Astrid Holberg, Egelund, Nødebo pr. Fredensborg.

Oppesundby Sogn

Hansen, L., Lærer, Oppesundby Skole, Oppe-Sundby.

Skibby Sogn

Sørensen, Knud, Mejerist, St. Olavskilde pr. Skibby.

Søborg Sogn

Birch, Rigmor, Lærerinde, Søborg pr. Firhøj.
Jensen, Frede, cand. mag., Hedsbjerg pr. Firhøj.

Tibirke Sogn

Poulsen, Valdemar, Tisvilde pr. Tisvildeleje.

Tikøb Sogn

Davidsen, L., Kommuneingeniør, Gefionsvej 1, Espergærde.
Horsten, Inger, Frue, Gylfesvej 1, Espergærde.
Jørgensen, Johs., Mørdrupvej 20, Espergærde.
Larsen, Elsa Holst, Frk., »Valdemarslund« pr. Kvistgaard.
Nellemann, Valdemar, Handelsgartner, Strandvej 157, Espergærde.
Olsen, Hans, Entreprenør, Espergærde.
Olsen, Otto, Grosserer, Espergærde.
Olsen, Tømrer, Jonstrup pr. Tikøb.
Scherfig, Hans, Tikøb.
Tjellesen, Kaj, Tømrermester, Toftevej 5, Espergærde.

Tjæreby Sogn

Andersen, Frue, Tjærebygaard, Harløse.
Kjeldgaard Jensen, Sognepræst, Tjæreby pr. Hillerød.

Torup Sogn

Jørgensen, O. V., Fiskeeksportør, Hundested.
Olsen, Kai, Blikkenslagermester, Nørregade 25[1], Hundested.
Rasmussen, Gotfred, Fisker, Søndergade 13, Lynæs pr. Hundested.

Uggeløse Sogn

Christiansen, Frue, Vassingerød Skole, Vassingerød.
Nielsen, Oskar, Planteskoleejer, Vassingerød.

Uvelse Sogn

Petersen, Harald P., Uvelse pr. Lindholm.
Sørensen, Jens, Lystrup Vandrehjem pr. Slangerup.

Vejby Sogn

Sørensen, Ludvig, Gartner, Holløse pr. Vejby.

Vinderød Sogn

Christensen, Eva, Lærerinde, Vinderød Skole pr. Frederiksværk.
Rasmussen, Holger, Lærer, Vinderød Skole pr. Frederiksværk.

Ølstykke Sogn

Harsberg, Gunver, Lærerinde, Ølstykke.

København

Alkjær, E., Lektor v. Handelshøjskolen, cand. merc., Nyvej 14 B, København V.
Andersen, Steen, Nyvej 12 B[3], København V.
Gram, A., Grosserer, cand. pharm., Kronprinsesse Sophiesvej 12, København F.
Hoffmann, A., Revisor, Prinsessegade 24, København K.
Jensen, Oskar, Kommunelærer, Straakær 28, Valby.
Møller, V. Aage, Grosserer, Dr. Tvergade 5, København K.
Petersen, J., Gammeltofsgade 8[1], København K.
Petersen, Ib Gottlieb, Redaktør, Norsvej 6[3], København V.
Topsøe-Jensen, Torben, cand. jur., Holsteinsgade 64[3], København Ø.

Øvrige Danmark

Andersen, Politimester, Grenaa.
Brandt, G., Bankdirektør, Hellerup Bank, Strandvej 159, Hellerup.
Drensholt, H., Kontorchef, Jeff Hammelevs Allé 6, Kastrup.
Jensen, Victor, Fuldmægtig, cand. jur., Kærmindevej 7, Glostrup.
Ladelund Landbrugs- og Mælkeriskoles Bibliotek pr. Brørup.
Larsen, Victor, Folketingsmand, Proprietær, Steffensminde, Nr. Alslev, Falster.
Nielsen, Enkefrue, Stationsvej, Vipperød.
Pedersen, Georg, Lektor, Toftevej 11, Holte.
Uhrskov, Else, Frk., Kommunelærerinde, Kongevejen 35[1], Holte.

Subskribenter

Lakjer, fhv. Lektor, Rungsted Kyst.

BILLEDFORTEGNELSE

Kortskitse over Oldtidsvejens Omgivelser 5
Tibirkevejen 6
Træværket under Vejbrolægningen 7
Trædestensstien set fra Holmen 8
Stolpesætningen langs den sydlige Vejside. 10
De to Fibler fra Tibirke 11
Spydspids af Ben. 12
Lerkar fra Vejens Østende 12
Vejanlægget set fra Holmen. 13
Frederik Leopold Culmsee 41
Valdemar Culmsee 41
Emmy Drachmann, f. Culmsee. 43
Polly Thalbitzer, f. Culmsee 43
Den vestlige Del af Fabrikskomplekset med Arbejderboligerne, Vindmøllen og den gamle Direktørbolig. 47
Den østlige Del af Fabrikskomplekset. Papirmaskinen var anbragt i Bygningen længst til venstre. Af denne staar endnu en Husende 49
Kort over Mathildevejen 62
Dronning Caroline Mathilde iført Ridekostume 63
Den gamle Bøg ved Mathildevejens Begyndelse. 65
Hulvejen, der fører ud paa Maglemosen fra Sandbjærg Østerskov 67

INDHOLDSFORTEGNELSE

GEORG KUNWALD:
OLDTIDSVEJEN OVER TIBIRKE ELLEMOSE 3

VILH. BRUHN:
ERINDRINGER FRA HØVELTEGAARD 1867—69. 18

EJLER ALKJÆR:
DA HAVREHOLM VAR FABRIKSBY. 35

JOH. A. STRUCK:
KONGEVEJEN KØBENHAVN-HILLERØDS HISTORIE. 54

E. O. ERREBO-KNUDSEN:
„MATHILDEVEJEN“ 61

JAN STEENBERG:
KILDESTEDER TIL FREDERIKSBORGS HISTORIE. 72

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 107

NYE MEDLEMMER 111

BILLEDFORTEGNELSE. 115

DENNE ÅARBOG FOR 1945 ER UDGIVET PAA
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE AF
H. BOISEN, KNUD KLEM OG *ANDERS UHRSKOV*